

Kelet-Európa Tanulmányok

I. szám

Magyar Tudományos Akadémia
Világ gazdasági Kutatóintézet

Európa peremén: új tagok és szomszédok

2007

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
VILÁGGAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET

KELET-EURÓPA TANULMÁNYOK

EURÓPA PEREMÉN: ÚJ TAGOK ÉS SZOMSZÉDOK

Szerkesztette:

Novák Tamás és Szemplér Tamás

Olvasó szerkesztő: Fóti Gábor

Tördelés: Paksai Béláné

Borító terv: Székely-Doby András, Túry Gábor ©

Budapest, 2007

A kötet a T 38289 számú,
„Az Európai Unió és közvetlen környezete a kibővítésen túl”
című OTKA-kutatás keretében készült.

ISBN 978-963-301-490-5

H-1014 Budapest, Országház u. 30.
postacím: 1535 Budapest, Pf. 936.
telefon: (36-1) 224-6770
fax: (36-1) 224-6765

internet: www.vki.hu
e-mail: vki@vki.hu

TARTALOMJEGYZÉK

Az Olvasóhoz!.....	5
Bulgária – gyors uniós tagság, lassú felzárkózás <i>Túry Gábor</i>	7
Románia az Európai Unióban – gazdasági helyzetkép <i>Székely-Doby András</i>	21
Horvátország – kényes egyensúly az uniós tárgyalások árnyékában <i>Bakács András</i>	33
Törökország – félhold a csillagok között <i>Szigetvári Tamás</i>	48
Albánia – gyors növekedés kevés látható eredménnyel <i>Novák Tamás</i>	66
Bosznia-Hercegovina – kényszermegoldásból életképes önálló állam? <i>Szemplér Tamás</i>	77
Macedónia – megérdemelten az EU kapujában? <i>Szilágyi Judit</i>	88
Szerbia Montenegró nélkül – ördögi körben? <i>Novák Tamás</i>	103
Ukrajna – a gazdaság kettős kötődésének dilemmája <i>Ludvig Zsuzsa</i>	117
Belarusz – Lukasenka és Putyin szorításában? <i>Weiner Csaba</i>	133
Moldova – az elveszett ország <i>Róbel Gábor</i>	150
Oroszország – erősödő gazdasági középhatalom vagy hollandkór az olajmezőkön? <i>Weiner Csaba – Ludvig Zsuzsa</i>	160
Függelék (<i>Szemplér Tamás</i>).....	180

AZ OLVASÓHOZ!

Az MTA Világgazdasági Kutatóintézete új kiadványát tartja kezében az Olvasó. A Kelet-Európa Tanulmányok olyan kiadványsorozat, amelyben az intézet munkatársai és külső szerzők a jövőben rendszeresen foglalkoznak a térséget érintő aktuális politikai, gazdasági és társadalmi kérdésekkel.

A kiadványsorozat tematikája szándékaink szerint tág keretek között alakul majd. Foglalkozni kívánunk a régióra vonatkozó átfogó, összehasonlító témákkal, amelyek egy-egy funkcionális területet dolgoznak fel; helyet kapnak meghatározott szempontok szerint elkészített országtanulmányok; s a térségre vonatkozó hagyományos típusú makrogazdasági elemzések és előrejelzések is készülnek majd. Úgy véljük, hogy mind a közgazdász-társadalomban, mind a döntéshozók körében, mind pedig a szélesebb közönségben van igény térségünk jobb megismerésére, a változó kelet-európai környezetben végbemenő folyamatok figyelemmel kísérésére, amelyek a legtöbb esetben közvetlenül is érintik Magyarország gazdaságát és társadalmát.

A Kelet-Európa Tanulmányok első kötete, az „Európa peremén: új tagok és szomszédok” áttekintést ad a délkelet-európai térség, az egyes FÁK-országok és Törökország gazdasági-társadalmi folyamatairól. Ez utóbbi az Európai Unióhoz és a kelet-európai régióhoz fűződő politikai, gazdasági és földrajzi kapcsolatait, illetve európai integrációs szándékai miatt került a kötetbe. Célunk a vizsgált országok gazdaságpolitikai megközelítésű elemzése volt, különösen azt középpontba állítva, hogy melyek a következő évek meghatározó jelentőségű dilemmái és problémái, illetve milyen kiemelkedően fontos aktuális folyamatok zajlanak, amelyek gazdasági, politikai következményei nagymértékben befolyásolják a felzárkózás feltételeit. Emellett fontosnak tartottuk az érintett országok és az Európai Unió közötti kapcsolatok elemzését is, a régió EU-kapcsolatainak általános áttekintésén túl, kitérve az egyes országok esetében specifikusan felmerülő kérdésekre is.

A kiadvány országtanulmányokat tartalmaz, amelyek aktuális gazdasági problémákat tekintenek át rövid kitérővel a politikai-társadalmi folyamatok fontosabb kérdéseire is, ahol ez éppen szükséges. A különböző országfejezetek szándékosan nem egymás tükörképei; sokkal inkább az egyes országok „specialitásait” szándékoztunk kitüntetni, beleágyazva a gazdasági folyamatok és a makrogazdasági környezet bemutatásába. Alapvetően tehát nem konjunktúraelemzésről van szó, sokkal inkább a közgazdasági összefüggések, illetve az egyes országok sajátosságainak figyelembevételével, a térségre vonatkozó tapasztalatok és kutatási háttér révén olyan következtetések megfogalmazására, ami többletet képes adni a makrogazdasági mutatók leírásához képest.

Módszertani szempontból meg kell említenünk, hogy a térség több országára vonatkozóan is bizonytalanok a gazdasági mutatószámok. Ezért úgy döntöttünk, hogy ahol lehet, ott a központi

bankok, a pénzügyminisztériumok adatait használjuk, de nemzetközi statisztikákra is támaszkodunk. Olyan összképet tudtunk ezáltal adni, ami az egyes országokban a fő tendenciákat hűen tükrözi, még akkor is, ha az adatok egyes esetekben nem biztos, hogy pontosak, vagy nem vethetőek közvetlenül össze. Munkánkat az EU-kapcsolatokat áttekintő táblázat zárja, amely azonban nem foglalja magában azokat az országokat, amelyek esetében ennek az összevetésnek – a kapcsolatok kezdeti stádiuma, illetve alacsony intenzitása miatt – egyelőre nem lenne jelentős hozzáadott értéke. A Kelt-Európa Tanulmányok első kötetét 2007. január 8-án zártuk le. A második kötet 2007 júniusában jelenik meg.

Novák Tamás – Szemplér Tamás

BULGÁRIA – GYORS UNIÓS TAGSÁG, LASSÚ FELZÁRKÓZÁS

Túry Gábor

2006. szeptember 26-án az Európai Bizottság elfogadta végső jelentését Románia és Bulgária uniós csatlakozásáról, melynek értelmében 2007. január 1-jétől mindkét ország az Európai Unió tagja lett. Annak ellenére azonban, hogy a két ország felvétele már e döntés előtt biztos volt, a tagság időpontjáról még nem határoztak, tekintettel arra, hogy a bizottsági jelentés mindkét ország esetében fenn tartásokkal élt. Ezért az Európai Bizottság Romániáról és Bulgáriáról félévenként jelentéseket készít – az elsőt 2007. március 31-ig –, melyekben a csatlakozáskor vállalt feladatok teljesítését vizsgálják. Ez a bizottság speciálisan Bulgária és Románia számára kidolgozott kísérő intézkedése, ami a legfontosabb területekre, így az igazságszolgáltatás reformjára, valamint a korrupció elleni harcra vonatkozó együttműködési és ellenőrzési mechanizmusra vonatkozik.

Az uniós csatlakozás utáni kihívások

Bulgária uniós csatlakozásának megerősítésekor az Európai Bizottság nyilvánvalóvá tette, hogy az integráció feltételeinek teljesülését komolyan veszi. Ha a megszabott feltételek mellett nem sikerül megfelelő előrehaladást elérni, akkor a bizottság alkalmazza a csatlakozási szerződésben megfogalmazott védzáradékokat.

A feltételek Bulgária esetében a jogrendszer hiányosságainak megszüntetését, a korrupció és a szervezet bűnözés visszaszorítását, valamint a csatlakozás időpontjától felhasználható forrásokhoz kapcsolódó intézményrendszer megerősítését jelenti. A bizottság különösen a szervezett bűnözés egyre kezelhetlenebb mértékű térnyerését nehezményezte. Szinte jelzésértékű volt, hogy a 2005. októberi jelentést követően egy orgyilkos a nyílt utcán agyonlőtte Bulgária egyik leggazdagabb oligarcháját, Emil Kjulevet.

Az Európai Bizottság a csatlakozás megerősítésekor tisztában volt az elvárható eredményekkel, így azzal is, hogy Bulgária 2007. január 1-jéig bizonyos területeken nem tudja teljesíteni az összes

szükséges feltételt. Mindezek ellenére a bizottság Románia és Bulgária gyors ütemű csatlakozását a várható nehézségek ellenére is pozitív kimenetelű döntésként ítélte meg.

A bolgár stabilizálódás alapjai

Kedvező külső gazdasági környezet, dinamizálódó GDP-növekedés, mely mögött a hazai kereslet bővülése áll – röviden így volt jellemezhető a bolgár gazdaság a 2006-os évben. A gazdasági növekedés mellett azonban egyre komolyabb gondot okoz a nagy és egyre növekvő folyó fizetési mérleg hiány, az infláció, a magánszektor egyre nagyobb mértékű külföldi eladósodása. A számos egyensúlytalansági tényező ellenére a bolgár gazdaság az elmúlt közel egy évtizedben tartós növekedési pályára állt, melynek előzményei az évtized elején keresendők. A kilencvenes évek elején, 1992 és 1993 között a fizetési mérleg, illetve az államháztartás hiányának drámai növekedése rekordmértékű ikerdeficitet eredményezett. Az egyensúlyhiányt két lépésben, 1994-ben, majd a pénzügyi válság súlyosodása miatt 1997-ben a költségvetési szigor növelésével és a valutatanács intézményének bevezetésével orvosolták.

A rendszerváltó országok a gazdasági és politikai irányváltás időpontjának és a reformok mélységének tekintetében jelentős eltérést mutatnak. A politikai elit, amellet hogy felismerte a változtatás kényszerét, saját jól felfogott hatalmi érdekéből igyekezett a reformokat minél későbbre halasztani, mert tudta, hogy a gazdaság átalakításának társadalmi költségei igen magasak.

Az 1994-es reformok hatástalansága, illetve egyes, a válság megelőzését célzó intézkedések elodázása 1996-ra a gazdasági összeomlás szélére sodorta a bolgár gazdaságot, és egyúttal politikai válságot eredményezett. A technokrata irányzatú, de belső koalíciós ellentétek miatt lemondani kényszerült Demokratikus Erők Uniója párt vezette kormányt követő, az 1994-ben, az előrehozott választásokon hatalomra jutott Bolgár Szocialista Párt vezette kormány így nem tudta kitölteni mandátumát: a korrupció elharapódzása, valamint a gazdasági összeomlás miatt 1997 februárjában lemondani kényszerült.

1996 végére a makromutatók mindegyike egy, az összeomlás szélén álló gazdaságot mutatott. A gazdasági visszaesés meghaladta a 10 százalékot, mely ugyan 1997-re 7 százalékra mérséklődött, azonban így is nyilvánvaló volt, hogy egy igen mély, és a gazdaság egészét érintő reformprogram véghezvitelére lesz szükség. Az infláció az 1996-os 310,8 százalékos értékről 1997 januárjára havi szinten 500 százalékra, majd márciusra 2000 százalékra emelkedett, s az év végén (az előző év azonos időszakához képest) 578,6 százalékon állt meg. Az addig is magas (10% körüli) munkanélküliségi ráta 1997 végére 14 százalékra nőtt. A költségvetési hiány kezelhetetlenné vált, a kereskedelmi bankok és a pénzügyi piacok összeomlottak. A bankszektorban lévő 10 állami bank – melyek az összes tőke 80 százalékát koncentrálták – közül kilencnek volt negatív a tőkéje, és több mint fele lének voltak ún. problémás (*non-performing*) kintlévőségei.¹ A pénzügyi összeomlás a magánbankokat sem kímélte, s a bankok közel fele lényegében csődbe jutott. Ezzel párhuzamosan a jegybank

¹ Gulde (2006).

valutatartaléka – az árfolyam-stabilitás megteremtése érdekében – közel a felére, 1997 első negyedében csupán kéthavi importnak megfelelő szintre esett vissza.

Bulgária 1997 közepén új árfolyampolitikát vezetett be. Továbbá liberalizálta külkereskedelmét és a tőkeáramlást, s ezzel párhuzamos megkezdődött az állami vagyon magánkézbe adása is. A monetáris politika átalakítása óta a bolgár gazdaság az „általános” fellendülés jeleit mutatja. A gazdaságpolitika ilyen mértékű megváltozásához a gazdasági válság tovább már nem halasztható megoldási kényszere vezetett. Az intézkedések eredményeképpen a makrogazdasági egyensúly viharos gyorsasággal helyreállt. Azonban ennek társadalmi következményei (elsősorban egyes társadalmi rétegek lecsúszása) újabb, már hosszú távon megoldandó problémákat jelentenek.

A gazdaságban, és ezen belül a pénzpiacokon eluralkodott „zavarok” helyreállítása már az új kabinetre várt. Az intézkedések legfontosabb célkitűzése az árstabilitás, a bolgár leva árfolyamának megerősítése, a hiperinfláció közeli állapot megszüntetése volt. A Nemzetközi Valutaalappal együtt kidolgozott reformok egyik legfontosabb intézkedése a stabil bolgár nemzeti valuta megteremtésének érdekében a választásokat követő második hónapban (1997. július 1-jén) a Bolgár Nemzeti Bankban (BNB) sor került a valutatanács felállítására. A bolgár levát először a német márkához (1000 leva = 1 német márka), majd az euró megjelenésével az euróhoz kötötték. Ezzel az önálló monetáris politika megszűnt, része lett a DM-, illetve később az euróövezet monetáris politikájának. A jegybank „megszűnésével” a nemzeti bank nem teremthet hitelt a költségvetési hiány fedezetére, továbbá nem akadályozhatja meg a bolgár valuta felértékelődését sem. Kötött árfolyam esetén ugyanis a termelékenységnövekedés megteremti a valuta felértékelődését. Az exportversenyképesség szempontjából mind a bérkiáramlás, mind pedig a valuta felértékelődése igen kedvezőtlen folyamat. Tekintettel arra, hogy a belső keresletnövekedés generálta importdinamika ellensúlyozása – vagyis az export növelése – szempontjából a gazdasági versenyképesség (mind *input*, mind *output* oldalról) megteremtése kulcsfontosságú, a túlzott bérnövekedés visszafogására, valamint a beruházások élénkítésére van szükség.

Az egyensúlytalanság kezelése tehát bizonyos elemeiben az 1995-ös magyarországi stabilizáció lépéseire hasonlított, azzal a különbséggel, hogy az alkalmazott monetáris politikai rezsim azóta is képes volt legalábbis a költségvetési hiányt megfelelő keretek között tartani. Ugyanakkor a bolgár konszolidáció nagyon fontos következménye volt a társadalom eddig is tapasztalt kettészakadásának, az egyes társadalmi rétegek lecsúszásának.

Bulgária számára a tervutasításos gazdaságból a piacgazdaságra történő átmenet, a többi volt szocialista országhoz hasonlóan, gazdasági, és főként társadalmi szempontból igen nagy áldozatokkal járó folyamat. Az átmenet jellemzésekor szándékosan használt jelen idő, a transzformáció mai napig tartó folyamata mellett, annak hosszú távú társadalmi hatásait is jelzi. A közép-európai térségben ugyanis nemcsak a GDP csökkenése, hanem a pénzromlás üteme is Bulgáriában volt a legnagyobb. Az 1994-ben és 1997-ben is a gazdasági összeomlás szélére jutó gazdaságban bevezetett reformok súlyos társadalmi áldozattal jártak. 1997-ben „még csak” a lakosság 36 százaléka – közel 3 millió ember – élt nyomorban, az ezt következő években azonban a szegénység tovább mélyült.

A szegénység különösen a mezőgazdasági térségekben, az etnikai kisebbségek (cigányok és törökök) körében, valamint a nagycsaládoknál emelkedik az országos szint fölé. A szegénység a munkanélküliség növekedésével tovább súlyosbodik. A munkanélküliség leküzdése szempontjából a

képzettség hiánya és a szociális ellátórendszer sajátosságai miatt fellépő alulmotiváltság jelent komoly problémát. Ez a jelenség minden átalakuló gazdaság sajátja, azonban a segélyezési rendszer átalakításának népszerűtlenséggel járó következményeit ez idáig csak kevés kormányzat vállalta magára.

Stabilizálódó makrogazdaság

Bulgária az elmúlt nyolc évben felmutatott stabil, változatlan árakon számolva átlagosan 4,5 százalékos éves gazdasági növekedés ellenére, az egy főre eső vásárlóerő-paritáson számolt bruttó hazai össztermék tekintetében – Románia mögött is lemaradva – csupán az egyharmadát éri el az uniós (EU 25) átlagnak. A 2006-ra előre jelzett 8000 eurós egy főre jutó GDP mindössze 40 százaléka a legjobb, a szlovén mutató értékének, de a magyar értéknek is csupán 52 százaléka. A 2006-os évre ugyan a dinamika némi visszaesését jelzik előre az elemzők, azonban Bulgária így is kiegyensúlyozott, 4,5-5 százalékos gazdasági növekedést produkál.

2006 második negyedében a gazdasági növekedés 6,6 százalék körül alakult, ami a rendszer-váltás óta (!) a legmagasabb szint. A növekedés motorjai a háztartások fogyasztása és a beruházások voltak. A háztartások fogyasztásának bővülése a foglalkoztatottak létszámnövekedése és a bérnövekedés miatt következett be. A beruházások bővülése, mely 1997-től egyre dinamikusabbá vált, a kedvező üzleti környezet és megtérülési mutatók mellett, a jegybank megváltozott árfolyampolitikájának köszönhető.

A kormányzati fogyasztás lényegében elenyésző mértékben járul hozzá a bővüléshez. Jóllehet 2006 első két hónapjában az előző évit is meghaladó pozitív egyenleggel záró költségvetés bevételi oldala több mint 6 százalékkal haladta meg az előző év azonos időszakának értékeit, a kiadási oldal elmaradt ettől a bővülési ütemtől. A költségvetés pozitív egyenlegének két jelentős okát ismerjük. Az első az adókból és járulékokból befolyt összeg növekedése, a másik – ami a hazai össztermék összetételét is érinti –, hogy a kormányzat nem hajlandó feladni a szufficites költségvetés iránti elkötelezettségét.

Kedvezőtlen folyamat ugyanakkor, hogy az export nem játszik jelentős szerepet a gazdaság bővülésében, a gyenge kiviteli értékeket a belső fogyasztás bővülése ellensúlyozza. (1. táblázat)

1. táblázat
Bulgária legfontosabb makrogazdasági mutatói

	2003	2004	2005	2006	
				1. né.	2. né.
GDP (éves növekedés, %)	4,5	5,7	5,5	5,6	6,6
Fogyasztás (m USD*)	17 495	21 092	23 610	5 694	6 357
Bruttó állóeszköz beruházás (m USD*)	4 335	5 699	7 461	1 849	2 212
Áru- és szolgáltatásexport (m USD*)	10 677	14 089	16 204	3 844	5 035
Áru- és szolgáltatásimport (m USD*)	12 569	16 580	20 614	5 332	6 217
Fogyasztói árindex (%)	2,3	6,1	5,0	8,0	8,3
Foglalkoztatottak (1000)	2 103	2 109	2 234	-	-
Munkanélküliek (1000)	501	451	397	-	-
Munkanélküliség (%)	13,5	12,2	10,7	-	-
Átlagos havi munkabér (USD*)	158	185	203	202	221
GDP per fő (USD*)	2 549	3 123	3 443	-	-

Forrás: Bolgár Nemzeti Bank (2006).

* éves átlagos leva/dollár árfolyamon átszámítva

A beruházások bővülése és a fogyasztás növekedése elválaszthatatlan az elmúlt években tapasztalt hitelbővülési folyamattól. Bulgária a közép- és dél-európai országok közül az elmúlt években a leggyorsabb hitelállomány- és fizetésimér-leghiány-növekedést mutatta fel, veszélyeztetve ezzel a makrogazdasági és pénzügyi stabilitását. A valutatanács intézménye ugyan behatárolja a jegybank mozgásterét, azonban korlátozott adminisztratív lépésekkel igyekeztek féken tartani a hitelállomány tarthatatlan ütemű növekedését. Ezek a folyamatok eltérő intenzitással, minden átalakuló gazdaságban nyomon követhetőek,² tekintettel arra, hogy a hiteltömeg az összes államban alacsony szinten volt. Mindazonáltal a gyors hitelállomány-bővülés, belső keresletteremtő hatásánál fogva, fogyasztásélénkítő és inflációgerjesztő hatással jár, továbbá a kedvezőtlen külkereskedelmi és folyó fizetési mérleg kialakulásának veszélyét is magában hordozza. A hitelbővülés alacsony alapkamat esetén további kockázatot jelent a bankok számára.

Bulgáriában a hitelállomány bővülése 2001-től vett lendületet, mikor az előző évi 18 százalékos bővülést 32 százalékos növekedés követte. A tendencia az elkövetkező években tovább folytatódott, és 2003-ban, valamint 2004-ben elérte az ötven (!) százalékot. A legnagyobb hitelfelvevők, a nem pénzügyi vállalkozásokat megelőzve, a háztartások. A hitelek esetében a devizában – melynek 90 százalékát euróban jegyzik – felvett kölcsönök aránya a 2001-es 35 százalékról 2005-re 50 százalékra nőtt. A háztartások esetében ez csupán 15 százalékot tesz ki; a vállalati hitelek esetében azonban nagyobb hányadot, a kölcsönök közel kétharmadát.

A hitelállomány-bővülés már említett hármas kockázata – az inflációs hatás, a külkereskedelmi, illetve a fizetésimérleget rontó hatás – komoly problémát jelent Bulgáriában. A külső egyensúlytalan-

² Backé-Zumer (2005).

ság és a hitelállomány bővülése közti oksági viszony azonban nem tisztázott,³ jóllehet számos empirikus tanulmány⁴ rávilágít ennek lehetséges összefüggésére. Ugyanezen oksági összefüggés mentén haladva a háztartások hitelfelvétele és a fogyasztás bővülése közt sem ennyire egyértelmű a kapcsolat. A külső egyensúly romlását leginkább a beruházások bővülésének tudják be, mely növekvő importból fedezett eszközberuházást igényel. Ugyanakkor a hitelnövekedés a bankszektorban nem okozott instabilitást. A kétes kintlévőségek aránya az elmúlt években változatlan szinten maradt. (2. táblázat)

2. táblázat
A bankszektor mutatói

	2002	2003	2004	2005
Kétes kintlévőségek (az összes hitel %-ában)	8,6	7,3	6,9	7,7
Tőkeellátottsági mutató	25,2	22	16,1	15,2
Eszközarányos megtérülés	2,1	2,4	2,1	2,1
Sajáttőke-arányos megtérülés	14,9	22,7	20,6	22,1

Forrás: Bolgár Nemzeti Bank (2006).

A pénzügyi egyensúly megőrzése a jegybank pénzügypolitikájának köszönhető. A bolgár pénzügyi szervezetek a fizetésimérleg-adatok és a hitelnövekedés alakulása alapján, valamint nem utolsósorban a bankszektor sebezhetősége miatt fokozott proaktív intézkedéseket hoztak a fenntartható hitelbővülés érdekében. A valutatanács felállításának következtében a monetáris politika hagyományos eszközei nem állnak rendelkezésre, így csupán felügyeleti és adminisztratív eszközökkel élhetnek.

A bolgár jegybank 2004-ben szigorította a tőkeellátottság-számítás, valamint a minimális tartalékolás szabályait. Az intézkedések azonban nem érték el a céljukat, nem bizonyultak hatékonyak, a hitelnövekedés dinamikája továbbra is veszélyeztette a pénzügyi egyensúlyt, a jegybank pedig további lépésekre kényszerült. A 2005 áprilisától érvényes szabályok szerint abban az esetben, ha a bank hitelportfoliója elér egy bizonyos szintet, meghatározták a hitelmennyiség küszöbértékét, szabályozták a minimális tartalékráta mennyiségét.

2006 januárjától a hitelplafont tovább csökkentették, és a minimális tartalékráta mennyiségét növelték. Ugyanebben az időszakban a háztartások hitelfelvétele feletti felügyeleti intézkedések szigorítására is sor került. A fenntarthatatlan hitelnövekedés megelőzésének érdekében a Bolgár Nemzeti Bank ellenőrző mechanizmusa 2006. április 1-jétől kifejezetten a lakossági hitelekre összpontosított. A jelzálogkölcsönök kockázatát a tőkeellátottság növelésével csökkentették. A BNB ajánlást bocsátott ki a bankok részére, hogy ne növeljék a lakossági hitelezésüket, amennyiben a lehetséges bevételük nem ér el egy bizonyos szintet. Ezzel párhuzamosan új fogyasztóvédelmi törvényeket fogadott el a parlament, melyek rendelkeznek a hitelszerződésekről is.

³ IMF (2006).

⁴ Duenwald *et al.* (2005); Coricelli *et al.* (2006).

A fenti adminisztratív intézkedések, melyek a bolgár bankszektorra vonatkoznak, az uniós csatlakozás után versenyhátrányt jelentettek a bolgár bankszektor számára, különös tekintettel a külföldi bankok által támasztott versennyel szemben. Ezért a kockázatokat mérséklő intézkedések 2006 végéig megszűntek. Első lépésként a bankok számára a túlzott kölcsönök esetén kézpénzben tartandó előírt minimális tartalékráta összegét csökkentették a 2006. augusztusi szintre.

Bulgária az európai uniós csatlakozási tárgyalásokon a jövedékiadó-harmonizációban 2013-ig kapott haladékat az uniós szabályozás bevezetésére, a dohánytermékek, az alkoholtartalmú italok, valamint az energia és az üzemanyagok jövedéki adójának harmonizációjára. A harmonizáció keretében 2002-től a jövedéki adókat (szabályozást) fokozatosan az uniós direktívákhoz illesztik. 2006 januárjától az adó mértéke tovább emelkedett, így a dohánytermékek ára két év alatt csaknem megduplázódott.

2006 második negyedében a fogyasztói árváltozás az előző év azonos időszakához viszonyítva 8,3 százalék volt. Az előrejelzések szerint ez 2007-ben 7,2 és 6,2 százalék közt alakul,⁵ így igen csekély az esélye annak, hogy 2008-ra Bulgária teljesítse az euró bevezetéséhez szükséges inflációra vonatkozó konvergencia-kritériumot. A viszonylag borús előrejelzés nem csak az adóharmonizációval magyarázható, hanem két fontos további tényezőt is számításba kell venni.

Az első a kozloduji atomerőmű részleges leállítása miatt kiesett energiamennyiség importjának inflációs hatása, a második a Gazprommal lejáró gázszállítási szerződések sorsa. Az ország Európai Unióhoz való csatlakozásának előfeltétele volt a kozloduji atomerőmű még működő hármas és négyes blokkjának leállítása (jóllehet ezek valamennyi uniós előírásnak eleget tesznek; az egyenként 953 MW-os 5-ös és 6-os blokk egyébként tovább üzemelhet). A 2006 végén leállított, egyenként 408 MW teljesítményű blokkok által termelt villamos energiát az ország kénytelen importból fedezni. Az importár árfelhajtó hatása további inflációs nyomást okoz.

A bolgár kormány tárgyalásokat folytat a Gazprommal az 1998-ban kötött szerződéssel kapcsolatban, melyben az orosz fél kedvezményesen továbbíthat gázt Bulgárián keresztül a szomszédos Görögországba és Törökországba. A szerződés felmondása rövid távon az orosz gáz drágulásához vezet, hosszabb távon azonban a transzferdíjakból Bulgária tisztos nyereségre tehet szert.

Az elmúlt években a bolgár gazdaság fejlődését – lévén átalakuló gazdaságról van szó, és a gazdasági szerkezetátalakítást tekintve még nem beszélhetünk késői befejezett szakasról – a külföldi tőke beáramlása határozta meg. A belső fogyasztás bővülése, mely a megnövekedett bérszint következtében a háztartások mellett a vállalati szektort is érinti, rekordnagyságú külkereskedelmi növekedést (az export kétszeresére, az import pedig háromszorosára bővült 1998 és 2005 között) eredményezett. Előrejelzések szerint az ország európai uniós tagsága a tőkebefektetések volumenének növekedését, ezáltal a külkereskedelemben a behozott beruházási javak növekedését és, a jelenlegi trend folytatódása esetén, rekordnagyságú külkereskedelmi deficitet von maga után.

⁵ BA-CA: CEE Quarterly, 03/2006.

Külgazdasági egyensúlytalanság

Bulgária külkereskedelmében az Európai Unió aránya lényegesen kisebb, mint a közép-európai országokban, s a GDP arányában számított exportrészesedés az EU 15 viszonylatában mintegy tíz százalékponttal marad el az importrészesedéstől.

A behozatalban Németország (gépek, berendezések) és Oroszország (nyersanyagok) meghatározó. A kivitelben azonban csupán Németország jelentős. Bulgária regionális külkereskedelmi kapcsolatai az export szempontjából Olaszországgal, Törökországgal, valamint Görögországgal jelentősek. Utóbbi két országgal szemben Bulgária külkereskedelmi egyenlege pozitív. (3. táblázat)

3. táblázat
A külkereskedelem főbb partnereiként, a GDP százalékában

Export	1996	1999	2002	2005	Import	1996	1999	2002	2005
EU 15	19,3	15,7	20,1	20,9	EU 15	18,0	20,2	25,4	31,8
Németország	4,5	3,0	3,5	4,5	Németország	5,8	6,1	7,2	9,4
Olaszország	5,0	4,2	5,4	5,2	Olaszország	3,2	3,5	5,7	6,3
Görögország	3,5	2,6	3,3	2,5	Görögország	2,0	2,4	3,1	4,2
EU 10*	1,4	1,1	1,3	1,8	EU 10*	1,7	2,2	2,7	4,9
Magyarország	0,3	0,2	0,2	0,4	Magyarország	0,3	0,4	0,6	1,7
Balkáni országok**	8,3	4,6	5,7	7,1	Balkáni országok**	1,9	1,6	2,9	4,8
Törökország	3,9	2,2	3,4	4,0	Törökország	1,0	1,3	2,5	4,3
Összes	66,7	30,6	36,9	44,0	Összes	69,3	42,1	51,3	68,2

Forrás: IMF (2006): International Financial Statistics, Direction of Trade Statistics alapján saját számítások.

* a tíz újonnan csatlakozott ország

** Albánia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Szerbia-Montenegró, Törökország

A bolgár export térségbeli orientációja, az összes kivitel alapján számított adatok szerint, az elmúlt években módosult: az európai uniós (15-ök) export 2004–2006-ban jelentős pozícióvesztést szenvedett el, s a kivitel az Európai Unió helyett a balkáni térségbe, illetve az újonnan csatlakozott országokba irányul. (4. táblázat)

A 2006-ban a bolgár külkereskedelem egyenlege változatlanul romlott a nyersolaj növekvő világpiaci ára, s a belső kereslet dinamikus növekedése következtében. További kedvezőtlen folyamat, hogy a behozatal növekedése mellett az export dinamikus bővülése alábbhagyott. A kedvezőtlen kiviteli adatok mögött számos strukturális és egyéb előre nem látható ok van (pl. kapacitásproblémák a kohászatban és a fémfeldolgozásban, áradások). A külkereskedelem alakulása alapvetően 1997-től vett fordulatot, amikortól kezdve a behozatal értéke és dinamikája is elmarad a kivitel hasonló mutatóitól.

A külkereskedelmi mérleg mellett a kivitel áru- és technológiaszerkezete is problémát jelent. 2006 első nyolc hónapjában a kivitel nagy hányadát (41%) az alacsony technológiai szintű és munkaigényes ágazatok, úgy mint a bőr- és textilipar, valamint a bútorgyártás jellemzik. Az export további 29 százalékát a képzettmunkaerő-igényes ágazatok, a fennmaradó 30 százalékát pedig az ún. természetierőforrás-intenzív iparágak adják. (5. táblázat)

4. táblázat
Külkereskedelmi orientációváltás
(az export megoszlása fontosabb térségeként)

	2003	2005	2006 I-VII	2003	2005	2006 I-VII
	Millió euró			%		
Balkáni országok	1 245	2 055	1 593	19	22	24
Albánia	26,8	51	42	0	1	1
Bosznia-Hercegovina	8,6	54	54	0	1	1
Horvátország	38,9	133	130	1	1	2
Románia	203,1	357	256	3	4	4
Törökország	610,2	991	750	9	10	11
Macedónia	136,7	188	127	2	2	2
Szerbia-Montenegró	220,2	282	234	3	3	3
EU 15	3 770	4 875	3 404	57	51	50
EU 10*	241	470	400	4	5	6
Összesen	6 668	9 466	6 770	100	100	100

Forrás: Bolgár Nemzeti Bank (2006) alapján saját számítások.

* a tíz 2004-ben csatlakozott ország

5. táblázat
A külkereskedelem áruszerkezete, millió euró és százalék

Export	2006 január– augusztus	%	Import	2006 január– augusztus	%
Fogyasztási javak	1 663	25	Fogyasztási javak	1 442	14
Ruha és lábbeli	945	14	Ruha és lábbeli	84	1
Nyersanyagok	2 962	44	Nyersanyagok	3 646	37
Beruházási javak	1 016	15	Beruházási javak	2 556	26
Nem energiahordozók	5 641	83	Nem energiahordozók	7 643	77
Energiahordozók	1 129	17	Energiahordozók	2 261	23
Összesen	6 770		Összes	9 957	

Forrás: Bolgár Nemzeti Bank (2006).

A fizetési mérleg adatai a külkereskedelemmel hasonló trendet mutatnak. A külkereskedelem egyenlegével megegyező trendváltás 1997-től tapasztalható. A folyó fizetési mérleg tételei közt a pénzügyi transzferek az elmúlt években egyre jelentősebb mértékűek; 2005-ben a bruttó hazai össz-

termék 6,2 százalékát tették ki, ami azonban hosszú távon aligha tartható fenn. A pénzügyi transzferrek nagy hányada a külföldön munkát vállaló bolgár állampolgárok hazautalásai. Ezek a pénzek általában nemcsak az otthonmaradtak „jövedelemkiegészítését” szolgálják, hanem befektetés formájában a gazdaságba vándorolnak.⁶ A magas deficitet a külföldi működő tőke beáramlása (*FDI inflow*) is ellensúlyozza. (6. táblázat)

6. táblázat
Fizetésimérleg-adatok, millió euró

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Folyó fizetési mérleg	- 587	- 761	- 855	- 403	- 972	- 1 131	- 2 427
Áruk	- 1 008	- 1 280	- 1 778	- 1 878	- 2 426	- 2 954	- 4 343
Szolgáltatások	306	548	331	505	553	693	678
Jövedelmek	- 167	- 345	30	404	288	238	246
Viszonyatlan folyó átutalások	282	316	562	566	613	891	993
Tőke- és pénzügyi mérleg	698	735	330	1 126	1 695	1 511	2 157

Forrás: Bolgár Nemzeti Bank (2006): Balance of Payments – Standard Presentation.

Közvetlen külföldi tőkebefektetések

2006 második negyedében a külföldi működőtőke-állomány meghaladta a 10 milliárd eurót, melynek több mint 50 százaléka a privatizációs bevételekből származott. (7. táblázat) A privatizáció csúcsevénének 2004 számít, amikor az energetikai szektort magánosítani kezdték. A vevők közt a német E.ON Energie AG, az osztrák EVN AG, és meglepetésre a közép-európai térség mellett a Bal-

7. táblázat
Külföldi tőkebefektetések állományadatai, millió euró

	2005				2006	
	1. né.	2. né.	3. né.	4. né.	1. né.	2. né.
Közvetlen befektetés	6 800	7 220	8 603	9 674	9 881	10 488
Törzstőke és újrabefektetett nyereség	4 991	5 078	5 466	5 969	6 033	6 236
Egyéb	1 809	2 141	3 137	3 705	3 848	4 251

Forrás: Bolgár Nemzeti Bank (2006).

kánon is terjeszkedő cseh CEZ a.s. található.⁷ Jelentős bevételek és komoly külföldi befektetők érkezése várható az energiaszektor még meglévő óriásainak privatizálásától. A kormányzat 2005 végén határozott a NEK-kel (Nemzeti Elektromos Művek) és a Bulgargasszal kapcsolatos stratégiájá-

⁶ Minassian (2006).

⁷ A privatizációs adatokkal kapcsolatban részletesebben lásd: Republic of Bulgaria Privatization Agency.

9. táblázat
Bruttó állóeszköz-felhalmozás a
GDP százalékában

1994	14
1995	15
1996	14
1997	11
1998	13
1999	15
2000	16
2001	18
2002	18
2003	19
2004	21
2005	24

Forrás: IMF Financial Statistics, 2006;
Yearbook 2005.

ról, valamint értékesítésükről. Mindkét cég 2007 után kerülhet magán kézbe, amikorra megvalósul e vállalatoknak az uniós csatlakozási tárgyalások során megállapodott feltételekkel történő átalakítása, illetve szétdarabolása.

A tőke ágazati megoszlásában a terciér szektor dominál. Jóllehet Bulgária a gazdasági átmenetben, és ezzel együtt a külföldi működőtőke-befektetésekben még nem jutott el az érett, késői stádiumba – amikor is a feldolgozóipari beruházásokat felváltják a szolgáltatásokba irányuló befektetések –, azonban a késleltetett és a politikai háttéralkuktól sem mentes „vagyonkezelés” szép lassan minimalizálja azon üzemek és termelőegységek értékesítését, amelyek a külföldi befektetők érdeklődésére tarthatnak számot. A feldolgozóipar 13 százalékos, a pénzügyi szolgáltatások 33 százalékos, a szállítás, raktározás és távközlés 23 százalékos, a kiskereskedelem és javítás 10 százalékos aránnyal rendelkezik a 2005-ös állományadatok szerint. A külföldi befektetések területi eloszlása rendkívül előnytelen, mert azok közel 60 százaléka a fővárosban összpontosul, 15 százaléka pedig Plovdivban és Várnában.

Az ország fekvéséből adódóan a befektető országok közt Görögország és Olaszország (az utóbbi Magyarország mögött) meghatározó szerepet játszik. Ausztria első helye, valamint Magyarország negyedik helye azonban meglepetést okoz. Hazánk részesedése közép-európai összehasonlításban is kiemelkedő, mert a három visegrádi ország összes investíciójának közel 13-szorosát fektették be a magyar cégek. (8. táblázat) Magyarország a bankszektorban (OTP Bank), az *outsourcing* elektronikai összeszerelés (Videoton Holding), valamint az ingatlanberuházások területén (Trigránit) mondhat magáénak jelentős befektetéseket. A Videoton Holding 1999-ben vásárolta meg a DZU-t, Bulgária legnagyobb elektronikai vállalatát, az OTP pedig 2003-ben szerzett többségi részesedést a DSK Bankban, Bulgária legnagyobb kereskedelmi bankjában.

A beruházások bővülése (9. táblázat) nemcsak gazdasági növekedést eredményezett, hanem a munkahelyek számának növekedését, az állástalanok számának csökkenését is, a beruházási ráta dinamikus emelkedésében a külföldi befektetéseknek meghatározó szerepük volt.

A 2000-es 18 százalékot meghaladó munkanélküliség 2004 első negyedévére 13,7 százalékra, a 2005-ös év végére pedig

8. táblázat
A legnagyobb befektetők
2006. augusztus 31-ig

	Millió euró	Százalék
Ausztria	3529	31,8
Görögország	1126	10,2
Nagy-Britannia	946	8,5
Magyarország	703	6,3
Olaszország	664	6,0
V 3*	55	0,5

Forrás: Bolgár Nemzeti Bank (2006).

* Csehország, Lengyelország, Szlovákia

10,7 százalékra csökkent.⁸ A munkahelyek számának bővülése a költségvetési szektorban volt a legjelentősebb, azonban az állami alkalmazottak növekedésétől a versenyszféra foglalkoztatottságának bővülése sem marad el lényegesen. 2005 közepén a magánszektor munkáltatói részesedése már meghaladta a 70 százalékot. Az 55,8 százalékos foglalkoztatási ráta (a 15 és 64 évesek közötti népesség százalékában) az EU 15-ök 65,2 százalékos értékétől ugyan jócskán elmarad, azonban a 2004-ben csatlakozott 10 tagország átlagához (56,9) képest csekély az eltérés. 2000 óta a foglalkoztatási ráta több mint öt százalékponttal nőtt. Hazai és nemzetközi felmérések szerint is a bolgár szürke-, illetve feketegazdaság mérete megközelíti a GDP 30-36 százalékát, az 5-6 milliárd eurós értéket. Míg a rendszerváltás idején a szürkegazdaság biztosította az ország gazdaságának újjáéledését, addig mára az illegális gazdaság a szervezett bűnözés kezében van, és a korrupció kiterjesztésével, valamint a legális gazdaság megszerzésével a hosszú távú fejlődés gátja lehet.⁹

Bulgária a gazdasági és monetáris unióban

Az előrejelzések szerint Bulgária elvileg 2008-ra képes lesz teljesíteni az ERM II rendszerbe történő belépés feltételeit, ami akár az euró 2010-es bevezetését is lehetővé teszi. Jelenleg ugyanis az ország a konvergenciakritériumok közül az infláció kivételével nominális értelemben minden feltételt teljesít. A nagymértékű fizetésimérleg-hiány azonban hosszú távon tarthatatlan lesz. A működőtőkebefektetések növekedése így nem csak a termelőkapacitások bővülése, az exportorientált növekedés megteremtése érdekében fontos, hanem a fizetésimérleg szempontjából is.

Jóllehet az előbbieken felsorolt nominális konvergenciamutatókat tekintve Bulgária megfelel a gazdasági és monetáris unióba történő belépéshez szükséges elvárásoknak, a strukturális és a reál konvergencia tekintetében komoly kihívásokkal kell szembenéznie. Az átalakuló országoknak – különös tekintettel a strukturális átalakulás terheit magukkal hordozó gazdaságokra –, a felzárkózás érdekében, a világgazdasági (re)integrációval járó kihívásoknak történő megfeleléssel párhuzamosan, mind gazdasági, mind társadalmi értelemben határozott konvergenciát kell felmutatniuk. Ez egy olyan gazdaság esetében, ahol a jövedelemeloszlás aránytalanságai és a költségvetés elől rejtett gazdaság növekvő problémát jelentenek, különösen kockázatos vállalkozás. Bulgáriában, az előbb említett fiskális és strukturális problémák mellett, a hazai vállalati szektor versenyképességi problémái és az egyre növekvő külkereskedelmi hiány számos – a felzárkózást fékező – veszélyt hordoznak magukban, amik már középtávon érvényesülhetnek. Így a gazdasági és monetáris unióba idő előtti belépés kockázatát a bolgár gazdaság alacsony versenyképessége növeli, amit a már említett magas külkereskedelmi és folyó fizetési hiány is jelez. A fogyasztás és a beruházások külső forrásból történő finanszírozása, a külföldi adósság drámai mértékű növekedését (a külkereskedelmi deficit finanszírozása miatt), valamint túlértékelt leva esetén az infláció elszabadulását eredményezheti. A nagymértékű fogyasztói árváltozás most is gondot okoz a bolgár gazdaság számára, melynek okai az adóemelések, valamint az energia-áremelés mellett az erős leva–euró árfolyamban, és ezzel összefüggésben a gazdaság alacsony versenyképességében keresendők. Így, bár Bulgária 2008-ra

⁸ Bulgarian National Bank (2006).

⁹ Center for the Study of Democracy (2003).

képes lesz teljesíteni a maastrichti kritériumokat, s 2010-re bevezetheti az eurót, a monetáris tagság sikere kérdéses.

Következtetések

Bulgária uniós csatlakozását a korábbi tagállamok kevésbé, az újak túlnyomó többsége támogatta. A csatlakozás kihívást jelent az EU számára, nemcsak azért, mert jelenleg az uniós intézményrendszer reformjának megvalósítása is kérdéses, hanem mert a két most csatlakozott tagország társadalma és gazdasága messze elmarad még a 2004-ben csatlakozott tíz tagországtól is. Bulgária az elmúlt nyolc évben felmutatott stabil, átlagosan 4,5 százalékos éves gazdasági növekedése ellenére, az egy főre eső vásárlóerő-paritáson számolt bruttó hazai össztermék mutatót tekintve csupán az egyharmadát éri el az EU 25 átlagának.

A kilencvenes évek végén meghozott gazdasági reformok – a valutatanács intézményrendszerének bevezetése, az adóreform, a magánosítás, valamint a külföldi befektetések ösztönzése – egyes területeken elérték céljukat, ugyanakkor az ország küzd a külkereskedelmi és a fizetési mérleg tetemes hiányával, a feketegazdaság, a korrupció és a társadalom számára leginkább húsbavágó infláció problémájával.

A bolgár gazdaság strukturális átalakítása megkésve kezdődött, s a társadalmi problémák eszkalálódása – annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedben mélyült a társadalmi szegregáció – még várat magára. Az uniós transzferek fogadására hivatott intézményrendszer kialakításának problémái, a magánszektor tőkeellátottságának nehézségei küzdelmes, ámde nem reménytelen vállalkozást vetítenek előre. Mindazonáltal a bolgár gazdaság középtávú kilátásai biztatóak. A beruházások bővülése, a munkahelyek számának növekedése, a külföldi befektetések felfutása az ország fenntartható konvergenciafolyamatát ígéri. A külföldi működőtőke-beruházások élénkítése, az exportvezérelt gazdasági növekedés megteremtése azonban kulcsfontosságú a bolgár gazdaság bővülése szempontjából.

Források

Backé, P. – Zumer, T. (2005): "Developments in Credit to the Private Sector in Central and Eastern European EU Member States: Emerging from Financial Repression – A Comparative Overview". *Focus on European Economic Integration* 02/05, pp. 83-109.

Bank Austria Creditanstalt (2006): *CEE Quarterly* 03/2006.

Bolgár Nemzeti Bank (2006): *Economic Review* 1/2006.

Center for the Study of Democracy (2003): *Economy of Crime and Anticorruption Reforms*. Discussion Topics, Sofia.

- Coricelli, F. – Mucci, F. – Revoltella, D. (2006): *Household Credit in the New Europe: Lending Boom or Sustainable Growth?* CEPR Discussion Paper No. 5520.
- Duenwald, C. – Gueorguiev, N. – Schaechter, A. (2005): *Too Much of a Good Thing? Credit Booms in Transition Countries: The Cases of Bulgaria, Romania and Ukraine.* IMF Working Paper 05/128.
- Gulde, Anne-Marie (1999): *The Role of the Currency Board in Bulgaria's Stabilization.* IMF Policy Discussion Paper.
- IMF (1999): *Bulgaria, Poverty during the Transition.* Report No. 18411. Human Development Sector Unit, Europe and Central Asia Region.
- IMF (2006): *Romania, Selected Issues 2006.* Washington, International Monetary Fund, IMF Country Report No. 06/169.
- Minassian, Garabed (2006): *Enlarging EU: Macroeconomic and Firm Level – Experience and Expectations.* Sofia, October 27. “Bulgaria Joining EU, Bulgarian–Hungarian Bilateral Meeting”.
- Mladenova, Irena (2005): *Possibilities of Hungarian Capital Exports to Bulgaria.* A GKM számára készült háttér tanulmány, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 2005.
- OECD (1999): *OECD Economic Survey, Bulgaria.*
- Republic of Bulgaria Privatization Agency. <http://www.priv.government.bg>
- Valev, Hristo (2006): *General Equilibrium View on the Trade Balance Dynamics in Bulgaria.* Bulgarian National Bank, Discussion Papers DP/52/2006.
- The World Bank (2005): *Bulgaria: the Road to Successful EU Integration – The Policy Agenda.*
- Wunner, Norbert (2006): “Credit Growth in Bulgaria – What Are the Policy Challenges?” *ECFIN Country Focus*, Volume III, Issue 11, 22.09.2006.

ROMÁNIA AZ EURÓPAI UNIÓBAN – GAZDASÁGI HELYZETKÉP

Székely-Doby András

Románia 2007. január 1-jétől az Európai Unió teljes jogú tagja. Ez a bővítési hullám, melyben Románia mellett Bulgáriát is felvették, sok tekintetben különbözik a korábbiaktól. A leglényegesebb eltérés a két új ország igen gyenge gazdasági teljesítménye: még sohasem volt példa arra, hogy a csatlakozó ország egy főre jutó GDP-szintje ilyen alacsony legyen. A 2004-es csatlakozási hullám országai között, vásárlóerő-paritáson, Lettországból volt a legkisebb az egy főre eső GDP, az EU 15 átlagához képest 39,4, az EU 25 átlagához viszonyítva pedig 42,8 százalékkal. A mostani bővítés alkalmával még a valamivel jobb teljesítményt mutató Románia is csak 33,7, illetve 36,4 százalékon áll a megfelelő átlagokhoz mérten. Ezzel a leggazdagabb és legszegényebb ország közötti különbség (még ha Luxemburgot nem is számítjuk) több mint négyszeresre emelkedik.¹ Összehasonlításképpen, az Egyesült Államokban ugyanez az arány az államok tekintetében kisebb, mint két és félszeres.² Kérdés, hogy ilyen különbségek mellett mennyire lehet sikeres a konvergencia.

A gazdaság gyengesége azonban nem lehetett akadály, ha a politikai érdekek úgy kívánták, hogy a két ország taggá váljon. E döntés, mely hosszú távon valószínűleg mind az EU, mind Románia, mind pedig Bulgária érdeke, olyan helyzetet teremt, melyet jól kihasználva megvalósulhat az olyannyira áhított gyors gazdasági fejlődés. A felzárkózás azonban hosszú és fáradságos út lesz, melynek még csak az elejét látjuk. Ahhoz, hogy felmérjük, milyen nehézségekkel kell majd számolnia Romániának, a jelenlegi gazdasági helyzet bemutatása mellett érdemes röviden összefoglalnunk az elmúlt másfél évtized gazdasági fejleményeit is.

¹ Eurostat.

² BEA.

Megkésett reformok

Az ország 1989 előtti fejlődési sajátosságai részben hasonlóak voltak a többi közép- és kelet-európai országhoz, sok tekintetben azonban eltértek azoktól. A legfontosabb különbséget egyfajta nemzetközi elzárkózás, ezzel együtt pedig a minél nagyobb fokú önellátás megteremtésére irányuló törekvés jelentette. A 80-as években kiteljesedő importhelyettesítő stratégia kiemelt területe a nehézipar volt, számos grandiózus infrastrukturális projekttel együtt. A hatalmas beruházások kimerítették az ország energiaforrásait, amit csak drága energia- és nyersanyagimporttal lehetett fedezni, nem csoda tehát, hogy az évtized során több mint 11 milliárd USD nagyságú külföldi adósság halmozódott fel (ami az ország GDP-jének közel 30%-át tette ki).³ Minthogy az exportbevételek nem nőttek, más megoldás nem lévén, rendkívül szigorú importkorlátozásokat léptettek érvénybe, melyek drámai hatással voltak a lakosság életszínvonalára. Ugyancsak gyorsan nőtt a technológiai lemaradás is, és reformelképzelések híján az évtized végére Románia a gazdasági összeomlás szélére sodródott.

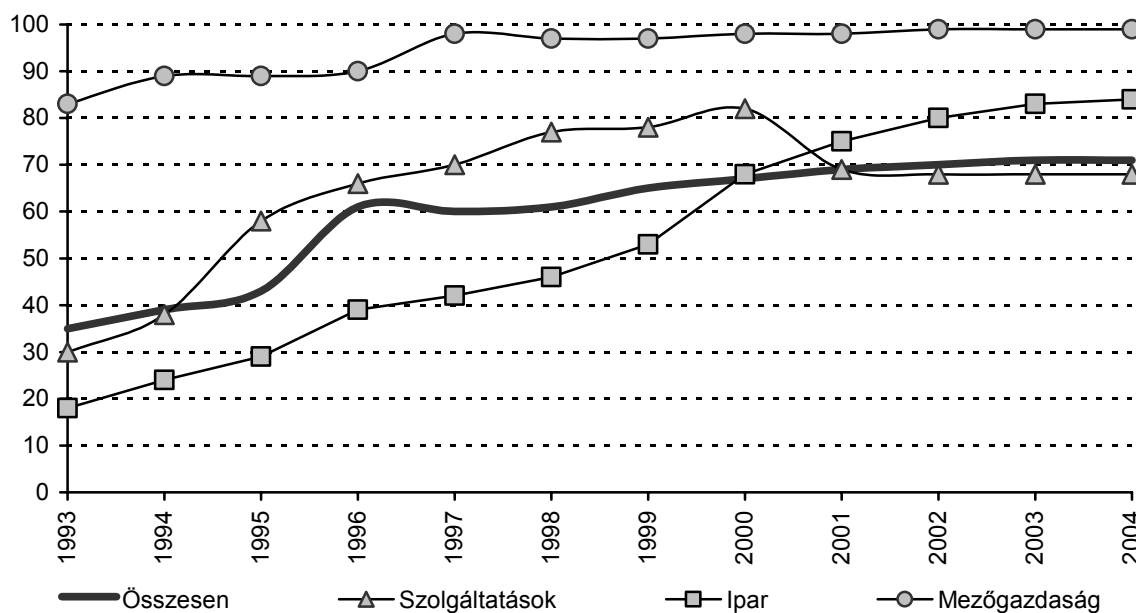
A forradalom után a román vezetés a reformok fokozatos bevezetése mellett döntött, hogy elejét vegye a társadalmi elégedetlenség további kiéleződésének. A piacgazdaság kiépítése azonban olyan lassan haladt, hogy a graduális megközelítésből származó potenciális előnyök sem a gazdaságban, sem a társadalomban nem jelentkeztek. Az átalakítás elodázhatatlanságát hangsúlyozó szakértők tanácsai ellenére egészen az évtized közepéig nem történt semmi komoly lépés. A magántulajdon aránya az iparban 1995-ben még csak 30 százalék volt, de az egész gazdaságban is alig haladta meg a 45 százalékot. (1. ábra) A helyzet már olyan rosszra fordult, hogy 1995 végére egyszerre mutatkoztak válságjelek a bel- és a külgazdaságban. Romlott a folyó fizetési mérleg és gyengült az árfolyam. A következő évben az államháztartás hiánya megközelítette a GDP 5 százalékát, 1997-re pedig elérte az 5,5 százalékot, miközben 1993-ban még közel egyensúlyban volt.⁴

Az 1996-os választások eredményeképpen hivatalba lépő új jobbközép kormány ismét elhatározta a széles körű reformok keresztülvitelét. A fokozatos megközelítést úgynevezett sokkterápia váltotta föl, mely elnyerte a nemzetközi pénzügyi szervek tetszését is, így megindulhatott a makrogazdasági stabilizáció. A program azonban óriási megrázkódtatást jelentett az ország számára: az ipari termelés közel 20, a GDP több mint 6 százalékkal esett vissza, az infláció pedig meghaladta a 150 százalékot (mindenekelőtt a mezőgazdasági és energiaárak liberalizációja folytán). A csomag egyik kulcseleme a költségvetés finanszírozhatóságának biztosítása volt, s ennek érdekében radikálisan csökkenteni kellett az állami támogatások nagyságát a mezőgazdaságban és a feldolgozóiparban. A legnagyobb kihívást a már említett három számjegyű infláció jelentette, ugyanakkor az átmenet más területein továbbra sem történtek radikális változások: a legnagyobb hiányosság a privatizáció végrehajtása területén mutatkozott (lásd az 1. ábrát).

³ OECD (1998).

⁴ IMF (2001).

1. ábra
A magántulajdon aránya a román gazdaság különböző szektoraiban
1993 és 2004 között
(százalék)

Forrás: IMF (2004) és IMF (2006).

1998 végére az infláció 41 százalékra csökkent, ám a folyó fizetési mérleg hiánya egyre nagyobb lett: az év végére meghaladta a 3 milliárd USD-t, ami a GDP több mint 7 százaléka. Tovább csökkent a kibocsátás is: 1998-ban a visszaesés reálértéken megközelítette az 5 százalékot. Nem tett jót a délkelet-ázsiai pénzügyi válság Oroszországra való áttérése sem, mert a befektetői bizalom Románia irányában is meggyengült. A kudarcok nyomán a román kormány 1999 elején végre radikális lépések megtételére határozta el magát: többek között fiskális kiigazítás, nagymértékű költségcsökkentés, szigorú monetáris és jövedelempolitika életbeléptetése, valamint a fizetésképtelen állami bank, a Bancorex bezárása szerepelt a programban.⁵ A lépések eredményeképpen csökkenni kezdett a folyó fizetési mérleg hiánya, immár csupán a GDP 3,8 százalékát tette ki, valamint növekedésnek indultak a valutatartalékok. A külgazdasági javulást azonban nem kísérték belgazdasági sikerek: a GDP tovább csökkent 1,2 százalékkal az előző évihez képest, az éves átlagos infláció pedig ismét emelkedni kezdett, és átlépte az 50 százalékos határt.

A külgazdasági „sikerek” 2000-ben is folytatódtak: dollárban számítva az export több mint 25 százalékkal bővült január és augusztus között, miközben az import növekedése 21 százalék volt, a valutatartalékok mennyisége pedig elérte a 3 milliárd USD-t. Négy év óta először bővült a hazai termelés, a reálnövekedés 2,1 százalékot tett ki. Továbbra is gondot jelentett azonban a 45,7 százalékos átlagos évi infláció. A folyamatok hátterében az elemzők a nem eléggé szigorú költségvetési politikát jelölték meg fő okként, elsősorban az állami alkalmazottak túlságosan magas béreit kárhoz-

⁵ OECD (1998).

tatva. Különösen erőssé vált a fiskális impulzus a 2000-es választások közeledtével, így nem csoda, hogy az év végére a költségvetési hiány elérte a GDP 4 százalékát.⁶

Makrogazdasági helyzet a reformokat követően

Az új évezred kedvező fordulatot hozott a román gazdaságban. A korábbi évek reformjai – végrevalahára – kezdtek éreztetni hatásukat, és úgy tűnt, tartós növekedés köszönhető be az elkövetkezendő években. 2001-ben az export és a GDP gyorsan bővült, előbbi 12,1, utóbbi 5,7 százalékkal. Mindenek előtt az exportorientált fogyasztói javak termelése futott fel, nem utolsósorban az 1999-es leértékelés hatására. Megélnékültek a beruházások, átlépve a 20 százalékos határt a GDP-hez mérten. A konjunktúra kedvező hatással volt a munkaerőpiacra, s az 1999-es közel 12 százalékos csúcsról 2001-re 9 százalék alá csökkent a munkanélküliség. A nominális jövedelmek növekedését sikerült valamennyire kordában tartani, így az infláció 2001-ben 34,5, majd a következő évben 22,5 százalékra mérséklődött. A stabilizáció sikerei a fizetési mérlegben is tükröződtek. Tovább nőttek a valutatartalékok, meghaladva a 3,6 milliárd USD-t, és az export újabb 15 százalékos bővülést mutatott. A GDP 2002-ben és 2003-ban is 5 százalék feletti ütemben nőtt, miközben mind a munkanélküliség, mind az infláció kezelése terén komoly eredmények mutatkoztak: 2003-ra az előbbi 7,4, az utóbbi 15,3 százalékra mérséklődött. A bővülő kereslet miatt az import még az exportnál is gyorsabban nőtt; nem meglepő, hogy a folyó fizetési mérleg hiánya 2004-re megközelítette a 4 és fél milliárd eurót. A költségvetési szigor hatására tovább csökkent az államháztartási hiány, olyannyira, hogy 2004-ben már csak alig volt több a GDP 1 százalékánál.⁷ (1. táblázat)

1. táblázat
Alapvető makrogazdasági adatok Romániában
(ha másként nincs jelezve, százalék)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Reál GDP-növekedés	- 1,2	2,1	5,7	5,1	5,2	8,4	4,1	7,2
Munkanélküliségi ráta	11,8	10,5	8,8	8,4	7,4	6,2	5,8	5,5
Infláció	45,8	45,7	34,5	22,5	15,3	11,9	9	4,8
Költségvetési hiány a GDP százalékában	- 1,8	- 4	- 3,2	- 2,5	- 2,3	- 1,1	- 0,8	- 1,3
Külkereskedelmi mérleg (millió euró)	- 1 186	- 1 867	- 3 323	- 2 752	- 3 955	- 5 323	- 7 806	- 10 983

Forrás: IMF (2006) és 2006-ra GEA (2006).

⁶ IMF (2004).

⁷ IMF (2006).

Az 1999-es reformok bevezetése után – mintegy tízéves késéssel – indulhatott meg a gazdasági felzárkózás Romániában. A kedvező fejlemények nyilvánvalóan a reformok hatását tükrözik, így várható, hogy miután az ország a kezdeti lökés következtében fokozatosan rááll az új fejlődési pályára, a növekedés fokozatosan csökkenni fog a fenntartható ütemre. 2004-ben rekord mértékű, 8,4 százalékos volt a bővülés, 2005-ben azonban már csupán 4,1 százalék (az előrejelzések szerint 2006-ban ismét gyors a növekedés, több mint 7%). A munkanélküliségi ráta évek óta csökkenő tendenciát mutat. 2005-ben tovább csökkent az amúgy is megfelelőnek tekinthető mutató, és immár 6 százalék alatti értéken áll. Az inflációval folytatott küzdelem sikere is egyre nyilvánvalóbb. Az árszínvonal emelkedésének mérséklődése 2005-ben is folytatódott, és a már 2004-ben is egy számjegyű érték (9,3%) további 0,7 százalékpontos javulást mutatott.

A következőkben célszerű részletesebben is megvizsgálni a román gazdaság különböző szektorainak teljesítményét, illetve a számok mögött álló legfontosabb folyamatokat és sajátosságokat.

Államháztartás és monetáris folyamatok

A költségvetés helyzete jelenleg stabilizálódni látszik. Mind a bevételek, mind a kiadások a GDP 30 százaléka körül mozognak, és az elsődleges egyenleg 2004 után ismét szufficitet mutat (ami egyébként nem ritkaság az új tagállamok körében, mert Észtország, Lettország és Bulgária is többlettel zárt 2005-ben). A helyzet javulásához elsősorban az eladósodottság gyors csökkenése vezetett: a 2000-es GDP-arányos 27,8 százalékról 2005-re 18,9 százalékra apadt az államadósság. Mindezek hatására a költségvetési hiány ugyanebben az időszakban csupán a GDP 0,8 százalékát tette ki.⁸

A kedvező adatok mögött számos érdekes fejlemény húzódik meg. 2005. január 1-jén új adórendszer lépett életbe. A társasági nyereségadóban a korábbi 25 százalékos kulcs helyett 16 százalékos, míg a személyi jövedelemadóban az addigi progresszív rendszer helyett (melyben a legalsó kulcs 18, a legmagasabb pedig 40% volt) egykulcsos szisztémát vezettek be, szintén 16 százalékos kulccsal. A reform további elemei között megemlíthetjük a mikrovállalkozások adókulcsemelését, a korábban bejelentett társadalombiztosítási hozzájárulás csökkentésének visszavonását, a kamatadó 1-ről 10 százalékra való emelését, valamint a nyereségadó, az ÁFA és a jövedéki adó hatálya alá eső vállalkozások és termékek körének kiszélesítését. Az adóreform hatására GDP-arányosan mintegy 1 százalékponttal csökkentek a bevételek a tervezetthez képest, azonban a vártnál nagyobb fogyasztás jelentősen megnövelte az ÁFA-befizetéseket (a tervezett 7,1%-os GDP-arányos bevétel helyett 7,8% folyt be). 2006-ban egyébként sor került a társadalombiztosítási járulékcsökkenésére (igaz, még mindig meglehetősen magas a kulcs, 47,5%), a mezőgazdasági földadó emelésére, valamint a kamat- és osztalékadó újabb 6 százalékpontos emelésére (mely így már 16%-os lett). Végeredményben tehát az adórendszer liberalizációja egyelőre nem járt szignifikáns negatív következményekkel a költségvetés helyzetére nézve.⁹

⁸ IMF (2006).

⁹ IMF (2006).

Az állami szféra bevételei mellett érdemes röviden megvizsgálnunk a kiadási oldalt is, elsősorban az állami alkalmazottak bérei vonatkozásában. 2004-ben és 2005-ben jelentős béremelésekre került sor, melyek mértéke 16 és 34 százalék között mozgott. A kiadási oldalon ez az emelkedés mintegy 0,6 százalékpontos GDP-arányos növekedést okozott. Az állami szektorban a bérek növekedésére jellemző, hogy 1999 óta reálértékükön a keresetek megduplázódtak, míg a magánszférában csupán alig 50 százalékkal nőttek.

A monetáris fejlemények legfontosabb jellemzője, hogy az elmúlt években a Román Nemzeti Bank sikeresen kezelte az inflációt, ami a 2001. év eleji 40 százalékos szintről 2004 végére 10 százalék alá csökkent. A fogyasztói árindexben mintegy 40 százalékot kitevő élelmiszerek ára vezette a csökkenést, míg a szolgáltatások árai általában követték a trendet. Különösen figyelemre méltó az eredmény, ha figyelembe vesszük, hogy a dezinfláció a gáz és az elektromos áram árának jelentős emelkedése ellenére ment végbe. A nemzeti bank politikájának középpontjában az árfolyam-politika állt, azaz úgy irányította a nominális árfolyam alakulását, hogy az infláció előre megtervezett ütemben csökkenjen. Bölcs módon olyan ütemet határoztak meg, mely nem volt túl gyors, és így nem okozhatott előre nem kalkulált kilengéseket. Úgy számoltak, hogy az inflációt évente mintegy a harmadával lehet biztonságosan csökkenteni, és ezt nagyjából sikerült is megvalósítaniuk. A célok elérésében segített, hogy komoly korlátozások vonatkoztak a rövid távú tőkemozgásra, ami a kamatpolitika viszonylagos önállóságát biztosította. Ezek között mindenképpen ki kell emelni, hogy külföldiek nem tarthattak sem román valutát, sem pedig román állampapírokat.¹⁰

2005 áprilisában – az EU-normákhoz való igazodás szellemében – teljes mértékben liberalizálták a tőkemozgásokat, és ezzel egyidejűleg a Román Nemzeti Bank áttért a direkt inflációs célok követésére (*inflation targeting*). A beharangozott váltás azonban a valóságban kevésbé nyert teret, továbbra is inkább az árfolyam-politika maradt az infláció elleni küzdelem legfontosabb eszköze. 2005 őszén például jelentős mennyiségű külföldi valutát vásároltak, hogy semlegesítsék az árfolyamra nehezedő nyomást, később azonban nem folytatták ezt a gyakorlatot, hogy a reálkamatok ismét növekedésnek induljanak. A sikeres inflációkezelésnek köszönhetően egyébiránt mód nyílt a nominális kamatok gyors csökkentésére. Az irányadó kamatláb a 2004-es 21,25 százalékos szintről 2005 végére 7,5 százalékra mérséklődött (igaz, azóta némileg megemelkedett, 2006 novemberében 8,75%-on állt¹¹). A döntés hátterében az a cél húzódott meg, hogy a tőkebeáramlást mérsékeljék, és rávegyék a hazai gazdasági szereplőket arra, hogy hazai valutában vegyenek fel hiteleket.¹²

Külgazdasági szféra és versenyképesség

A folyó fizetési mérleg hiánya az elmúlt években igen gyorsan nőtt, 2005 végére elérte a GDP 8,7 százalékát, a bruttó külső eladósodottság mértéke pedig a 32,4 százalékos GDP-arányos szintet. A mérleg hiánya, valamint a reálárfolyam 2004 vége óta megfigyelhető szignifikáns erősödése jelentős

¹⁰ RNB.

¹¹ RNB.

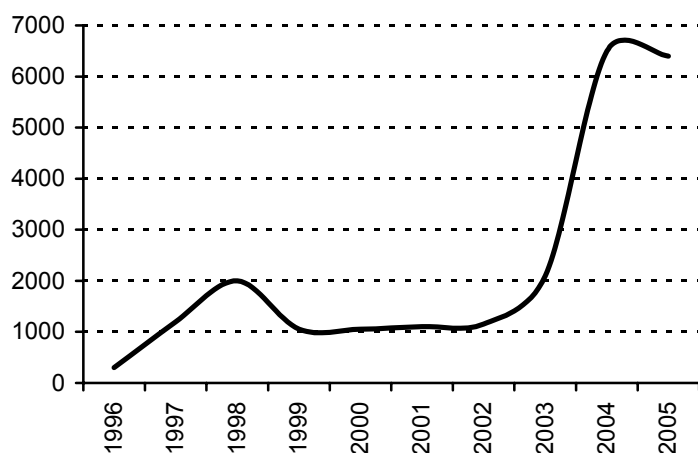
¹² IMF (2006).

következményekkel járhat Románia nemzetközi versenyképességét illetően. Az a versenyelőny, amely a szomszédaihoz képest a korábbi években jellemezte az országot, eltűnni látszik a tőkepiaci liberalizáció és az árfolyam-politikában bekövetkező váltás miatt.

A tőkepiaci liberalizáció megkönnyítette a külföldi tőke beáramlását, ami a lej iránti kereslet növekedésén keresztül erőteljes nyomást gyakorolt a felértékelődés irányába. A Román Nemzeti Bank 2004-ben új árfolyam-politikai megközelítést hagyott jóvá, mely a korábbinál lényegesen nagyobb rugalmasságot tesz lehetővé

az árfolyamok alakítását illetően. E két fejlemény hatására a lej gyorsuló reálfelértékelődésének lehattunk tanúi az elmúlt két évben. A reáleffektív árfolyam 2004 szeptembere és 2005 decembere között mintegy 20 százalékkal emelkedett. Az is valószínűnek tűnik, hogy az ezredfordulón megindult reformfolyamat egyre több bizalommal tölti el a befektetőket, ami a kockázati prémium csökkenése miatt egyrészt javította a beruházási kedvet, másrészt a pénzkereslet növekedésén keresztül tovább erősítette a hazai valutát. A lej erősödése maga után vonta a külkereskedelmi és a folyó fizetési mérleg növekvő hiányát, ami nyilvánvalóan kedvezőtlen hatással járhat a versenyképesség fenntartása vonatkozásában.

2. ábra
Közvetlen külföldi befektetések Romániában
1996 és 2005 között
(millió USD)

Forrás: WIR (2000), (2003) és (2006).

A kormány célkitűzései a szigorú monetáris politikát, és ezzel együtt az infláció visszaszorítását, valamint a külső versenyképesség fenntartását, sőt erősítését illetően úgy tűnik, ellentmondanak egymásnak. A dez-inflációs folyamat szükségszerűen erősíti a nominális árfolyamot, ráadásul a relatíve magas kamatlábak vonzó feltételeket kínálnak a külföldi befektetők számára. A 2. ábrán a külföldi közvetlen befektetések alakulása látható Romániában 1996 és 2005 között. Szembetűnő, hogy 2004-től kezdve ugrásszerűen megnőtt a befektetések értéke.

A növekedés háttérben az említett makrogazdasági fejlemények mellett különböző gazdaságpolitikai intézkedések is szerepet játszottak. Kedvezményeket nyújtottak a hátrányos helyzetű területekre investálóknak, valamint egyre több vámszabad területet és ipari parkot hoztak létre, ahol szintén vonzóbb feltételek várták a befektetőket.¹³

¹³ OECD (2005).

A folyó fizetési mérleg alakulására a beruházási kereslet megélénkülése mellett a fogyasztás erőteljes növekedése, ezzel együtt pedig az import bővülése is negatív hatással volt. A fogyasztási cikkek iránti fokozódó kereslet abból adódhat, hogy a háztartások hosszabb távon úgymond kisimitják fogyasztási kiadásaikat, azaz szűkösebb években relatíve többet, bőségesebb években relatíve kevesebbet fogyasztanak az adott év jövedelméhez viszonyítva. Döntéseiket ezen felül nyilván a jövőbe vetett várakozásaik határozzák meg, amelyek most – az Európai Unióhoz való csatlakozás után – igen kedvezőnek mutatkoznak. A növekedési kilátásokat illető optimista várakozások tehát a jövőbeli fogyasztás előrehozását vonhatják maguk után. További impulzust jelent minden bizonnyal az erősödő (de még mindig valószínűleg némileg alulértékelt) lej, ami az importcikkekhez való egyre könnyebb hozzájutást eredményez.

Az exportteljesítményt illetően az utóbbi évek szintén pozitív változásokat hoztak, jóllehet a bővülés mértéke elmaradt az importé mögött. A növekedés mögött eltérő szektorális eredmények húzódnak meg. Az ásványi anyagok és különböző fémek kivitele (az összkivitel mintegy negyede) átlagosan évi 20 százalékot meghaladó ütemben növekedett 2002 és 2005 között, mindenek előtt a magas világszintű árak jóvoltából. Szintén jó teljesítményt nyújtott a közlekedési eszközök és a gépipari termékek exportja, ami ugyanezen időszak alatt átlagban 20, illetve 30 százalékkal emelkedett, javítva az export technológiai színvonalát. Érdekes még megemlíteni az agrárszektor is, mivel mind az élelmiszer-ipari, mind a mezőgazdasági kivitel gyorsan bővült az elmúlt években (a 2005-ös komoly áradások ellenére). A kevésbé jól teljesítő szektorok közül kiemelhetjük a textilipart és a ffeldolgozó-ipart.

A román exportszektor az elmúlt években változásokon ment keresztül. A korábbi, viszonylag alacsonyabb technológiai színvonalat képviselő termékeket lassan kezdik háttérbe szorítani a magasabb feldolgozottságot igénylő áruk, például a különböző gépek. Ez a változás hasonlít azokhoz a fejleményekhez, melyek a piaccgazdasági átmenetet hamarabb megvalósító országokban – így például Magyarországon – voltak megfigyelhetők. A különbség abban lelhető fel, hogy a román export inkább erőforrás-igényes termékek előállítására felelt meg, melyeknek azonban jelenleg elég magas a világszintű ára. A közepesen alacsony technológiai szintet reprezentáló termékek kiviteli aránya ugyanakkor a 2003-as 47 százalékról 2005-re 39 százalékra esett vissza, míg a magas technológiai export részaránya 23-ról 27 százalékra emelkedett.¹⁴

A szolgáltatások exportja (az összes kivitel mintegy 15%-a) dinamikus növekedést mutatott 2005-ben, mert a bővülés mértéke meghaladta a 35 százalékot, azonban még ennél is gyorsabb volt a szolgáltatásimport emelkedése, mely 40 százalékot ért el. A szolgáltatáskereskedelem hiánya, ennek ellenére, csupán a teljes külkereskedelmi hiány 5 százalékáért volt felelős.

¹⁴ IMF (2006).

Az EU-csatlakozás néhány várható hatása

Románia 2007. január 1-jén az Európai Unió teljes jogú tagjává vált. A csatlakozás számos következménnyel jár. Ezek közül talán a két legfontosabb a költségvetést és a munkapiacot érintő változások. A költségvetési hatás vizsgálatánál mindenek előtt hangsúlyozni kell, hogy a korábbi juttatások (PHARE, ISPA, SAPARD) még – átmenetileg ugyan és csökkenő mértékben – továbbra is elérhetőek lesznek az ország számára, másrészt komoly megterhelést jelenthet a csatlakozást követő forrásokhoz kapcsolódó társfinanszírozási igény. Számítások szerint a csatlakozás költségvetési hatása önmagában nem lesz túl nagy, ami nem támasztja alá azokat a korábbi vélekedéseket, melyek szerint az új tagállamok esetében komoly költségvetési gondok merülhetnének fel. Az sem változtatja meg a becsléseket, hogy egyes országokban (például Szlovákiában vagy Magyarországon) a gyakorlat kedvezőtlen változásokat mutatott. 2007-től 2009-ig Románia mintegy 11 milliárd eurós pénzügyi csomagra számíthat, melyből 6 milliárd strukturális célokra, 4 milliárd mezőgazdasági és vidékfejlesztési célokra, a fennmaradó rész pedig egyéb belső politikák véghezvitelére (például intézményépítésre) fordítható. (2. táblázat)

2. táblázat
Uniós források megoszlása 2007 és 2009 között
(millió euró)

	2007	2008	2009	2007–2009
Mezőgazdaság	826	1 454	1 728	4 008
Strukturális célok	1 399	1 972	2 603	5 974
Belső politikák	270	265	260	796
Egyösszegű kifizetések	297	132	131	560
Összes kötelezettségvállalás	2 792	3 823	4 722	11 338
Összes kifizetés	1 421	2 352	2 995	6 768

Forrás: IMF (2006).

A jelentős támogatások ellenére az első két évben a rendelkezésre álló összegek jóval alacsonyabbak lesznek, mint utána, minthogy az időzítésnek többek között figyelembe kell vennie a programok teljesíthetőségének és az intézmények akkreditációjának időigényét, valamint más abszorpció-képességeket is. Ennek eredményeképpen a társfinanszírozásból adódó költségvetési teher is fokozatosan nehezedik majd a kormányzatra, ami szintén az átmenet zökkenőmentességét mozdítja elő.

Mindent egybevéve a pénzeszközök lehívása nem lesz egyszerű folyamat, és megvan az esélye a lehetőségek nem megfelelő kihasználásának is. Becslések szerint a csatlakozás költségvetésre gyakorolt hatása előreláthatólag a GDP közel egyszázalékát teszi majd ki. Az előcsatlakozási alapok

figyelembevételével azonban a hatás csekélyebb, így Románia nettó pozíciója az EU-val szemben várhatóan semleges lesz 2007-ben.

3. táblázat
Átlagos órabérek az EU-ban,
Magyarországon és Romániában
(euró)

	2000	2001	2002	2003	2004
EU 15	21,89	22,41	23,15	23,32	24,02
EU 25	19,15	19,72	20,42	20,52	21,22
Magyarország	3,63	4,04	4,91	5,1	5,54
Románia	1,41	1,55	1,67	1,6	1,76

Forrás: GEA (2006).

órabérek gyors növekedési üteme, mert 2000-ben a román átlag még a magyar 40 százaléka körül mozgott. Mindazonáltal a trend világos: lassan, de biztosan csökkennek a bérkülönbségek az EU gazdagabb és szegényebb országai között, ami hosszabb távon a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt pozíciók átalakulását vetítheti előre.

A korábbi tagországok számára az egyik legérzékenyebb kérdés az unió munkaerőpiacának megnyitása az újak előtt. Különösen jelentős problémák forrása lehet az igen nagy jövedelmi különbség, mely a viszonylag gazdagabb és a legszegényebb országok – így főként Románia és Bulgária – között feszül. Minthogy korábban még egyes magyar politikai szereplők is több millió román munkavállaló áttelepülését vetítették előre, nem csoda, hogy a tizenötök számára ez volt az egyik legégetőbb kérdés a csatlakozási folyamatok során.

Az EU-ban jelenleg, becslések szerint, mintegy másfél-kétmillió legális és illegális román munkavállaló dolgozik, közel kétszerese annak, mint amiről a célországok statisztikai hivatalosan írnak. A legfontosabb fogadó országok Spanyolország és Olaszország. Egyes becslések szerint 2005-ben a Romániába érkező egyoldalú transzferátutalások nagysága megközelítette az 5 milliárd eurót. Az elvándorlás egyre vonzóbb a fiatalok számára: a 15 és 24 év közötti korosztály 88 százaléka gondol arra, hogy esetleg – jó munkalehetőség reményében – elhagyja hazáját, jóllehet közülük csak minden ötödik tenné ezt hosszabb időre.¹⁵

A csatlakozási szerződésben megállapított 2+3+2 éves – kétoldalú megállapodásokon alapuló – átmeneti időszak kezdetben minden bizonnyal csökkenti majd a kivándorlás mértékét. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a megszorítások alapvetően nem alkalmasak arra, hogy megoldják azokat a belső gazdasági problémákat (elsősorban a magas munkanélküliséget), melyek életre hívták őket. Ha ugyanis törvényesen nem megy, illegálisan vándorolnak ki azok, akiknek más lehetőségük már nincs. Azon országok számára pedig, amelyek a 2004-es csatlakozási hullám esetén nem éltek

¹⁵ GEA (2006).

Az új tagországok és a régiók között jelentősek a bérkülönbségek. A 3. táblázatban az átlagos órabérek láthatjuk az EU 15, az EU 25, Magyarország és Románia viszonylatában. A román bérek 2004-ben alig haladták meg az EU 15 hét százalékát (igaz 2000-ben még csak 6,3%-on álltak), de a magyar átlagnak is csupán kevesebb mint harmadát tették ki. Az abszolút különbségek mellett figyelemre méltó a magyar

ezekkel az eszközökkel, gazdaságilag egyenesen hasznos volt a több mint félmillió, új tagországból érkező olcsó munkavállaló megjelenése.

Összefoglalás

Az új tagország, Románia vegyes gazdasági teljesítményt mutatva ért el történelmének egyik legfontosabb állomásához, az Európai Unióhoz való csatlakozáshoz. Az 1989-es forradalmat követő években inkább a reformok halogatása jellemezte a gazdaságpolitikát. Nem csoda, hogy a sorozatos kudarcok hátráltatták a fejlődést (valójában visszaesést okoztak). Az ezredfordulótól kezdve azonban, miután valódi reformokra került sor, figyelemre méltó sikerek köszöntöttek be. Növekedési pályára állt a gazdaság, normalizálódott az infláció, és a munkanélküliségi ráta is viszonylag alacsonnyá vált. Problémát elsősorban a külgazdasági egyensúly hiánya jelenthet, igaz, csak akkor, ha a deficit hosszabb távon sem csökken. A külföldi befektetések növekedése azt mutatja, hogy a transznacionális társaságok számára Románia egyre vonzóbb célpont. Ilyen tekintetben tehát, úgy tűnik, gyorsan képes lesz integrálódni a világgazdaság globális folyamataiba.

A sikerek mellett azonban rendkívül komoly problémák is jelen vannak az országban. Bár a csatlakozás után elnyerhető pénzügyi források igen jelenősek, gondot okoz, miképpen lesznek képesek felhasználni azokat, ideértve az abszorpció és a társfinanszírozás kérdéseit is. Ezek a problémák egyértelműen rávilágítanak az ország talán legfontosabb gyengeségére, az átmenet és a reformok megkésett – sőt igen sok területen elmaradt – végrehajtására, azaz a piacgazdaság intézményrendszerének hiányosságaira. Az elkövetkezendő évek feladatai közül minden bizonnyal ez lesz majd a legnehezebb: befejezni az átmenetet, és valódi, működő piacgazdasággá válni. Remélhetőleg csak ekkor (és nem e feladatokkal egyszerre) jelentkeznek majd azok a problémák, melyekkel a rendszerváltást korábban végrehajtó országok – köztük Magyarország is – mostanában szembesülnek. Az átmenet nehézségeit valószínűleg csak fokozni fogják az olyan súlyos társadalmi problémák is, mint a kiterjedt szegénység vagy az óriási vagyoni különbségek. Akárhogy is, az Európai Unióhoz való csatlakozás jó lehetőségeket nyújt e kihívások megfelelő és hatásos kezelésére.

Források

BEA: United States Department of Commerce, Bureau of Economic Administration.
<http://www.bea.gov>

EUROSTAT: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

GEA (2006): *Romania Just Before Accession. Sustaining Growth and Fostering Jobs in an Emerging Economy* (4th Report on Romania and the Lisbon Agenda). Group of Applied Economics.

IMF (2001): *Romania: Selected Issues and Statistical Appendix*. IMF. <http://www.imf.org>

IMF (2004): *Romania: Selected Issues and Statistical Appendix*. IMF. <http://www.imf.org>

IMF (2006): *Romania: Selected Issues and Statistical Appendix*. IMF. <http://www.imf.org>

IMF (2006a): *Romania: 2006. Article IV Consultation – Staff Report; Staff Statement; Public Information Notice on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for Romania*. IMF. <http://www.imf.org>

OECD (1998): *OECD Economic Survey, 1998. Romania*. OECD.

OECD (2005): *OECD Investment Policy Review. Romania*. OECD.

RNB: Román Nemzeti Bank. <http://www.bnro.ro>

WIR (2000), (2003) és (2006): *World Investment Report*. UNCTAD. <http://www.unctad.org/wir>

HORVÁTORSZÁG – KÉNYES EGYENSÚLY AZ UNIÓS TÁRGYALÁSOK ÁRNYÉKÁBAN

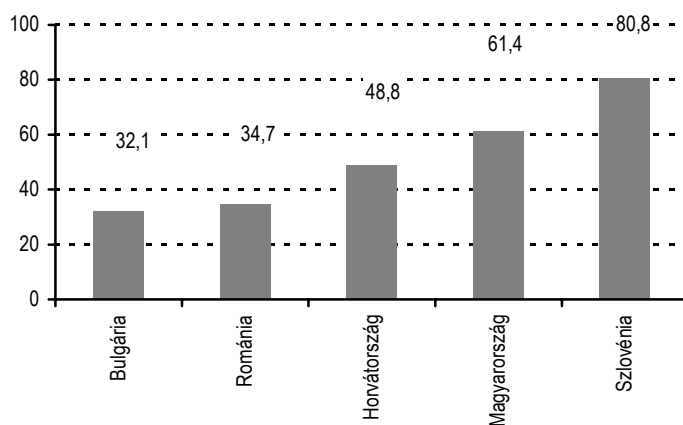
Bakács András

A 2004 májusában az Európai Unióhoz csatlakozott kelet- és közép-európai országok 15 év alatt elérték a rendszerváltozáskor meghirdetett legfontosabb céljaikat. Politikai és gazdasági átalakulásuk nagy erőfeszítések árán, de békésen ment végbe. Még Szlovénia is viszonylag könnyen, másfél hetes fegyveres harcot követően függetlenné válhatott. Horvátország sokkal nehezebben – 1991-től 1995-ig tartó háborúban – vívta ki függetlenségét. A háború után újraválasztott Franjo Tuđman köztársasági elnök által irányított ország a kilencvenes évek végére az elnök hatalomközpontosító és antidemokratikus intézkedéseinek következtében nemzetközileg egyre inkább elszigetelődött. A 2000 januárjában tartott választásokat megnyerő balközép kormány (SDP) miniszterelnöke Ivica Račan, és az ugyanebben évben megválasztott Stjepan Mesić köztársasági elnök sikeresen törte meg az ország nemzetközi elszigeteltségét. Alkotmánymódosításokkal visszaállították a Tuđman elnöksége alatt meggyengült demokratikus intézmények befolyását, az ország felvételt nyert a Világkereskedelmi Szervezetbe, az Európai Unióval aláírták a stabilizációs és társulási egyezményt (SAA), és Horvátország meghívást kapott a NATO békepartnerség-programjába. A koalíciós feszültségek miatt 2003-ban lemondott Račan miniszterelnök és a 2003-as előrehozott parlamenti választásokat a kilencvenes évek kormányzó pártja, a Horvát Demokratikus Unió (HDZ) nyerte meg. Ivo Sanader miniszterelnök sikeresen győzte meg a nemzetközi közösséget, hogy pártja szakított túlzottan nacionalista hagyományaival, és európai konzervatív párttá alakult. A Sanader-kormány mindent megtett azért, hogy Horvátország mielőbb megkezdhesse uniós csatlakozási tárgyalásait, s ezért 2005 márciusában csaknem a kormány bukásához vezetett, hogy az Európai Unió határozatlan időre elhalasztotta a horvát tárgyalások megkezdését, arra hivatkozva, hogy az ország nem működik együtt megfelelőképpen az egykori Jugoszlávia területén elkövetett háborús bűnöket vizsgáló nemzetközi törvényszékkel. Az együttműködés tárgya a háborús bűnökkel vádolt Ante Gotovina horvát tábornok kiadatása volt. 2005 márciusában a horvát kormány még hiába bizonygatta, hogy nem találják a tábornokot. Ugyanezen év októberében az Európai Unió „hirtelen” hinni kezdett Horvátországnak, és már nem látta akadályát a tárgyalások megkezdésének. Horvátország nem egyedül, hanem Törökországgal együtt kezdte meg csatlakozási tárgyalásait. Az Európai Unió véleményének gyors megváltozását az okozhatta, hogy Ausztria kikötötte, csak akkor támogatja a török csatlakozási tárgyalások megkezdését, ha Horvátország is zöld utat kap. Később bebizonyosodott, hogy a

horvát hatóságok valóban hiába keresték Gotovina tábornokot, akit 2005 decemberében Spanyolországban tartóztattak le.

Szlovéniát követően Horvátország volt az egykori Jugoszlávia második legfejlettebb tagköztársasága. A 2005-ös adatok alapján a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP az EU 25 átlagának felét érte el, ami elmarad Szlovéniáétól vagy Magyarországtól, de az ország gazdaságilag sokkal fejlettebb, mint a 2007. január elsején csatlakozó Bulgária vagy Románia. (1. ábra) A horvát társadalom kisebb sokként éli meg, hogy a korruptabbnak tartott,¹ az életszínvonal és a fizikai infrastruktúra tekintetében elmaradottabb Románia hamarabb vált az Európai Unió tagjává, mint Horvátország.

1. ábra
Egy főre jutó GDP 2005-ben
(EU 25 átlaga = 100)

Forrás: Eurostat.

A függetlenségét 1991-ben nyilvánító Horvátországnak önálló államisége első éveiben nemcsak a gazdasági rendszer-változás nehézségeivel kellett megküzdenie, hanem a szerb agresszióval is. A fizikai infrastruktúrában súlyos károk keletkeztek: utak, hidak, gyárak, lakóházak és elektromos távvezetékek semmisültek meg. A háború alatt a kereskedelmi kapcsolatok összeomlása mellett a Szerbiából és Bosznia-Hercegovinából érkező horvát menekültek tömegének ellátása is komoly nehézségeket okozott. Az infláció elszabadult, a kuna árfolyama gyengült, és a munkanélküliek száma fokozatosan nőtt.

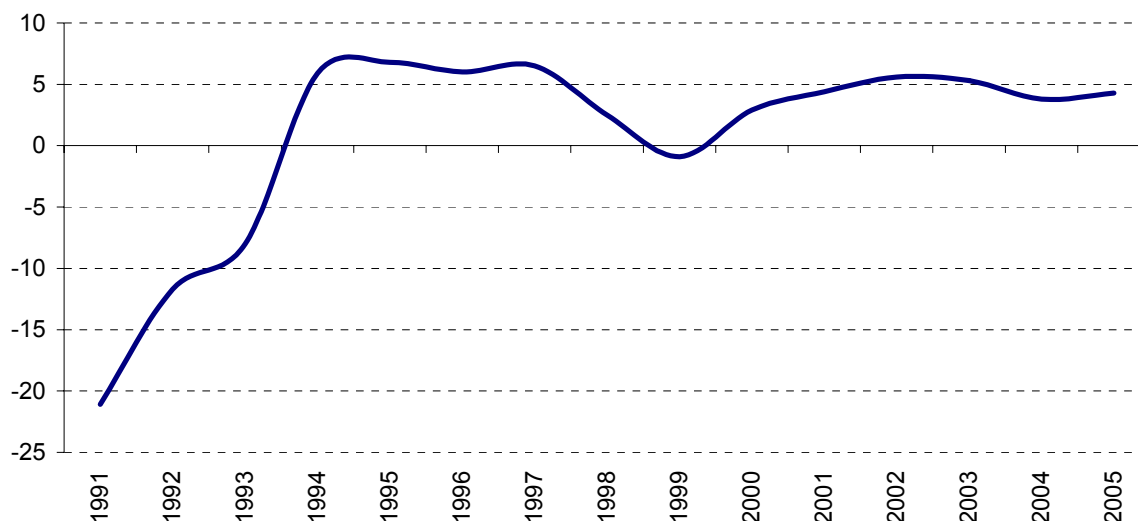
A reál GDP 1989 és 1993 között összesen 41 százalékkal csökkent, a bruttó hazai termék értéke még 1997-ben is csak az 1989-es szint háromnegyedét érte el. A háború utáni gazdasági fellendülést – a tartósan 6 százalék körüli növekedést – az újjáépítéssel megélénkülő állótőke-beruházások hajtották. (2. ábra)

Növekedés, belső és külső egyensúly

A függetlenségét 1991-ben nyilvánító Horvátországnak önálló államisége első éveiben nemcsak a gazdasági rendszer-változás nehézségeivel kellett megküzdenie, hanem a szerb agresszióval is. A fizikai infrastruktúrában súlyos károk keletkeztek: utak, hidak, gyárak, la-

¹ A Transparency International által évente elkészített korrupciós index alapján 2006-ban 163 ország közül Bulgária az 57. helyen, Horvátország a 69. helyen, Románia pedig a 84. helyen található.

2. ábra
A reál GDP változása, százalék

Forrás: ENSZ, IMF, Horvát Nemzeti Bank.

1998-ra a gazdasági növekedés jelentősen lelassult, majd 1999-re recesszió alakult ki. A kilencvenes évtized első éveivel ellentétben az 1998–1999-es visszaesés nem járt együtt az infláció elszabadulásával és a kuna meggyengülésével. A 2000-ben hatalomra került új kormány idején újra megélné a gazdasági növekedés, amely 2002-ben 5,6 százalékon tetőzött. (1. táblázat) Az ezredforduló első éveiben a növekedés motorja a külföldi turisták visszatérésevel magára találó szolgáltató szektor, a lakossági hitelek expanziójával megélné magánfogyasztás és a grandiózus autópálya-építési programnak köszönhetően szárnyaló építőipar volt.

A HORVÁT AUTÓPÁLYA-ÉPÍTÉSI PROGRAM

Horvátország függetlenné válásakor két autópálya volt az országban: a Zágrábot Károlyvárossal (Karlovac) összekötő 40 kilométeres szakasz, valamint a horvát fővárost Slavonski Broddal összekötő 200 kilométer hosszú sztráda. Az utóbbi szakasz az egykori Jugoszlávia fő közúti ütőerének számít, az egyes tagköztársaságok fővárosait összekötő „testvériség és egység” autópályának a horvátországi része volt. A horvátok már az 1970-es években szerették volna elérni, hogy szövetségi forrásból épüljön meg a Zágrábot a dalmát tengerpart fővárosával, Splittel összekötő sztráda. A jugoszláv kommunista párt azonban soha nem támogatta az ötletet. Az autópálya-építési programnak a sztrádák feltételezett gazdaságfejlesztő hatásán és az adriai tengerpart elérésének turisztikai fontosságán túl kiemelt célja a félhold alakú ország egymástól távol eső régióinak összekötése, az országon belüli kohézió erősítése. A sztrádaprogram keretében 2001-ig 160 kilométernyi autópálya épült. A legnagyobb beruházások időszaka 2001 és 2005 között volt, az ország gyorsforgalmi úthálózatának hossza ekkor megduplázódott, és 2006-ra a horvát autópálya-hálózat hossza elérte az 1050 kilométert. A Világbank számításai szerint a horvát sztráda-hálózat építésére az elmúlt években a GDP 2 százalékát fordította déli szomszédunk. Az ország nehéz terepviszonyai ellenére egy kilométernyi autópálya átlagosan 1,2 milliárd forintba (a magyarországi költségénél kisebb összegbe) került.

1. táblázat
Fontosabb makrogazdasági mutatók Horvátországban

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
GDP (folyó áron, millió euró)	19 274	18 673	19 977	22 171	24 468	26 232	28 393	30 950
Egy főre jutó GDP (folyó áron, euró)	4 282	4 100	4 560	4 997	5 507	5 905	6 396	6 968
Reál GDP változása (%)	2,5	- 0,9	2,9	4,4	5,6	5,3	3,8	4,3
Infláció	5,7	4,0	4,6	3,8	1,7	1,8	2,1	3,3
Államháztartás egyenlege a GDP százalékában (GFS)	...	- 6,5	- 7,1	- 6,7	- 4,5	- 4,6	- 4,6	- 3,4
Munkanélküliségi ráta (%)	11,4	13,6	16,1	15,8	14,8	14,3	13,8	12,7
Foglalkoztatottsági ráta (%)	47,0	44,8	42,6	41,8	43,3	43,1	43,5	43,3

Forrás: Horvát Nemzeti Bank.

<http://www.hnb.hr/statistika/estatistika.htm?tsfsg=ce64a272c13247d57beff6a18cb95b87>

A 2000-ben hatalomra került szociáldemokrata kormány jelentős államháztartási hiányt örökölt elődjétől. A Račan-kormány 2001 márciusában 260 millió dolláros készletihitel-megállapodást kötött a Nemzetközi Valutalappal, azzal a feltétellel, hogy 2004-re egyensúlyba hozza az államháztartás egyenlegét. Az SDP-kormány jelentős leépítéseket hajtott végre a védelmi és a belügyminisztériumban, visszafogta a háborús veteránoknak juttatott kedvezmények körét,² továbbá a közalkalmazottak bérét 5 százalékkal csökkentette. A választásokhoz közeledve a kormány nem tudta tartani magát az IMF-fel kötött megállapodáshoz, így 2003-ban a megcélzott GDP-arányosan 4,5 százalékos hiány helyett a GDP 6,2 százalékára nőtt a deficit.

A balközép kormány bukása után megválasztott HDZ-kabinet biztosította a Nemzetközi Valutalapot arról, hogy szigorú fiskális politikát fog követni. Az IMF nyomására a jobbközép kormány elődjéhez hasonlóan nem váltotta be az általános forgalmi adó kulcsának 2 százalékpontos mérséklésére tett ígéretét. 2004-ben sem sikerült teljesíteni a Nemzetközi Valutalappal kötött megállapodásban kijelölt 4,5 százalékos hiánycélt. 2004 augusztusában újabb, ezúttal 141 millió dolláros készletihitel-megállapodásra került sor a valutaalappal. Az új megállapodás 2007-re 3 százalékos elérendő államháztartási hiánycélt jelölt ki.

² 1999-ben Horvátországban a nyugdíjasok 17,5%-a, 180 ezer fő részesült kiemelt járandóságban. A központi költségvetésből fizetett kiemelt nyugdíjak értéke 400 millió dollárt tett ki, ami a horvát GDP több mint egy százalékának, illetve a kormányzati kiadások két százalékának felelt meg.

Szlovéniához hasonlóan Horvátország is jelentős külkereskedelmi forgalmat bonyolít le az egykori jugoszláv tagköztársaságokkal, amelyet elsősorban a nyugat-balkáni országok között megkötött bilaterális szabadkereskedelmi megállapodások sora élénkít. Annak ellenére, hogy ezen egyezmények alkalmazása nem zökkenőmentes³ a poszt-jugoszláv térségben, kialakulóban van a teljes szabadkereskedelem.

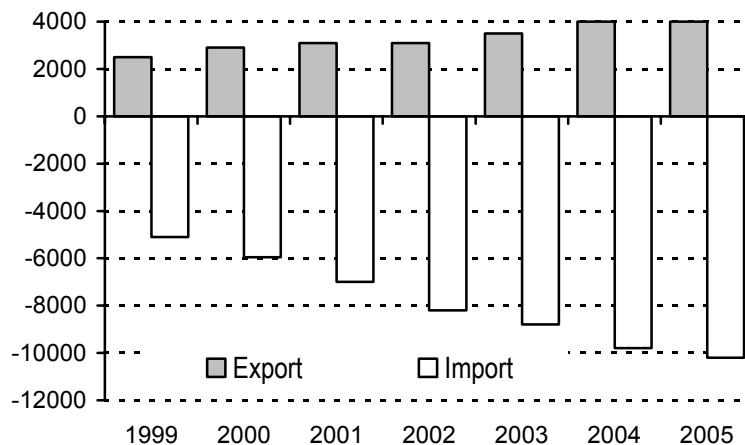
Az 1992-ben létrejött Közép-Európai Szabadkereskedelmi Egyezmény (CEFTA) súlypontja is a Nyugat-Balkán felé tolódott. A visegrádi országok által életre hívott egyezményhez Szlovénia, Románia és Bulgária után 2003-ban Horvátország, majd 2005-ban Macedónia is csatlakozott. Egy évvel a horvát belépés után a CEFTA „kiürült”, mert az alapító tagok és Szlovénia csatlakoztak az Európai Unióhoz,⁴ s 2007. január elsején két további tag, Románia és Bulgária is távozott a CEFTA-ból. Macedónia és Horvátország a CEFTA további nyugat-balkáni bővítésében és a szabadkereskedelem mezőgazdasági termékekre való kiterjesztésében érdekelt.

Horvátország áruforgalmi egyenlege, Jugoszláviától való elszakadása óta, passzívumot mutat. Legfontosabb külkereskedelmi partnere az Európai Unió; részesedése mind a kivitelben, mind a behozatalban meghaladja az 50 százalékot. Az ország 2005-ben csaknem 4 milliárd euró értékben exportált az EU-ba, míg az onnan származó behozatal értéke több mint 10 milliárd eurót tett ki.⁵ (3. ábra)

Az Európai Unióba irányuló horvát kivitel a háború befejezése óta, kisebb megtorpanásoktól eltekintve, folyamatosan nő, azonban a behozatal növekedési üteme meghaladja az exportbővülését, így ebben a relációban évről évre duzzad az áruforgalmi deficit. Az áruforgalmi hiány az EU 25-kel 2004-ről 2005-re 10 százalékkal nőtt.

Horvátország kis és nyitott nemzetgazdaság, ahol az áruforgalmi hiányt döntően a szolgáltatás-export és a tőkebeáramlás ellensúlyozza. Mindez azonban nem magyarázza az ország gyenge exportteljesítményét.

3. ábra
A horvát külkereskedelem alakulása
az EU 25 relációjában
(millió euróban)

Forrás: Eurostat, COMEXT adatbázis.

³ 2003-ban Bosznia-Hercegovina kereskedelmi korlátozásokat vezetett be Horvátországgal szemben a korábbi évekhez képest jelentősen megnövekedett horvát élelmiszerexport miatt.

⁴ Csatlakozási szerződéseikben pedig vállalták, hogy felmondanak minden korábbi szabadkereskedelmi megállapodást, így a CEFTA-ból is kilépnek.

⁵ Eurostat, a COMEXT adatbázisának adatai alapján.

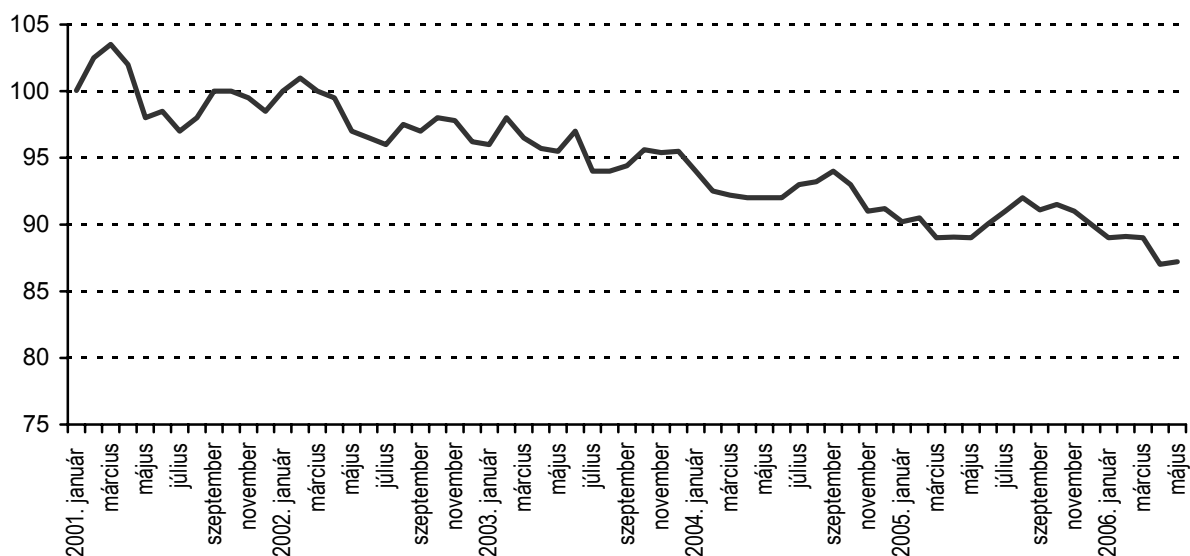
2. táblázat
Horvátország legfontosabb külkereskedelmi partnerországai
(2005-ös adatok alapján)

Legfontosabb exportpartnerek	Az ország részesedése a teljes horvát kivitelben (%)	Legfontosabb importpartnerek	Az ország részesedése a teljes horvát behozatalban (%)
1. Olaszország	21,4	1. Olaszország	16
2. Bosznia és Hercegovina	14,4	2. Németország	14,8
3. Németország	10,7	3. Oroszország	9,1
4. Ausztria	7,2	4. Ausztria	5,7
5. Szlovénia	8,1	5. Szlovénia	6,8

Forrás: Horvát Statisztikai Hivatal.

A romló külkereskedelmi pozíció legfőbb okozója a túlértékelt nemzeti valuta. Bár a kuna árfolyama a kisebb szezonális ingadozásokat leszámítva alig változott, a horvát bérek és árak – az ország legfontosabb külkereskedelmi partnerországaihoz képest (2. táblázat) – nagyobb ütemben növekedtek. Mindezt jól tükrözi a kuna fogyasztóiárindex-alapú reáleffektív árfolyamának alakulása, amely több mint 10 százalékkal erősödött 2002 januárja óta. (4. ábra)

4. ábra
A kuna (fogyasztóiárindex-alapú) reáleffektív árfolyamának alakulása

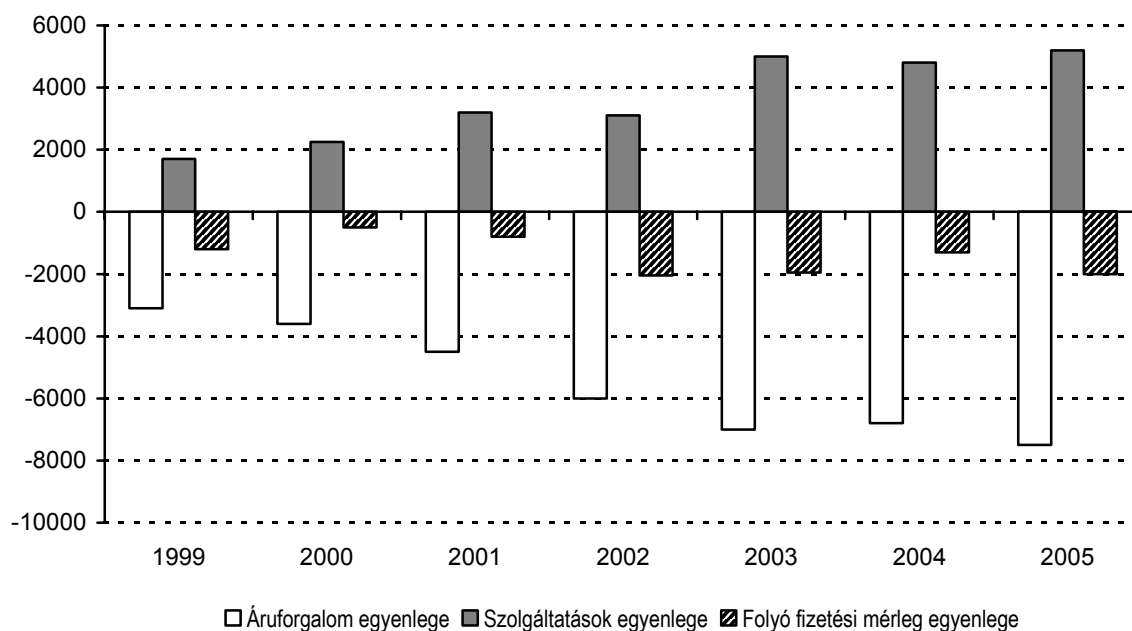

Forrás: Horvát Nemzeti Bank.

Az exportszektorral szemben a turisztikai bevételek alakulására kedvezően hat az erős kuna, továbbá féken tartja az importált inflációt és az adósságszolgálati kiadásokat. Hosszú távon Horvátország nem bízhat abban, hogy az idegenforgalmi bevételek, a privatizációhoz és a zöldmezős beruházásokhoz kapcsolódó működőtőke-beáramlás mindig finanszírozni fogja az áruforgalom krónikus hiányát. Az Európai Unió és a Nemzetközi Valutaalap által is számon kért szerkezeti reformok végrehajtásával javulhat közép- és hosszú távon Horvátország versenyképessége legfontosabb exportpiacain.

A folyó fizetési mérleg passzívumát az idegenforgalmi bevételek mellett a viszonzatlan folyó átutalások is mérséklék. (5. ábra) Ezen utóbbi folyó transferek döntő hányadát a külföldön dolgozó horvátok hazautalásai adják. A hazautalások értéke 2004-ben 1,4 milliárd dollárt tett ki, ami a GDP 6,1 százalékának felel meg.⁶ A folyó fizetési mérleg hiányának romlásában és közvetve a külső adósság bővülésében nagy szerepe volt az országban működő külföldi érdekeltégű bankok anyaországbeli hitelfelvételeinek, amelyek a horvátországi devizahitel-expanziót finanszírozták.

5. ábra
Az áruforgalom, a szolgáltatások és a folyó fizetési mérleg egyenlegének alakulása
(millió euró)

Forrás: Horvát Nemzeti Bank.

Jugoszlávia felbomlása után nemcsak az egykori jugoszláv külképviseltek sorsáról kellett dönteniük a függetlenné vált tagköztársaságoknak, de meg kellett egyezniük arról is, hogy mi legyen a jugoszláv adósság sorsa. Horvátország 1995 márciusában állapodott meg a Párizsi Klub hitelező országaival arról, hogy 1,1 milliárd dollár értékben átvállalja Jugoszláviának a Párizsi Klubbal szemben fennálló adósságainak 28,5 százalékát. A tárgyaló feleknek a hitelek átütemezéséről is sikerült közös nevezőre jutniuk, így a horvátoknak a megállapodástól számított 14 év alatt kell törleszteniük hiteleiket.

1996 júliusában hasonló egyezséget sikerült kötni a kereskedelmi bankokat tömörítő Londoni Klubbal is, amelynek keretében 1,5 milliárd dollár értékben átvállalta Jugoszláviának a Londoni Klubbal szemben fennálló adósságainak 29,5 százalékát. A Horvát Köztársaság első eurókötvénykibocsátására 1997 februárjában került sor.

⁶ EKB (2006).

A teljes külföldi adósságállomány 2002 végén 15,3 milliárd dollárt tett ki. Az adósságállomány növekedésében nagy szerepe volt annak, hogy a 2000-es évek elején a külföldi tulajdonú bankok erőteljes hitelfelvételbe kezdtek anyaországaikban, majd ezen forrásokat magasabb kamatok mellett helyezték ki Horvátországban. 2003-ra a külső adósságállomány már 23 milliárd dollárra növekedett. A Horvát Nemzeti Bank hiába próbálta a kereskedelmi bankok hitelezési tevékenységét a kötelező tartalékráta megemelésével visszafogni. Egyes vállalatok közvetlen külföldi hitelfelvétellel vagy lízingkonstrukciókkal helyettesítették a jegybank korlátozásai által érintett hiteltermékeket. 2005 végére a külső adósságállomány már 31 milliárd dollárt tett ki, ami a GDP 82,5 százalékának felelt meg. (3. táblázat)

3. táblázat
A külső egyensúlyi mutatók alakulása

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
A folyó fizetési mérleg egyenlege (millió euró)	- 1 305	- 1 312	- 478	- 818	- 2 095	- 1 866	- 1 404	- 1 993
A folyó fizetési mérleg egyenlege a GDP százalékában	- 6,8	- 7,0	- 2,4	- 3,7	- 8,6	- 7,1	- 4,9	- 6,4
Külső adósság a GDP százalékában	47,6	54,1	60,6	60,7	61,5	75,5	80,2	82,5

Forrás: Horvát Nemzeti Bank.

<http://www.hnb.hr/statistika/estastatika.htm?tsfsg=ce64a272c13247d57beff6a18cb95b87>

Mind a Nemzetközi Valutaalap, mind az Európai Bizottság jelentései figyelmeztetik Horvátországot a külföldi adósságállomány növekedésének veszélyeire, különös tekintettel arra, hogy a kuna árfolyama meginoghat. Az elkövetkező években az ország várhatóan képes lesz adósságszolgálati kötelezettségeinek eleget tenni. Erre biztosítékul szolgálhatnak a Horvát Nemzeti Bank jelentős valutatartalékai és a turisztikai szektor valutabevételei.

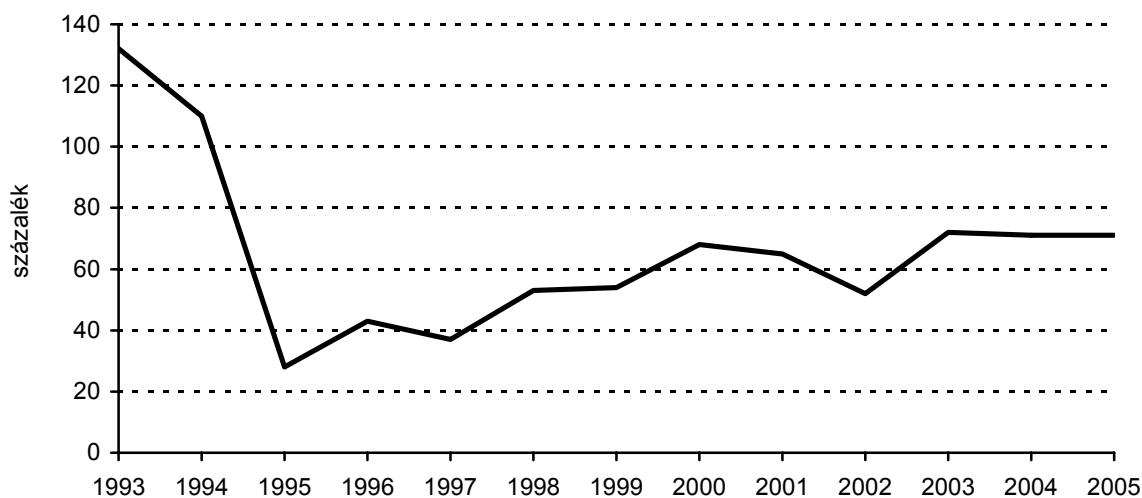
A turizmus kiemelkedő szerepe

A horvát bruttó hazai termék egyötödét⁷ kitevő turizmus az ország létfontosságú ágazata. A jelentős idegenforgalmi bevételek a teljes horvát áru- és szolgáltatásexport értékének több mint egyharmadát adják, s ezzel nagyban hozzájárulnak a folyó fizetési mérleg passzívumának mérsékléséhez. (6. ábra) Nagyrészt a turizmus tartja el a 82 ezer főt foglalkoztató horvát szálloda- és vendéglátó-

⁷ 2005-ös adat. Tourism Facts and Figures, 2005, p. 35, <http://www.mmtpr.hr/default.asp?id=363>

ipart.⁸ 2005-ben több mint 8,4 millió külföldi turista látogatott Horvátországba, s 2006-ban, az előzetes adatok alapján, az idegenforgalmi bevételek várhatóan meghaladják a 6,3 milliárd eurót.⁹

6. ábra
Az idegenforgalom szerepe az áruforgalom passzívumának fedezésében*

Forrás: Horvát Nemzeti Bank, saját számítások.

* idegenforgalom egyenlege/áruforgalom egyenlege százalékban

A legtöbb turista (10,5 millió fő) még az egykori Jugoszlávia fennállásának idején, 1987-ben ke-reste fel Horvátországot.¹⁰ A látogatók száma ezt követően folyamatosan csökkent, és a háború utolsó évében, 1995-ben érte el a mélypontot. A Jugoszlávia széthullását követő években arányai-ban jelentősen visszaesett a „hazai” turisták száma, de ezt a csökkenést az egyre nagyobb számban érkező külföldi látogatók ellensúlyozták.

A rendelkezésre álló legfrissebb éves adatok alapján 2005-ben a legtöbb külföldi turista Német-or-szágból érkezett (4. táblázat). A táblázatban szereplő 10 legfontosabb „partnerországból” érkező látogatók száma 2004-ről 2005-re nem változott jelentősen. Ez alól Franciaország (50%-os növeke-dés), az Egyesült Királyság (22%-os növekedés), Hollandia (14%-os növekedés) és Magyarország (12%-os növekedés) jelent kivételt.¹¹ Feltűnő adat, hogy az alig 2 milliós Szlovéniából 2005-ben csaknem 900 ezer turista érkezett.

⁸ Tourism Facts and Figures, 2005, p. 33, <http://www.mmtpr.hr/default.asp?id=363>

⁹ <http://www.mmtpr.hr/default.asp?id=2899>

¹⁰ 1987-ben a 10,5 millió látogatóból a belföldi turizmus 4,5 millió főt tett ki.

¹¹ <http://www.mmtpr.hr/default.asp?ID=2192>

4. táblázat
A Horvátországba látogató külföldiek száma kiemelt országoként

Rangsor	Ország	Az adott országból Horvátországba látogató külföldiek száma	Részarányuk az összes külföldi turista százalékában (%)
1.	Németország	1 572 090	19
2.	Olaszország	1 252 684	15
3.	Szlovénia	878 882	10
4.	Ausztria	742 498	9
5.	Csehország	615 535	7
6.	Franciaország	591 098	7
7.	Magyarország	453 395	5
8.	Nagy-Britannia	255 500	3
9.	Hollandia	243 651	3
10.	Lengyelország	241 868	3

Forrás: <http://www.mmtpr.hr/default.asp?ID=2192> alapján saját számítások.

A Horvátországot felkereső külföldieket elsősorban a beépítetlen természetes tengerpart vonzza. Míg a háború után a horvát tengerpart Olaszországhoz vagy Görögországhoz képest relatíve olcsónak számított, mára a folyamatosan emelkedő szolgáltatásárak és a kuna erős árfolyama fokozatosan felmorzsolják ezt a relatív árelőnyt. Az idegenforgalomért felelős horvát szakminisztérium¹² a fenntartható minőségi turizmust jelölte meg stratégiai célként. A tervek szerint az ország 2010-re nemcsak az Adria, de a Földközi-tenger vezető turisztikai célállomása lesz.¹³ Az ország népszerűsítésére 2006-ban 8,6 millió eurót költöttek, s ugyanebben az évben fél milliárd eurót fordítottak a szálloda- és a vendéglátóipar fejlesztésére.¹⁴

Az állami támogatások jelentős szerepet játszottak abban, hogy a háború befejezését követő 5-8 év alatt sikerült Horvátországot újra vonzó turisztikai célponttá tenni. A turizmusért felelős horvát miniszter szerint¹⁵ 1994 és 2005 között az állami támogatások voltak a horvát idegenforgalom fejlesztésének legfontosabb eszközei. A 2004-ben hatályba lépett stabilizációs és társulási megállapodás komoly jogharmonizációs teendőket írt elő Horvátországnak, így 2006. január 1-jével az utazási irodáknak nyújtott közvetlen állami támogatások gyakorlatával is szakítani kellett.

¹² Tengerészeti, Turisztikai, Közlekedési és Fejlesztési Minisztérium, www.mmtpr.hr

¹³ A tömegturizmussal való szakítás abban is tetten érhető, hogy az országba látogató külföldi turisták számát a jelenlegi szintről 2010-ig 18-20%-kal tervezik csak növelni.

¹⁴ <http://www.mmtpr.hr/UserDocsImages/Croatia2006-2.pdf>

¹⁵ <http://www.mmtpr.hr/UserDocsImages/TOUR-%20OPERATORS-subventions.pdf>

Privatizáció

A horvát privatizáció kezdetben a szakmai befektetők helyett elsősorban az egykori állami cégek dolgozóinak és a honvédő háború veteránjainak, hadirokkantaknak, menekülteknek és a háborúban elesett katonák családjainak juttatott a korábbi állami tulajdonból. Az első valódi privatizációs ügyletet 1999 októberében kötötték, amikor a Hrvatski Telekom távközlési cég részvényeinek 35 százalékát értékesítette a Horvát Privatizációs Alap (HFP). A vevő a Deutsche Telekom volt, amely 850 millió dollárt fizetett a horvát államnak. 2001 októberében – már a balközép kormány – a horvát távközlési cég részvényeinek újabb 16 százalékát értékesítette a Deutsche Telekomnak, s ezzel a német vállalati részvényesek 51 százalékosra növelte részesedését.

A horvát történelem legnagyobb vállalatfelvásárlási tranzakciójára 2006 októberében került sor, amikor a Pliva gyógyszergyár az amerikai Barr Pharmaceuticals gyógyszercég tulajdonába került. A 30 ország piacán jelenlévő Pliva Kelet- és Közép-Európa legnagyobb gyógyszercége. 1980-ban a Pliva kutatói fedezték fel, majd 1981-ben szabadalmaztatták az azithromycint, amely később a világ egyik legkeresettebb antibiotikumává vált. 1986-ban a Pliva szabadalmi szerződést kötött az amerikai Pfizer gyógyszergyárral az azithromycinre vonatkozóan. Ezen hasznosítási szerződés alapján a Pfizer kizárólagos kereskedelmi jogokat kapott az azithromycin nyugat-európai és amerikai értékesítésére. A kelet- és közép-európai piacokon az azithromycint a Pliva Sumamed néven forgalmazza. 2005 novemberében azonban lejárt az azithromycin amerikai szabadalma. Az indiai gyógyszercégek árversenye miatt az elmúlt években csökkenő nyereségű vállalat 2006 elejére felvásárlási célponttá vált. 2006 nyarán végül két gyógyszeripari cég, az ír Actavis és az amerikai Barr Pharmaceuticals nyújtott be vételi ajánlatot a Pliva részvényeire. Míg 2006 tavaszán a Pliva részvényei 400 kuna körüli áron forogtak a zágrábi tőzsdén, addig a felvásárlási hírek következményeként a cég részvényeinek árfolyama 2006 augusztusára meghaladta a 800 kunát is. 2006 októberében a horvát gyógyszeripari cég részvényeinek 92 százalékát végül az amerikai Barr Pharmaceuticals Inc. gyógyszergyár vásárolta meg 2,5 milliárd dollárért. A vállalatfelvásárlás teljes értéke a horvát GDP 5 százalékát teszi ki.

A horvát bankszektor csaknem 90 százaléka külföldi tulajdonba került. 2003-ra a legnagyobb horvát kereskedelmi bank, a Zagrebačka banka részvényeinek 82 százalékát az olasz UniCredito vásárolta meg, míg a német Allianz biztosítótársaság a bank részvényeinek 14 százalékát birtokolja. A második legnagyobb kereskedelmi bank, a Privredna banka Zagreb részvényeinek 66,3 százalékát 2000-ben az Intesa BCI (korábbi nevén Banca Commerciale Italiana) szerezte meg. A Riječka banka-t az osztrák Erste Bank, a Splitska banka-t a francia Sociétés Général vásárolta meg. A horvát bankpiac hetedik legnagyobb szereplője, a Nova banka 2005 márciusában került az OTP Bank tulajdonába; a magyar hitelintézet 236 millió eurót fizetett a 95,59 százalékos üzletrészért. A horvát bankszektor két meghatározó szereplője még az osztrák Hypo-Alpe-Adria Bank, valamint az ugyancsak osztrák tulajdonú Raiffeisen Bank.

A horvát olajtársaság (INA) első privatizációjára 2003-ban került sor: 505 millió dolláros ajánlatával a MOL válhatott 25 százalék plusz egy részvény arányban az INA társtulajdonosává. A horvát állam az eredeti tervek szerint 2006-ban, de várhatóan inkább 2007-ben az INA újabb – ezúttal 15

százalékos – részvénytársaságát értékesíti. Az INA privatizációja mellett, várhatóan 2007 elején, a Hrvatski Telekom további részeit, valamint a Croatia Osiguranje biztosítótársaságot is értékesítik.

A Horvát Nemzeti Bank adatai szerint 2006 első félévével bezárólag 12,5 milliárd eurónyi külföldi működő tőke érkezett Horvátországba. A beruházó országok listáját 2,6 milliárd eurónyi befektetéssel Ausztria vezeti, amelyet Németország, az Egyesült Államok, Franciaország, Olaszország és Magyarország követ. (5. táblázat) Hazánkban 2006 első félévéig összesen 895 millió eurónyi működő tőke érkezett Horvátországba. A külföldi befektetések 31 százaléka a bankszektorba, 17 százaléka a távközlésbe, 10 százaléka pedig a gyógyszeriparba irányult.

5. táblázat

A külföldi működőtőke-befektetések állományának megoszlása
a befektető országok szerint Horvátországban, 1993–2006 első félév

Rangsor	A befektető „anyaországa”	Befektetett működőtőke-állomány (millió euró)	Részesedés a teljes befektetett működőtőke-állományból (%)
1.	Ausztria	2 650	21,20
2.	Németország	2 082	16,65
3.	Amerikai Egyesült Államok	1 214	9,72
4.	Franciaország	1 192	9,54
5.	Olaszország	971	7,77
6.	Magyarország	895	7,17
7.	Hollandia	863	6,90
8.	Luxemburg	776	6,21
9.	Szlovénia	519	4,15
10.	Egyesült Királyság	294	2,35

Forrás: Horvát Nemzeti Bank, saját számítások.

Várhatóan az uniós csatlakozási tárgyalások előrehaladásával párhuzamosan teljesen eltűnnek az egyes külföldi befektetőket érő hátrányos megkülönböztetések. A privatizációs ügyletek elbírálásakor előfordult, hogy nem elsődlegesen szakmai szempontok szerint döntöttek; a legnyíltabb politikai ellenállásba a szlovén Terme Catez vállalat ütközött. A szlovén cég, amelyet tendernyertesként hirdettek ki, a Hvar szigetén található Suncani szállodaláncban szerzett volna 62,5 százalékos részesedést. A horvát privatizációs alap azonban az egyik kormánypárt nyomásának és a helyi önkormányzat tiltakozásának engedve eljárásjogi hibákra hivatkozva érvénytelenné nyilvánította a privatizációs ügyletet. Természetesen nemcsak Horvátországban szól bele a politika privatizációs döntésekbe. Hasonló bánásmódot kellett két horvát cégnek – a Croatia Osiguranje biztosítótársaságnak, valamint az INA olajipari vállalatnak – is megtapasztalnia, amikor 2005-ben Bosznia-Hercegovinában a helyi olajvállalatban, illetve a vezető bosnyák biztosítótársaságban szerettek volna többségi részesedést szerezni.

A Horvát Nemzeti Bank adatai alapján, 2006 első félévével bezárólag, a Horvátországban bejegyzett cégek 1,7 milliárd eurónyi működő tőkét helyeztek ki külföldön. Nyelvi-kulturális akadályok nem nehezítik a horvát cégek terjeszkedését az egykori Jugoszlávia területén. A Pliva gyógyszer-gyár komoly piaci részesedéssel rendelkezik Szlovéniában, Bosznia-Hercegovinában és Macedóni-

ában. A horvát Agrokor vállalat csaknem 50 millió eurónyi tőke befektetésére tett ígéretet, amikor megvásárolta a szerb Dijamant étolajgyártó vállalatot. Az Agrokor cégcsoport bevásárlóközpontokat épített Bosznia-Hercegovinában és Szerbiában.

Horvátország és az Európai Unió kapcsolatai

Az Európai Közösségek 1992. január 15-én ismerték el Horvátország függetlenségét, s Magyarország is ezen a napon vette fel a hivatalos diplomáciai kapcsolatokat déli szomszédjával. A horvát függetlenséget legelőször Németország ismerte el 1991. december 19-én, legutoljára pedig Jugoszlávia 1996. augusztus 23-án.

Az Európai Unió 1999 májusában stabilizációs és társulási folyamat elindítását javasolta öt délkelet-európai ország, közöttük Horvátország számára. A stabilizációs és társulási folyamat legfőbb célja az, hogy megszilárduljon a politikai és gazdasági stabilitás Délkelet-Európában. Az EU és Horvátország között az első átfogó szerződéses megállapodás a stabilizációs és társulási egyezmény volt, amelynek tárgyalásai 2000 novemberében kezdődtek. Bár az egyezmény aláírására 2001. október 29-én került sor, hatálybalépésére a 2004-es bővítés miatt egészen 2005. február elsejéig kellett várni. Az egyezmény jellegében hasonlít a korábbi tagjelölt országokkal, köztük a Magyarországgal aláírt Európa-megállapodásra.

Az SAA keretében megvalósuló együttműködés politikai párbeszédet és regionális együttműködést irányoz elő. Bár az SAA kiter a tőke, a munkaerő, az áruk és a szolgáltatások szabad áramlására, konkrétan csak az iparcikket érintő vámok teljes eltörléséről rendelkezik. A vámok lebontása aszimmetrikus: míg az unió az egyezmény hatályba lépésének napjától szabadon beengedi piacaira a horvát termékeket, addig Horvátország fokozatosan csökkentette vámtételeit, és a teljes vámlébonatást az iparcikkek esetében csak 2007. január elsején hajtotta végre. Az egyezmény a mezőgazdasági termékek terén jelentős liberalizációt irányoz elő, de szabadkereskedelem ezen termékek esetében nem valósul meg. Az SAA rendelkezik még a jogharmonizációról, a közösségi politika valamennyi területét érintő széles körű együttműködésről és arról, hogy az Európai Unió Horvátországot az SAA céljainak elérésében a CARDS-program keretében nyújtott pénzügyi forrásokkal segíti. Déli szomszédunk 2003. február 21-én nyújtotta be csatlakozási kérelmét az Európai Unióhoz, s 2004 júniusában az Európai Bizottság áprilisban kiadott pozitív „véleménye” alapján hivatalosan is uniós tagjelöltté nyilvánították. Az Európai Tanács 2004. decemberi ülésén javasolta, hogy Horvátországgal 2005. március 17-én kezdődjenek el a csatlakozási tárgyalások, azzal a feltétellel, hogy teljes együttműködést tanúsít a volt Jugoszlávia területén elkövetett háborús bűntetteket vizsgáló hágai ENSZ-törvényszékkel.

2005. március 16-án az ENSZ-törvényszék főügyésének jelentésére hivatkozva az Európai Tanács elhalasztotta a horvát uniós csatlakozási tárgyalások megkezdését. 2005. október elején Carla del Ponte már úgy nyilatkozott, hogy Horvátország maradéktalanul együttműködik a délszláv hábo-

rús bűnököt kivizsgáló nemzetközi törvényszékkal, és 2005. október 3-án, az Európai Tanács ülését követően pedig bejelentették, hogy az unió megindítja a csatlakozási tárgyalásokat.

Magyarország és Ausztria többször hangsúlyozták, hogy semmiféle információ nem támasztotta alá azt a vélekedést, hogy Zágráb nem működött együtt teljes mértékben a hágai Nemzetközi Törvényszékkal. 2005 őszére egyre több uniós tagország csatlakozott ahhoz az állásponthoz, amely szerint nem volt bizonyíték arra, hogy a háborús bűnök elkövetésével vádolt Ante Gotovina tábornok elfogása a horvát kormány döntésétől függött volna, és arra sem, hogy a háborús bűnökkel vádolt katonai vezető Horvátország területén tartózkodott volna. Az idő Horvátországot és uniós „szövetségeseit” igazolta, amikor 2005 decemberében a spanyol hatóságok Gotovina tábornokot a Kanári-szigeteken tartóztatták le.

2005. október 20-án kezdődtek meg a csatlakozási tárgyalások Horvátországgal. Szemben a korábbi bővítési tárgyalásokon sorra vett 31 *acquis* fejezettel, a horvát és török csatlakozási tárgyalásokon 35 fejezetre osztották az uniós joganyagot. Az egyes fejezeteket érintő tényleges „tárgyalások” megkezdése előtt csaknem egy évig a horvát jogszabályok átvilágítása zajlott. A *screening* során megvizsgálták, hogy a horvát jogrend milyen fokon és mely pontokon felel meg az uniós jogszabályoknak, illetve mely területek igényelnek további közelítést.

A csatlakozási tárgyalások során a „könnyebb” fejezetektől haladnak a „nehezebbek” felé. 2006 októberéig egy fejezetet, a kutatással és tudománnyal foglalkozó részt zárták le. Az uniós közvélemény bővítésellenes hangulata miatt Horvátország valószínűleg sokkal kevesebb átmeneti mentesítésre tarthat igényt, mint a 2004-ben csatlakozott kelet- és közép-európai országok.

Horvátország arra számít, hogy 2009-ben 28. tagállamként csatlakozik az Európai Unióhoz. A csatlakozás időpontjára vonatkozó horvát tervek azonban nem teljesen esnek egybe az uniós elképzeléseivel. 2006 augusztusában az unió bővítésért felelős biztosa, Olli Rehn úgy nyilatkozott, hogy Horvátország elvileg 2010-ig csatlakozhat az Európai Unióhoz. A 2003. február elseje óta hatályos nizzai szerződés azonban csak egy 27 tagú szervezetben „gondolkodik”, így a jelenlegi döntéshozatali rendszerbe nem fér bele egy 28. tagország. A horvát csatlakozás előtt tehát az intézményrendszer működésére vonatkozó szabályok felülvizsgálatára van szükség, bár politikai akarat megléte esetén technikailag anélkül is megoldható lehet.

Összegzés, következtetések

Horvátország a délkelet-európai régió egyik legfejlettebb országa. 2005-ben a havi bruttó átlagkeresetek több mint 200 euróval haladták meg a magyarországi bérszintet.¹⁶ A viszonylag magas egy főre jutó GDP, az alacsony infláció és az európai uniós csatlakozási tárgyalások megkezdése mind-mind kedvező képet festenek az országról. A gazdaság külső és belső egyensúlya azonban meglehetősen ingatag. A folyó fizetési mérleg egyenlege az ország függetlenné válása óta passzívumot

¹⁶ A Horvát Statisztikai Hivatal és a KSH adatai alapján, 2005-ben az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete Magyarországon 638 eurót, míg Horvátországban 844 eurót tett ki.

mutat. Az igen jelentős áruforgalmi deficitet a külföldön élő horvátok hazautalásai és az idegenforgalmi bevételek által táplált szolgáltatásexport ellensúlyozza. A kuna euróban kifejezett reálárfolyamának évek óta tartó felértékelődése az ország export-versenyképességét rombolja, azonban a döntően euróban eladósodó horvátokat rosszul érintené a kuna leértékelődése. Az ország külföldi piacokon mért versenyképességét egyedül az évek óta halogatott szerkezeti reformok javíthatják. Horvátország az Európai Unióval megkötött stabilitási és társulási egyezményben, valamint az uniós csatlakozási tárgyalások során vállaltak szerint, ha kényszerűen is, de végre fogja hajtani a szükséges reformokat. A horvát azonban csak akkor lesz hajlandó elfogadni az uniós játékszabályokat, ha az európai uniós csatlakozás időpontja az EU állampolgárainak erősödő bővítésellenes hangulata és az intézményi reformok megtorpanása miatt nem tolódik el egy túlzottan távoli időpontra.

Források

Transparency International

http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2006

Európai Központi Bank (2006): Ioana Schiopu – Nikolaus Siegfried: *Determinants of Workers' Remittances. Evidence from the European Neighbouring Region*, Working Paper Series, No. 688, 2006. október. <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp688.pdf>

Horvát Nemzeti Bank. <http://www.hnb.hr>

Horvát Statisztikai Hivatal. <http://www.dzs.hr>

Az Európai Unió Bővítési Főigazgatósága.

http://ec.europa.eu/enlargement/croatia/index_en.htm

A Horvát Köztársaság Külügy- és Európai Integrációs Minisztériumának a csatlakozási tárgyalásokkal foglalkozó honlapja. <http://www.eu-pregovori.hr>

BruxInfo. <http://www.bruxinfo.hu>

TÖRÖKORSZÁG – FÉLHOLD A CSILLAGOK KÖZÖTT

Szigetvári Tamás

Törökországot hosszú időn keresztül meglehetősen hullámzó gazdasági teljesítmény jellemezte, a növekedés éveit rendre megtörte egy-egy súlyosabb visszaesés. A legutóbbi, a 2001-es gazdasági válság óta azonban igen kedvező folyamatok látszanak megindulni az országban. A 2002 és 2004 közötti 8 százalékos fölötti gazdasági növekedés, a dinamikus bővülő export, a hosszú idő után normális mederbe terelt infláció, a megkezdett privatizáció, a 10 milliárd dollár fölötti működőtőke-beáramlás mind azt látszanak igazolni, hogy Törökország az új évezred elején végre stabil növekedési pályára állt. De vajon valóban ugrásra készül-e a „mediterrán macska”, vagy csak egy újabb rövid fellendülés tanúi lehetünk, amelyet néhány éven belül várhatóan ismét megszakítja a „menetrendszerű” válság?

Nagy kérdés az is, hogy miként alakulnak a könnyűnek nem ígérkező csatlakozási tárgyalások az Európai Unióval. Megfenekezik-e a tárgyalási folyamat a közeljövőben? Az, hogy Törökország 2005-ben megkezdhetné a csatlakozási tárgyalásokat, pozitívan hatott a török gazdaság hosszú távú kilátásainak megítélésére. A tárgyalások részleges felfüggesztése, amit az unió decemberben a Ciprust sújtó török embargó feloldásának elmaradása miatt rendelt el, negatívan érinti Törökország gazdasági stabilitását és növekedési kilátásait is.

A török gazdaság

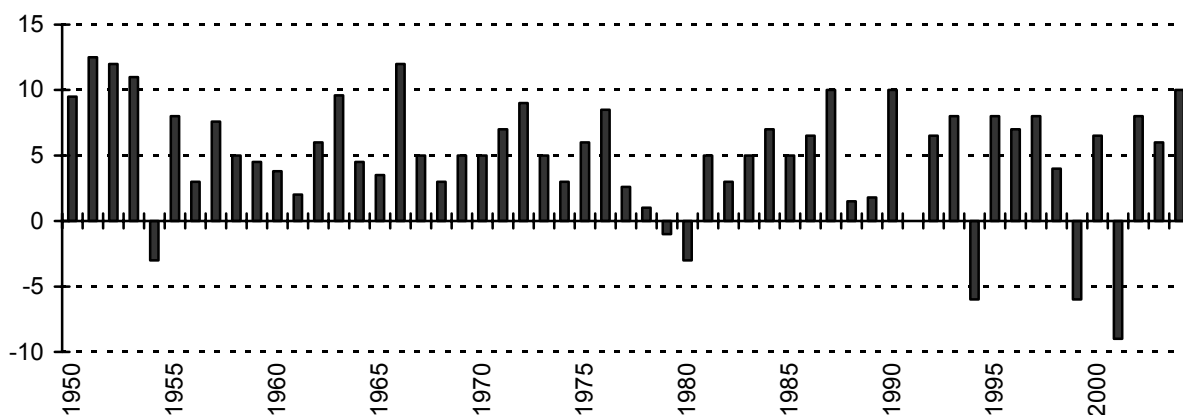
Törökország stabil növekedési pályára állítása a korábbi időszakokban rendre kudarcot vallott. 1970 és 2003 között az egy főre jutó GNP évente átlagosan 2 százalékkal nőtt, ami messze elmarad a kelet-ázsiai 4,3 százalékos növekedéstől. Még árulkodóbb, ha az átlagtól való eltérést nézzük: ez a kelet-ázsiai 1 százalékpontos értékkel szemben 2,2 százalékpont, ami a növekedés erőteljes ingadozására utal. Jellemzően, néhány év dinamikus fejlődés után visszaesés következett; csak az elmúlt bő egy évtizedben háromra is sor került (1994, 1999, 2001); a GNP csökkenése 5-10 százalé-

kos volt ezekben az években! A lassabb növekedési ütem összefüggött az alacsony beruházási rátával.

Az ország egyik legsúlyosabb gondját a nehezen kezelhető infláció jelentette: az éves pénzromlás átlaga az elmúlt 30 évben 52 százalék volt, a kilencvenes években pedig meghaladta a 70 százalékot.

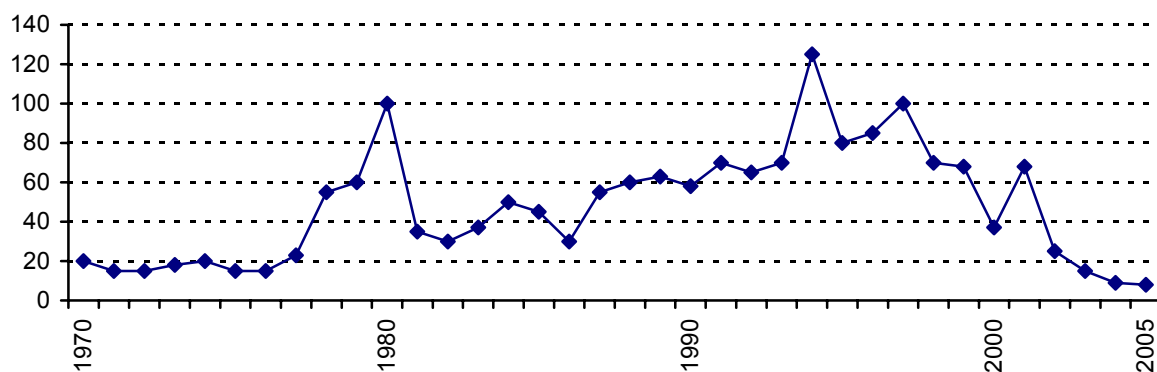
A nagyszámú állami vállalat szubvencionálása óriási összegeket emésztett fel, s a laza fiskális politika miatt az ország költségvetési deficitje rendre 8-10 százalék körül alakult. A válságok kialakulásához hozzájárultak a pénzügyi intézményrendszer hiányosságai, a rosszul működő bankrendszerből adódó problémák.

1. ábra
A GNP éves növekedése Törökországban
(százalék)

Forrás: Világbank (2006).

2. ábra
Az infláció alakulása Törökországban, 1970–2005
(százalék)

Forrás: Világbank (2006).

Javuló feltételek, biztató kilátások

A jelenlegi helyzet több szempontból is különbözik a korábitól, így a 2000-es évek gazdasági fellendülését is másképp kell kezelni. Az okok a következő tényezőkben keresendők.

A politikai környezet az utóbbi években kedvező változáson ment át. Annak ellenére, hogy a politikai intézményrendszer meglehetősen centralizált volt, a politikai megosztottság,¹ a gyenge koalíciók a korábbi években lehetetlenné tették bármilyen politikai program következetes megvalósítását. A 2002-ben megalakult új egypárti kormány, kétharmados parlamenti többséggel a háta mögött jóval hatékonyabb irányításra képes.

A szigorú fiskális és monetáris politika és a rugalmas árfolyamrendszer megnövelte a Törökországba vetett bizalmat, ami az államkötvények csökkenő kockázati prémiumában is megmutatkozott. Az 1999-es válságot követő stabilizációs program rögzített árfolyamot alkalmazott, ami 2001-ben teljesen elveszítette hitelét, ezért 2001 után lebegő árfolyamra tértek át.² Ez elősegítette azt is, hogy a Török Nemzeti Bank (TNB) az árstabilitásra tudjon koncentrálni, ami meg is hozta az eredményét.

Az inflációt hosszú évtizedek sikertelen próbálkozásai után ismét egy számjegyre tudták csökkenteni. Az elmúlt évek gazdaságpolitikájának egyik legnagyobb sikere volt az infláció leszorítása, ami 2004-ben 9,3 százalékra, 2005-ben pedig 7,7 százalékra esett vissza. Bár a gyors gazdasági növekedés és az emelkedő olajárak erős nyomást gyakoroltak az inflációra, amely 2006-ban ismét két számjegyűvé vált, a török valuta erősödése és a növekvő termelékenység enyhítették az inflációgerjesztő hatásokat. A 10 százalék körüli inflációs várakozásokat a rövid távú kamatláb alakításával is sikeresen befolyásolták.

A végrehajtott strukturális reformok (elsősorban a pénzügyi szektorban és a közszférában) nagymértékben javították a gazdaság működési feltételeit. A növekedést a magánszektor generálta, míg a szigorú költségvetési politikának köszönhetően a közszféra fogyasztása és beruházásai csökkentek. A hazai fogyasztás a GDP-nél gyorsabban nőtt, ami jelentős részben a beruházásoknak volt köszönhető.

A termelékenység jelentősen nőtt. Bár a líra erősödése az elmúlt években teljesen eltüntette a 2001-es nagyarányú leértékelődés exportárra kifejtett kedvező hatását, a termelékenység növekedésének köszönhetően megmaradt a kedvező versenyhelyzet. Az exportban egyre jelentősebb súlya van a magas hozzáadottértékű és technológiaiintenzív termékeknek (gépjármű, elektromos és elektronikai termékek).

¹ Az 1999-es választásokon például 5 párt került be a parlamentbe, közel hasonló erőt képviselve (15%-25%).

² A Török Nemzeti Bank, az árfolyam túl heves változásait elkerülendő, időnként piaci műveletekkel beavatkozik az árfolyam alakulásába.

A külföldi működő tőke (FDI) szerény mértékű beáramlásának évei után 2005 a kiugrás éve volt, jelentős részben a megindult privatizációnak köszönhetően.³ A 19 milliárd dollárnyi FDI 72 százaléka privatizációhoz kapcsolódik:⁴ a Turk Telecom 55 százaléka 6,6 milliárd dollárért kelt el, de a TUPRAS (állami olajvállalat), és az Eregli Demir Celik (acélipari vállalat) magánosításával is kiugróan nagy bevételre tettek szert. A privatizáció mellett 5 milliárd dollárnyi egyéb FDI is érkezett török magáncégekbe, a bankszektorba, illetve zöldmezős beruházásként.

A TNB tartalékai a 2001-es 19 milliárd dollárról 50 milliárd dollárra nőttek, ami 5,2 havi importnak felel meg (igaz, 2001-ben ez az arány 5,4 hónap volt!). A nettó államadósság a 2001-es 91 százalékról 2005-re 60 százalékra csökkent (a GNP arányában). Az adósságot finanszírozó államkötvények átlagos futamideje 10-ről 27 hónapra nőtt, ami azonban továbbra is rövidnek számít.

Szerkezeti változások

A mezőgazdaság súlya a GDP-n belül a nyolcvanas évekig csökkent, azóta azonban 15 százalék körül stabilizálódott.⁵ A gazdasági súlyát jóval meghaladja azonban a foglalkoztatásban betöltött szerepe, hiszen a szféra még ma is az aktív népesség több mint 35 százalékát foglalkoztatja (a férfi foglalkoztatottak negyede, a nők 60 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik). Gondot jelent a mezőgazdaság fejletlen szerkezete, amelyet a gépesítetlen kisbirtokok és a növénytermesztés túlsúlya jellemez.

A termékstruktúrában jelentős szerepet töltenek be a gabonafélék, amit a termőterület egyharmadán termesztene. Még fontosabb a zöldség- és gyümölcsstermesztés. Törökország zöldségtermesztése az unió össztermelésének 40 százalékát teszi ki, amivel messze a legnagyobb termelő lenne az unióban, 20 százalékot kitevő gyümölcsstermesztése pedig Olaszország és Spanyolország után a harmadik helyet biztosítaná számára. Fontos megjegyezni, hogy Törökország – a térségbeli országok közül szinte egyedülként – megfelelő vízkészletekkel rendelkezik, így hosszú távon sem fenyegeti a szűk vízforrások miatti termelés-visszaesés.⁶

Az iparon belül a feldolgozóipari tevékenységek dominálnak, a textil- és ruházati ipar, a járműipar és a fogyasztói elektronika az elmúlt időszakban a török gazdaság húzóágazatai lettek.

A török export orientációja és szerkezete jelentős változáson ment át az elmúlt években. A kereskedelmi liberalizációnak köszönhetően a Közel-Kelet helyett egyre inkább Európába irányul, és a magasabb hozzáadott értékű, technológiaiintenzív termékek aránya jelentősen megnövekedett (ez

³ 1986 és 2004 között összesen 9,4 milliárd dollárnyi privatizációs bevétele volt az országnak; 2005-ben másfélszer ennyi.

⁴ A privatizációs bevételek sok esetben több évre elosztva érkeznek be valójában.

⁵ Az egyes évek értékei erősen ingadozóak, az adott évi árak, az időjárás és a többi szektor teljesítményének függvényében.

⁶ Szinte az összes közel-keleti ország esetében az egy főre jutó víz éves mennyisége jóval a szükséges 1000 köbméteres szint alatt van.

elsősorban a gépek és közlekedési eszközök árucsoportjának köszönhető, amelynek részesedése az Európai Unióba irányuló exportban az 1998-as 19 százalékról 2005-re 35 százalékra nőtt!).

A szolgáltatások közül a kereskedelem és turizmus a legjelentősebb (a GDP 20%-a) a közlekedés, a telekommunikáció (15%) és a közszolgáltatások (10%) előtt. Törökország éves bevételei a turizmusból elérik a 10 milliárd dollárt, ami így az utóbbi években a kereskedelmi mérleg hiányának egyik fő finanszírozójává vált. Az előrejelzések szerint az elkövetkező néhány évben, esetleg évtizedben, Törökország turisztikai bevételeinek növekedése az egyik leggyorsabb lesz a világon (évi 10%-ot meghaladó mértékű), ami hosszú távon is kedvező kilátásokat ígér a szektornak.⁷

Lehetőségek és veszélyek

A stabil növekedési pályára állás lehetőségeit tekintve Törökország sok szempontból kedvező helyzetben van. A növekvő munkaerő-állomány, az egyre kedvezőbb eltartottsági arány,⁸ a bővülő megtakarítások és beruházások, a humántőke-állomány javulása és a gazdaság erősödő nyitottsága a standard növekedési modellekben a növekedést alapvetően pozitív irányban meghatározó strukturális változók. Ahhoz azonban, hogy az ország stabilan ezen a növekedési pályán tudjon maradni, oda kell figyelni több, a növekedést és az egyensúlyt is veszélyeztető tényező kezelésére.

A folyó fizetési mérleg hiánya magas. A kereskedelmi deficit gyorsan növekedett az elmúlt években, ami az importkiadásoknak a dinamikusan növekvő exportbevételeket is meghaladó emelkedéséből adódott. (1. táblázat) A líra felértékelődése és a megugró hazai fogyasztás mellett⁹ az emelkedő energiaárak is erőteljesen közrejátszottak a magas deficit kialakulásában. A folyó fizetési mérleg hiánya tehát jelentős, de finanszírozható, mert a török gazdaságba vetett bizalom növekszik, ami az alacsonyabb kamatfelár mellett a külföldi működőtőke-befektetések növekedését is magával hozza. A 2006 májusában júniusában bekövetkezett miniválság a túlértékelt líra gyengüléséhez vezetett, a GDP lassulása a belső kereslet és az import visszaesésével járt.

⁷ <http://www.world-tourism.org/facts/menu.html>

⁸ Egy aktívra hány inaktív jut, azaz a 15 évnél fiatalabbak és a 64 év fölöttiek számának összege osztva a 15 és 64 év közöttiekével.

⁹ A kormány 2004. májusában az áruvásárlási hitelek (pl. gépjárműhitelek) költségeinek növelésével sikeresen enyhítette a fogyasztás növekedését.

1. táblázat
Az export és az import alakulása Törökországban, 2000–2006
(millió USD)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2005. január- október	2006. január- október	% változás
Export	27 775	31 334	36 059	47 253	63 167	73476	60 288	67 819	12,5
Import	54 503	41 399	51 554	69 340	97 540	116 774	95 418	112 321	17,7
Kereskedelmi egyenleg	- 26 728	- 10 065	- 15 495	- 22 087	- 34 373	- 43 298	- 35 131	- 44 502	26,7
Export/import	51,0	75,7	69,9	98,1	64,8	62,9	63,2	60,4	-4,4
Export/GNP	13,9	21,5	19,9	19,8	21,5	20,4
Import/GNP	27,3	28,4	28,5	29,0	32,6	32,4

Forrás: Török Külkereskedelmi Államtitkárság, <http://www.foreigntrade.gov.tr>

A költségvetési fegyelem fenntartása fontos. A kedvező gazdasági folyamatok egyelőre lehetővé teszik új reformok megkezdését, de a 2007. novemberi választások a kormánypárt szavazóbázisának kedvező redisztributív politikák felerősödését idézhetik elő. A 6 százalék fölötti költségvetési hiányban jelentős szerepe van a kamatfizetési kötelezettségnek, amely a központi költségvetési kiadások 35-40 százalékát teszik ki.

A regionális egyenlőtlenségek komoly veszélyeket hordoznak magukban, Törökország pedig különösen érintett ebben a kérdésben. A nyugati országrész (Isztambul és környéke) az európai életszínvonalat és gazdasági aktivitást megközelítő helyzetével szemben a hosszú évek polgárháborújában kivérzett Kelet-Anatólia éles kontrasztot mutat.

A munkanélküliség továbbra is magas, 10 százalékot meghaladó, a városokban 13 százalék körüli. A gyors gazdasági növekedés nem csökkentette a munkanélküliséget, a munkaképes korú lakosság évi 2 százalékos éves növekedése és a kifejezetten alacsony foglalkoztatottsági ráta¹⁰ potenciális emelkedése mellett ez az elkövetkezendő években is csak nehezen valósítható meg.

A török gazdaságba vetett bizalom egyik legfontosabb eleme a csatlakozási tárgyalások megkezdése az Európai Unióval. A tárgyalások eredményeképpen fokozatosan megvalósuló jogharmonizáció és a szükségképpen felgyorsuló konvergencia kedvezően befolyásolja Törökország megítélését és lehetőségeit egyaránt. A reformok azonban kiélezhetik a társadalmi egyenlőtlenségeket, a csatlakozási tárgyalások megakadása pedig elbizonytalaníthatja a befektetőket.

¹⁰ Az EU lisszaboni stratégiájában kitűzött 70%-os foglalkoztatási rátához képest Törökországban ez jelenleg 46%!

Törökország erősségei

Dinamikusan növekvő gazdaságának köszönhetően Törökország egyre jelentősebb szerepet tölt be a világgazdaságban. GDP-je 2005-ben meghaladta a 363 milliárd dollárt, ami a világ huszadik, Eu-

2. táblázat
A népesség növekedése az EU-ban és Törökországban
(millió fő)

	1950	2000	2015	2025
EU 15	292,4	377,3	384,2	383,9
EU 27	370,4	482,7	485,7	481,8
Törökország	21,5	68,3	82,2	89,0
EU 27 százalékában	5,8	14,2	16,9	18,5
EU 15 százalékában	7,3	18,1	21,4	23,2

Forrás: ENSZ, Európai Bizottság (2004b) alapján.

háborút követően, a fokozatosan kialakuló hidegháborús helyzetben Törökország geopolitikai súlyából és stratégiai helyzetéből adódóan is központi jelentőségűvé vált a nyugati szövetségi rendszer számára. Főként ennek köszönhető, hogy viszonylag elmaradott gazdasági viszonyai, valamint az európai hagyományoktól jelentősen különböző társadalmi és kulturális öröksége ellenére számos euroatlanti intézmény mellett az EK-nak is társult tagjává válhatott.

Az 1990-es évek fordulóján, a hidegháború befejeződésével és a Szovjetunió felbomlásával alapvetően új helyzet állt elő Törökország számára is. Elvesztette stratégiai helyzetét a NATO-n belül, s már nem a létfontosságú oldalszárny többé. Viszont továbbra is rendkívül fontos geopolitikai helyen, három problémás övezet, a Balkán, a Kaukázus és a Közel-Kelet találkozási pontján helyezkedik el. Ebből következően egyrészt a törököknek is új szerepet kell keresniük a térségben, ahol kétségkívül regionális hatalmi pozíciót tölthetnek be, másrészt Európának is újra kell gondolnia a török kapcsolatok szerepét és fontosságát.

Nemcsak biztonságpolitikai szempontból van stratégiai helyzetben Törökország. Mind a Közel-Kelet, mind Közép-Ázsia szénhidrogénkincsei a Törökországon keresztül kiépített vezetékhálózaton fognak a közeljövőben Európába áramlani, így az egyre központibbá váló energiaellátást tekintve is megnőtt a jelentősége.

Az ország fiatal népessége a XXI. században az előregedő európai országokkal szemben jelentős előnyt biztosíthat Törökország számára. (2. táblázat) A török társadalom 37 százaléka 20 év alatti, s ez az arány csaknem kétszerese az európai átlagnak. A népesség növekedési üteme 1,4 száza-

rópa tizedik legnagyobb gazdaságává teszi. A vásárlóerőparitáson (PPP) számított 612 milliárd dolláros teljesítménye a világon a 17., Európában a 7. helyre elegendő.¹¹ Stratégiai szempontból azonban gazdasági súlya mellett más, az ország jövőjét alapvetően befolyásoló tényezőket is figyelembe kell vennünk.

Az első meghatározó jelentőségű tényező az ország stratégiai fekvése. A második világ-

¹¹ Világbank, <http://www.worldbank.org>

lékos, ami 2010 és 2015 között várhatóan mérséklődik, de az erre az időszakra prognosztizált 1,05 százalékos népességnövekedési szint is jóval az európai átlag fölött van.

A relatíve magas népességnövekedési ütem csak akkor tartható fenn, ha a gazdasági növekedés megfelelő ütemű, és a gazdaság képes felszívni az újonnan a munkaerőpiacra lépő fiatalokat. A gyors technológiai változások korában azonban mindenképpen igaz, hogy a fiatalok rugalmasabban képesek alkalmazkodni, gyorsabban tudják elsajátítani az új ismereteket. Természetesen mindez csak potenciális erősséget jelent. Ennek valódi érvényesüléséhez alapvető szükséglet a megfelelő képzési rendszer, amely versenyképes ismeretekkel ruházza fel a nagyszámú fiatal.

A harmadik előnyös adottság a modernizációra képes társadalom. A török társadalom a huszadik század során óriási változáson ment keresztül. A század elején az „elmaradott” oszmán birodalom megújítása céljából végrehajtott kemali reformok alapvető változásokat jelentettek a törökök számára. Az arab betűk helyett átvették a latin betűket, a hagyományos ruházatot betiltották, és a hivatalnokok számára kötelezővé tették az európai mintájú öltözetet, továbbá keresztény időszámítást vezettek be a korábbi muszlim helyett. A jogrendszert is teljesen új alapokra helyezték: a korábbi saría (iszlám törvénykezés) helyett a svájci polgárjogot, az olasz (fasiszta) büntetőjogot, a német kereskedelmi jogot, valamint a francia pénzügyi rendszert és alkotmányt adoptálták.

Szemben Iránnal, ahol Pahlavi hasonló társadalmi átalakítást akart végrehajtani, de a folyamat végül vallási alapon szerveződő visszarendeződéshez vezetett, Törökországban sikeresen végbe ment a modernizáció. A társadalom nyitott maradt az elmúlt évtizedekben az uniós csatlakozás érdekében végrehajtott további reformlépésekre is, de ehhez természetesen arra is szükség van, hogy lássa ezeknek az intézkedéseknek az értelmét.

Európa és Törökország

A modern Törökország megalapítása óta Európába igyekszik. A Kemal Atatürk által végrehajtott reformok a török társadalom európai mintára történő modernizálására, szekularizálására, az immáron több mint negyven éve (1963-ban) aláírt társulási megállapodás, az 1987-es csatlakozási kérelem és az 1996-os vámuniós megállapodás mind ennek lépéseit jelentették. Mindezek ellenére Törökország csak 2005-ben kezdhette meg a csatlakozási tárgyalásokat az Európai Unióval, és a folyamat végső kimenetele erősen kérdéses.

Az első akadályt a koppenhágai kritériumok teljesítése jelentette: az unió politikai és gazdasági feltételekhez kötötte már a csatlakozási tárgyalások megkezdését is. Politikai érettséget tekintve Törökországnak az európai országokhoz fűződő kapcsolatát gyakran árnyékolták be különböző emberi jogi kérdések: idetartoznak a politikai tevékenységet és a szabad véleménynyilvánítást érintő jogi és adminisztratív korlátozások, valamint az ellenzék háttérbe szorítására és a terrorizmus elleni küzdelem során (elsősorban a kurdok ellen) alkalmazott emberi jogokat sértő módszerek.

Egészen 2002-ig azonban a politikai reformok meglehetősen dögögösen haladtak, mert a kormánypártok többnyire nem rendelkeztek megfelelő támogatottsággal, a koalíciók meglehetősen törékenyek voltak. A legutóbbi évek fejleményei minden várakozást felülmúltak a kritizált politikai

rendszer átalakítása terén. A kilencvenes évek elhúzódó, részleges, látszatintézkedéseken alapuló kormányzati lépései helyett átfogó és valóban alapvető reformok valósultak meg, s 2003 óta két jelentős alkotmánymódosítást és nyolc törvénycsomagot fogadott el a török parlament.

- * Ennek keretében megerősödött a hadsereg fölötti civil kontroll, az TNB elvesztette végrehajtó hatalmát, és tanácsadó testületként funkcionál. Az Állami Számvevőszék immár átvilágíthatja a katonai kiadásokat is, a Hadügyminisztérium külön alapjait is beolvasztották a költségvetésbe. A védelmi kiadásokat visszafogták, és 2004-ben először költöttek többet az oktatásra (a GDP 3,06%-a), mint a hadseregére (2,59%)!
- * Visszavonták a Legfelsőbb Oktatási Tanácsból és a Legfelsőbb Audiovizuális Tanácsból a hadsereg képviselőit. A katonai bíróságok nem ítélezhetnek már civilek fölött (bár egyes bűnesetek továbbra is kivételnek számítanak). Mindezek ellenére a hadsereg informális befolyása a politikára továbbra is erős maradt.
- * A jogrendszer is átalakult, új büntető és polgári törvénykönyvet fogadtak el, alkotmányba iktatták a nemzetközi és európai emberi jogi konvenciók primátusát a jogrendben. Eltörölték a halálbüntetést, javítottak a fogvatartás körülményein.
- * Az általános szabadságjogok érvényesülése érdekében is számos változás történt, a szabad véleménynyilvánításra vonatkozó korlátozások jelentős részét eltörölték (bár ezen a téren vannak még tennivalók), új sajtótörvényt fogadtak el, amely már nem tartalmaz olyan korábbi szankcionálási lehetőségeket, mint például a nyomdagépek elkobzása.
- * Törölték az alkotmányból a kurd nyelv használatának tilalmára vonatkozó szabályokat, és engedélyezték a kurd nyelvű rádió és tv-adások sugárzását, illetve a kurd nyelv oktatását is, bár még számos korlátozás fennmaradt ezen a téren. A kurd területeken 15 évig hatályban lévő rendkívüli állapotot is megszüntették 2002-ben.
- * Az új büntető törvénykönyv a női egyenjogúság jegyében büntethetővé tesz számos, a hagyományokban és a szokásjogban elfogadott vagy támogatott cselekményt.

Az Európai Bizottság mindezek alapján 2004 végén alkalmasnak találta Törökországot a csatlakozási tárgyalások megkezdésére. A kérdés azonban nincs még lezárva: a változások üteme az utóbbi két évben lelassult, és a reformok végrehajtása továbbra is hiányos. Az emberi jogokkal való visszaélések nem szűntek meg teljesen, a szólásszabadság, a nők jogai, a vallásszabadság, a szakszervezeti jogok, a kulturális jogok, valamint a kínzás és bántalmazás elleni küzdelem terén további jelentős erőfeszítésekre van szükség.

A gazdasági érettséget tekintve nehézségekkel küszködik az ország. Jóllehet Törökország 1948 óta tagja a legfejlettebb országokat magában foglaló OECD-nek, elmaradása a szervezet többi tagjától még ma is igen jelentős. A gazdasági fejlettségre és infrastruktúrára vonatkozó adatok alapján Törökország Kelet-Európától is sok tekintetben elmarad, bár ez nem olyan nagyfokú, hogy önmagában indokolhatná a főként a második körben csatlakozó országoktól (Bulgária, Románia) való megkülönböztetését. Az elmúlt évek pozitív gazdasági folyamatai szintén amellest szólnak, hogy a török gazdaság meg tudna birkózni a belső piac teremtette versenyhelyezettel.

Törökországot ugyanakkor meglehetősen nagy regionális különbségek jellemzik. (3. táblázat) Az ország nyugati részén (elsősorban Isztambulban és környékén) összpontosul a gazdasági tevékeny-

ség java része, s ez a terület infrastrukturális ellátottságát és életszínvonalát tekintve is messze megelőzi a keleti országrész elmaradott, polgárháborútól is sújtotta tartományait. Törökország csatlakozása esetén az EU tíz legszegényebb régiója Kelet-Törökországban lenne, amelyeknek egy főre jutó GDP-je az EU 25 átlagának 10 százalékát sem érné el!

3. táblázat
Regionális egyenlőtlenség Törökországban

Területi egységek	Népesség (millió)	GDP/fő a török átlag %-ában	GDP/fő az EU 25 átlagának %-ában
Márvány-tengeri (Isztambul)	17,3	153	43
Égei-tengeri	9,0	130	36
Közép-anatóliai	11,6	97	27
Földközi-tengeri	8,7	94	26
Fekete-tengeri	8,4	76	20
Délkelet-anatóliai	6,6	54	15
Kelet-anatóliai	8,1	28	8

Forrás: Török Statisztikai Évkönyv alapján egyéni számítások.

Az EU érdekei és a török csatlakozás

A kérdésnek csak az egyik oldalát jelenti azonban, hogy mennyire teljesíti Törökország a csatlakozási feltételeket. Előbb-utóbb valószínűleg minden feltételt teljesít. De ott marad a kérdés: mi lesz az Európai Unióval, ha felveszi Törökországot? Az 1993-as koppenhágai csúcs zárónyilatkozatában a csatlakozás feltételeként megszabott kritériumok mellett az is szerepel, hogy „az uniónak és a csatlakozó országoknak is alapvető érdekük, hogy az unió az európai integráció lendületének megőrzése mellett legyen képes befogadni az új tagot”. Az Európai Unió számára több előny is származhat Törökország tagságának megvalósulásából.

Az első tényező az európai Unió globális szerepének növelésével függ össze. A XX. század második felében kialakult nemzetközi rendszerben az integrálódó Európának gazdasági értelemben sikerült ugyan az Egyesült Államok versenytársává válnia, a nemzetközi politikában azonban továbbra is az USA az egyetlen valódi tényező (*global player*). Akár a balkáni válság, akár a különböző közel-keleti konfliktusok kapcsán kiderült, hogy Európa nem képes hatékonyan fellépni, még a határain zajló, érdekeit közvetlenül befolyásoló kérdésekben sem.

Amennyiben Európa gazdasági erejéhez mért politikai szerepet akar betölteni a világban, de legalábbis közvetlen környezetében, mindenképpen újfajta hozzáállásra van szükség. A közös kül- és biztonságpolitika megfogalmazza a közös európai érdekek együttes képviselésének szükségességét, a valódi és hatékony közös fellépés azonban egyelőre elmarad.

Törökország stratégiai helyzete pontosan abból adódik, hogy mind földrajzi, mind kulturális értelemben hidat képez Európa és a környező (közel-keleti, közép-ázsiai, kaukázusi) térségek között.

Törökország csatlakozásával az Európai Unió megerősítené külpolitikai pozícióját ebben a kulcsfontosságú régióban. Ráadásul a török haderő révén a különböző békefenntartó tevékenységekben is domináns szerepet tölthetne be.

A második lehetőséget az EU versenyképességének növekedése terén jelentkezhetsz. Gazdasági értelemben Törökország eltöpre az unió mellett, GDP-je az EU 25 összesített GDP-jének mindössze 3 százalékát teszi ki. A csatlakozás gazdasági hatása így elsősorban a török gazdaság számára lenne számottevő. Mindezek ellenére az integráció kibővülése gazdasági értelemben hasznára válna az uniónak is, hiszen a 70 millió fős (részben) új piac, és a dinamikusan növekvő, versenyképes gazdaság az unió versenyképességét is növelné.

A jelenlegi gazdasági trendek fennmaradása esetén – ahol az uniónak 2 százalék körüli a növekedési rátája, Törökországnak pedig 5 százalék körüli – fokozatos konvergencia várható, bár a kiinduló szintek nagy különbsége miatt az utolérés időpontja meglehetősen távolinak ígérkezik.

Hosszú távon a demográfiai tényezőkön keresztül is pozitív hatása lehet a török csatlakozásnak. A fiatal török népesség lelassíthatja Európa gyors előregedési folyamatát, amely a jövőbeli versenyképesség és szociális ellátórendszer fenntarthatóságának biztosítása miatt alapvető érdeke az Európai Uniónak.

Az előnyök közül talán a multikulturalizmus a legvitathatóbb. Törökország népességének 99 százaléka mohamedán vallású, vagyis csatlakozása esetén az első muszlim többségű tagja lenne az uniónak. Bár sokakban ez félelmet kelt, a csatlakozás pozitív jelzést jelenthet az iszlám világ felé: az EU nem civilizációs ellentétek alapján definiálja magát, nem „keresztény klub”, az általa követett közös értékek (demokrácia, jogállamiság, az emberi jogok tiszteletben tartása) egy muzulmán többségű ország számára is elfogadhatóak.¹² A Huntington és követői szerint a nemzetközi rendszert egyre inkább meghatározó „civilizációk harcában” Európának a megbékélés irányába tett lépése óriási jelentőségű lenne.

A törökországi iszlámról tudnunk kell, hogy az iszlámon belül az egyik legmérsékeltőbb, legliberálisabb irányzat, a szélsőségesen fundamentalista irányzatok kevésbé elterjedtek. A török vezetés az elmúlt nyolcvan évben mindent megtett azért (olykor túlságosan is radikális módszerekkel), hogy szekularizált, modern államot és társadalmat hozzon létre. Ennek ellenhatásaként az elmúlt időszakban Törökországban is egyre erőteljesebben jelentkezett az iszlám újjáéledése, szerencsés módon azonban – a legtöbb más muszlim állammal ellentétben – ezt sikerült normális mederben tartani, mert a jelenleg hatalmon lévő, iszlám alapokon álló kormánypárt többet tett az ország modernizációjáért, és uniós csatlakozása érdekében, mint a korábbi kormányok bármelyike.

¹² Nem véletlen, hogy Törökország EU-csatlakozása az amerikai külpolitika prioritásai között is megjelenik, mivel Washington ebben látja a török demokrácia és a piacgazdaság megerősödésének garanciáját. Az amerikai érdekeknek megfelelően – de jelentős részben az európai elképzelésekkel is megegyezően – így (i) Törökország betöltheti a térség biztonságának szavatolásában neki szánt szerepet, (ii) a török modell irányadó lehet a közép-ázsiai köztársaságok számára is, a szekuláris, nyugati típusú berendezkedés mintája az Irán által nyújtott iszlám államformával szemben, és (iii) Törökország betöltheti a fundamentalizmussal szembeni ütközőzóna szerepét a régióban.

A török tagság veszélyei

Talán a legfontosabb megoldandó kérdés a döntéshozatali rendszer működőképességével kapcsolatban merülne fel Törökország tagsága esetén. Az európai alkotmányban lefektetett intézményi keretek között Törökország belépése jelentős változást eredményezne az európai politikai életben, mivel azok megerősítenék a népességarányos döntési pozíciókat. Márpedig 2015-re Törökország lélekszáma várhatóan meghaladja a jelenleg legnépesebb tagállamét, Németországot.

A jelenleg 732 fős Európai Parlament létszámát 750 főben kívánja maximálni az alkotmány. Mint-hogy Törökország népessége alapján várhatóan 96 helyre lenne jogosult (ez szintén az alkotmányban megszabott maximum), a jelenlegi tagországok – elsősorban a nagyok és a közepesek – helyeinek száma erősen csökkenne.

Az Európai Tanácsban bevezetendő minősített többségű döntésre vonatkozó szabályokat (minimum 15 tagország, amely a népesség minimum 65%-át képviseli) illetően ugyanakkor a nagy államok Törökországgal jóval könnyebben alkothatnak blokkoló kisebbséget.

Az EU-ban lévő három fő konfrontáció (nagy tagállam – kis tagállam; szegény – gazdag; föderalista – kormányközi) metszetében Törökország hatását könnyebb előre jelezni. Nagy országgént helyreállítaná a 2004-es bővítéssel a kis országok irányába való eltolódást. Szegény államként növelné a gazdagabbak hozzájárulási kötelezettségét, és csökkentené a szegényebbek támogatási összegét, és várhatóan a *status quo* híve lenne az integráció mélyítésének kérdésében.

Az EU bővítésével egyre jelentősebb erőt képviselnek az unióban a kohéziós országok (ahol a nominális GDP/fő nem éri el az EU-átlag 90%-át). Az EU 15-ben Spanyolország, Portugália és Görögország súlya viszonylag csekély volt, a keleti bővítéssel azonban relatíve szegény országok csatlakoztak, így jelenleg már az unió lakosságának közel 30 százaléka kohéziós országban él. Ezt az arányt tovább növeli Románia és Bulgária csatlakozása, nem beszélve Törökország csatlakozásáról, bár ekkor az EU-átlagjövedelem már olyan mértékben csökken, hogy az eredeti kohéziós tagok közül Spanyolország biztosan kikerül a kedvezményezettek közül. A nyugat-balkáni országok EU-tagsága tovább növelné a kohéziós országok számát és súlyát.

Törökország belépésének költségvetési következményeit nehéz megbecsülni, mert az a 2007–2013-as költségvetési időszakot követően válhat legkorábban esedékessé, így akár a költségvetés elvei, keretei is jelentősen megváltozhatnak addigra. Mérete és gazdasági fejlettségi szintje alapján azonban jelentős nettó kedvezményezett lenne: Törökország egy főre jutó GDP-je, vásárlóerőparitáson, az EU 25 átlagának 28,5 százalékát teszi ki, ami a román és bolgár szinthez közelít (a bolgár 31-32%, a román 34% körül van).

Több költségelemzés is készült. A becsült költségkülönbségek az agrártámogatások esetében a *phasing-in* periódus hossza, a strukturális támogatásoknál a GDP-arányosan meghatározott abszorpciós képesség függvényében változnak.

Az Európai Bizottság háttér tanulmánya¹³ 2015-ös csatlakozással, de 2025-re (a teljes kifizetésre jogosultság időpontjára) vonatkozóan a következő kiadásokkal számol:

- * A mezőgazdaság esetében 2015-ös csatlakozással és az új csatlakozóknál alkalmazott 10 éves átmenetet figyelembe véve a jelenlegi közös agrárpolitika és a vidékfejlesztési támogatási rendszer kiterjesztése Törökországra 2025-ben 8,2 milliárd eurót jelentene (2004-es árakon).
- * Az EU-átlag kevesebb mint 30 százalékát kitevő GDP-jével Törökország jelentős összegekre lenne jogosult a strukturális és kohéziós alapokból is. Nyilvánvaló, hogy Törökország mérete, gazdasági fejlettségi szintje és a meglévő regionális egyenlőtlenségek miatt is a napjainkban érvényes szabályok valószínűleg módosulni fognak a csatlakozás időpontjára. Jelenleg a GDP 4 százalékában maximált az egy országnak e jogcímen juttatható transzferek összege, ami 9 milliárd eurót (2004-es GDP alapján) tenne ki. Az elkövetkezendő évek várható konvergenciája azonban a csatlakozás idejére nagy valószínűséggel ennél kisebb összeget eredményezne.
- * Az EU belső politikáinak nem országspecifikusan meghatározott kiadásait a becslések szerint évi 2,6 milliárd euróval (2004-es áron) kellene megnövelni a török csatlakozás esetén.

A várhatóan mintegy 2,5 milliárd euró körüli befizetést levonva tehát 2025-ben nettó 17-18 milliárd euróra lenne jogosult Törökország.¹⁴

Jelenleg az Európai Unióban az egyik legfontosabb veszélyforrásnak a migrációt tekintik. A török munkaerő az 1960-as évek kezdetétől áramlott nagy számban Európába.¹⁵ A nettó 80.000 fős éves kiáramlás a török munkaerő 0,5 százalékát jelentette! A 70-es évek második felétől lelassult a munkaerő-áramlás üteme, de azóta is évi 40-60.000 az EU-ba migrálók száma (szinte kizárólag családregyesítés jogcímén). Jelenleg mintegy 3 millió török él az EU-ban (ebből csaknem 80% Németországban), akik az EU-ban élő külföldiek (nem tagállambeliek) 25 százalékát teszik ki.

Törökország esetleges csatlakozása felveti a migráció felgyorsu-

4. táblázat
Törökök az EU tagállamaiban, 2003
(ezer fő)

	Összesen	Török állampolgár	EU honosított
Németország	2642	1912	730
Franciaország	370	196	174
Hollandia	270	96	174
Ausztria	200	120	80
Belgium	110	67	43
Nagy-Britannia	70	37	33
Dánia	53	39	14
Svédország	37	14	23

¹³ Európai Bizottság, 2004b.

Forrás: Report (2004).

¹⁴ Az Európai Bizottság korábbi számításai a 2013-as csatlakozás évére számolva 1999-es árakon 5,2 és 14 milliárd euró közé tették a Törökországnak fizetendő éves nettó transzfer összegét, a kisebbik összeg a 2004-es csatlakozókra alkalmazott gyakorlat alapján (mezőgazdasági közvetlen kifizetések 35%-a, a strukturális alapokból a GDP 1,4%-ának megfelelő összeg, a befizetés pedig a GDP 0,5%-a), a nagyobb a teljes agrárkifizetéssel és a GDP 4%-át kitevő strukturális támogatással számolva. (Quaisser – Reppegather, 2004)

¹⁵ Az 1963-as társulási egyezmény különleges státuszt ígért a közösségben munkát vállaló törököknek (például a közösségen belüli szabad vándorlás lehetőségét), a gyakorlatban azonban ez azóta sem valósult meg. A 2003/109. direktíva alapján legkésőbb 2006. január 23-ig (szigorú feltételek mellett) lehetővé kell tenni a hosszú távú tartózkodási engedéllyel rendelkező török munkások számára a szabad munkavállalást az unión belül.

lásának lehetőségét. A témában több előrejelzés is készült, amelyek a 2030-ig terjedő időszakra 0,5 és 4,4 millió fő közötti török migrációt prognosztizálnak.¹⁶ A migráció mértéke nagymértékben függene a törökországi és az európai uniós demográfiai tendenciák mellett a gazdasági konvergencia gyorsaságától, illetve ezzel összefüggésben a törökországi munkalehetőségek, illetve az uniós igények és munkaerő-piaci szabályozás alakulásától.

Bár a spanyol és portugál példa (amely a kelet-közép-európai országokénál jobban alkalmazható a törökök esetére) is azt mutatja, hogy az első évek emigrációs folyamatai néhány év alatt megfordultak, számos európai országban félelmet kelt az esetleg meginduló török munkaerő rohama.

A migráció célterületei leginkább a már jelenleg is jelentős török közösséggel bíró uniós tagállamok (így elsősorban Németország) lennének. (4. táblázat) A lehetséges bevándorlók ugyanakkor várhatóan jóval képzettebbek lesznek (javarészt magasabb iskolai végzettségű, nyelveket beszélő fiatalok), mint elődeik.

A fő gondot azonban leginkább a méret jelenti: a török népesség közel két és félszer akkora, mint Románia és Bulgária együttesen. Ez lenne az első alkalom, hogy az unió egy nagy országot vesz fel tagjai közé (mind Spanyolország, mind Lengyelország messze elmaradt a 4 nagy tagállamtól). Az eddig példa nélküli bővülés főbb vetületeit az 5. táblázat foglalja össze.

5. táblázat
Az Európai Unió bővítéseinek hatása a GDP-re

	Terület-növekedés	Népesség-növekedés	GDP-növekedés	GDP/fő változása	Átlagos GDP/fő (EU 15 = 100)
EU 15/EU 25	23%	20%	4,7%	- 8,8%	91,2
EU 25/EU 27	9%	6%	0,7%	- 4,3%	87,4
EU 27/EU 27+TR	18%	15%	2,2%	- 9,1%	79,4

Forrás: Európai Bizottság (2004b).

Az, hogy az Európai Unió legnépesebb tagállama egyben a legszegényebb, javarészt Ázsiában elterülő, többségében muszlim lakosú ország legyen, szinte elképzelhetetlennek tűnik. Azonban, ha az unió egyoldalúan meggondolja magát a törökök csatlakozásával kapcsolatban, annak szintén súlyos következményei lehetnek. A teljes jogú tagság széles körű kiterjesztése ugyanakkor komoly következményekkel járhat az Európai Unió számos politikájára:

- * az agrár- és a strukturális politika redukálása, visszatalása nemzeti szintre;
- * az óriási jövedelemkülönbségek miatt a munkaerő-áramlás hosszú távú korlátozása;
- * a monetáris unión kívüli tagok számának emelkedése, alternatív gazdasági és monetáris kritériumok előírása az újonnan csatlakozóknak;

¹⁶ Lejour (2004) a 10 kelet-közép-európai országból várható 2,9 millió fővel szemben Törökországból 2,7 millió új áttelepülőt valószínűsít. A 4,4 milliós felső határt a jelenlegi török migráns és a gazdasági különbségek alapján becsülte a müncheni Osteuropa-Institut. A 2004-es bővítés hatásait megbecsülő DIW-módszer alapján 0,5 millió török migráns várható. Ezt a számot valószínűsíti az Eurobarometernek a török lakosság migrációs hajlandóságát vizsgáló felmérése, amely szerint 6,3% általában hajlik rá, 0,8% alapvetően szándékozik, és 0,3%-nak határozott szándéka. (EU, 2004b)

* a különböző integrációs szinten álló országok eltérő érdekeinek kezelésére a döntéshozatali rendszer átalakítása.

Az integráció kibővülése ezek szerint szükségképpen magával hozza annak többsebességűvé válását, ami már nem sokban különbözik a kibővített társult tagság koncepciójától, amit számos európai ország (Németország, Ausztria, Franciaország) is propagál, azonban a törökök határozottan visszautasítják. Európa számára tehát fel van adva a lecke. Az alkotmány francia és holland elutasítása egyértelműen az unió politikai vezetőinek szóló figyelmeztetés volt, ami jelentős részben a kibővülés miatti ellenérzéseket fejezte ki.

A török csatlakozást (még amennyiben minden feltételt teljesít is) jelenleg többen utasítják el (48%), mint ahányan támogatják (39%). Leginkább a ciprusi törökök támogatják (67%), még az anyaországi törököknél (54%) is jobban. Ausztriában viszont az emberek 81 százaléka van a török csatlakozás ellen, míg Németországban 69 százalék, Cipruson 68 százalék, Görögországban 67 százalék ez az arány.¹⁷

A frontvonalak a török csatlakozást illetően elsősorban nem az egyes tagállamok között vannak. Még csak nem is az egyes politikai tömörülések mentén húzódnak, bár a jobboldali konzervatív erők több országban is a csatlakozást ellenzők közé tartoznak. A török csatlakozásról alkotott véleményeket vizsgálva két különböző nézőpontot figyelhetünk meg. A Törökország felvételét ellenzők általában az Európai Unió fejlődésének belső kérdéseit tartják szem előtt. Hogyan alakul át a döntéshozatali rendszer, ha a 70-80 milliós Törökország csatlakozik? Mi lesz a költségvetési kiadásokkal? Mekkora támogatást kell adni a törököknek? Hogyan lesz képes Európa kulturálisan befogadni a muszlim törököket? Nem lesz-e túl nagy teher Törökország az unió számára? A török csatlakozás támogatói ugyanakkor más perspektívából, az uniónak a világban elfoglalt helye szempontjából tekintenek a kérdésre. Hogyan maradhat Európa versenyképes más világgazdasági régiókkal szemben? Aktív szerepet kíván-e betölteni Európa a környező térségekben (Közép-Ázsia, a Közel-Kelet). Ezen tényezőket figyelembe véve egyértelműbbnek látszik, hogy Törökország felvétele az uniónak is alapvető érdeke.

Törökország európai uniós csatlakozási folyamata

Az unió alighogy befejezte az előző bővítési tárgyalássorozatot, rögtön újba kezdett, ráadásul Törökország mellett – a jóval kedvezőbb helyzetben lévő – Horvátországgal is. A csatlakozási tárgyalásokat – a korábbiaktól eltérően – 35 területre bontva folytatják le. Általánosságban megállapítható, hogy Törökország néhány területen kedvező pozícióban van. A legtöbb fejezet esetében azonban még igen sok tennivaló áll előtte. Az elmúlt években a legtöbb eredményt a tőke szabad mozgása, az adózás, a gazdasági és monetáris unió, és az energetika harmonizálásában érték el.

¹⁷ Attitudes towards European Union Enlargement, Special Eurobarometer. Európai Bizottság, 2006. július, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_255_en.pdf

Az új tárgyalások során az Európai Unió várhatóan felhasználja a tíz 2004-ben csatlakozott országgal, valamint a 2007-től EU-tag Romániával és Bulgáriával folytatott tárgyalások tapasztalatait. Az ezekből leszűrt legfőbb tanulság talán az, hogy nem elég az *acquis* szabályainak átvétele és törvénybe iktatása, azokat alkalmazni is kell. Törökország esetében ezt szinte biztosan meg fogják követelni. Így a legkorábban 2015-re prognosztizált csatlakozásig még sok a megoldandó probléma. Az országnak teljes mértékben meg kell felelnie a demokratikus jogállamiság feltételeinek (kisebbségek kezelése, szólásszabadság), a népesség jelentős részét foglalkoztató, többnyire elmaradott mezőgazdasági termelést modernizálni kell, a deficitet termelő állami vállalati rendszert át kell alakítani, a széles körben elterjedt korrupciót vissza kell szorítani – hogy csak néhányat említsünk a legfontosabb területek közül. Törökországnak bizonyítania kell tehát, hogy az elmúlt időszakban megindult ígéretes reformfolyamat és az ezt kísérő (illetve részben lehetővé is tevő) dinamikus gazdasági növekedés tartósan is fenn tud maradni.

Komoly felhők gyülekeznek azonban már a tárgyalások kezdeti szakaszában. Ciprus, amely a sziget északi részének megszállása miatt évtizedek óta konfliktusban van Törökországgal, egyelőre akadályokat gördít az egyes fejezetek megnyitása és lezárása elé, sőt, elvileg akár a teljes tárgyalási folyamatot is megvétőzhatja. Törökország, bár az újonnan csatlakozó tagországokra is kiterjesztette a vámuniós rendelkezéseket, mégsem igyekszik feloldani a ciprusi hajókat és repülőket érintő embargóját mindaddig, amíg az unió nem oldja fel az Észak-Ciprust érintő embargót. Erre a fajta árukapcsolásra azonban az unió nem mutatkozik hajlandónak. Kérdéses, hogy milyen kompromisszumot sikerül elérni.

Törökországgal a tárgyalások – részben racionális érdekek, részben politikai kényszerek (az Európai Unió szavahihetőségének fenntartása) miatt – megkezdődtek, és nagy valószínűséggel folytatódni is fognak, de a török tagságról szóló vita valószínűleg még jó ideig napirenden lesz. Alapvető fontosságú ugyanakkor magának a csatlakozási tárgyalásnak a ténye. A csatlakozási tárgyalás nagyszerű eszköz és lehetőség Európa számára ahhoz, hogy a török átalakulás és reformok folyamatát befolyásolja, és a jól működő demokráciával rendelkező, gazdaságilag prosperáló Törökország pozitív példaként szolgálhat, és stabilizáló tényezőként hathat a szomszédos (kaukázusi, közel-keleti) államok számára is.

A másik oldalról nyilvánvalóan Európa óriási vonzerőt gyakorol Törökországra, ami az átalakulás egyik motorját jelenti. Persze, hogy ez a vonzerő valóban fennmaradjon, ahhoz egy dinamikus, versenyképes és – nem utolsósorban – befogadó Európára lenne szükség.

Összegzés

A török biztonságpolitikai helyzet javulásának, az országba vetett bizalom növekedésének egyik legfontosabb eleme a csatlakozási tárgyalások megkezdése az Európai Unióval. A tárgyalások eredményeképpen fokozatosan megvalósuló jogharmonizáció és a szükségképpen felgyorsuló konvergencia pozitívan befolyásolja Törökország megítélését és lehetőségeit egyaránt. A reformok azonban kiélezhetik a társadalmi egyenlőtlenségeket. Kérdés, hogy a következő időszakban mekkora hitelességgel tartható fenn ez a folyamat az Európai Unióban a bővítéssel kapcsolatban mutatkozó válságjelek mellett, s az esetleg hiteltelen tárgyalások milyen irányban mozdítanak el Törökországot, és vajon a török gazdaság immár hosszabb távon is kiszámítható, kiegyensúlyozott növekedési úton halad-e.

Források

- Európai Bizottság (2004a): *Regular Report on Turkey's Progress towards Accession*. COM (2004) 656 final.
- Európai Bizottság (2004b): *Issues Arising from Turkey's Membership Perspective*.
- Európai Bizottság (2005): *Turkey 2005. Progress Report*. COM (2005) 561 final.
- Flam, Harry (2003): *Turkey and the EU: Politics and Economics of Accession*. Institute for International Economic Studies, Stockholm University, Seminar Paper No. 718.
- Lejour, A. M. – R.A. de Mooij – C.H. Capel (2004): *Assessing the Economic Implications of Turkish Accession to the EU*. CPB Document No. 56, CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, Hága.
- Lippert, Barbara (2005): 'Die Türkei als Sonderfall und Wendepunkt der klassischen EU-Erweiterungspolitik'. *Integration*, No. 2.
- Quaisser, Wolfgang (2004): *Alternative EU-Integrationsstrategien für die Türkei und andere EU-Kandidatenländer*. Kurzanalysen und Informationen No. 12, Osteuropa-Institut, München.
- Quaisser, Wolfgang – Alexandra Reppegather (2004): *EU-Beitrittsreife der Türkei und Konsequenzen einer Mitgliedschaft*. Working Paper No. 252, Osteuropa Institut, München.
- Report of the Independent Commission on Turkey (2004): *Turkey in Europe: More than a Promise?* British Council, Brüsszel.
- Szigetvári Tamás (1998): *Törökország és az Európai Unió ambivalens viszonya*. MTA VKI Műhelytanulmányok, No. 13.
- Szigetvári Tamás (2004): "Az Európai Unió dilemmái a török csatlakozás kapcsán." *Európa 2002*. December.

Szigetvári Tamás (2006): *Törökország az Európai Unió csatlakozási tárgyalások kezdetén*. MTA VKI Műhelytanulmányok, No. 72.

Világbank (2006): *Turkey. Country Economic Memorandum. Promoting Sustained Growth and Convergence with the European Union*. Report 33549-TR. <http://www.worldbank.org>

ALBÁNIA – GYORS NÖVEKEDÉS KEVÉS LÁTHATÓ EREDMÉNNYEL*

Novák Tamás

Albánia fejlődése még a délkelet-európai régióban is perifériális, és számos sajátosságot mutat különlegesnek számító rendszerváltás előtti története és a kilencvenes évek folyamatai következtében. Az ötvenes-hatvanas években Albánia, a térség országainak többségével ellentétben, legfontosabb partnerének Kínát tekintette, s ez a kapcsolat egészen a hetvenes évek második feléig fennmaradt. Az albán–kínai viszony megromlásától kezdve azonban az ország fokozatosan az autarchia felé mozdult el, mind politikailag, mind pedig gazdaságilag. Az elzárkózás politikáját 1976-ban törvényerőre emelte az új alkotmány, amely megtiltotta a külső gazdasági támogatás vagy hitelek elfogadását. Ez az amúgy is nagyon szegény ország fejlődési lehetőségeit nagymértékben behatárolta. Ráadásul a politikai vezetés folyamatosan külső katonai támadástól tartott, emiatt az ország minden szegletében betonbunkerek épültek, amelyek száma 700 ezer körül volt. A „legendás” Enver Hoxha 1985-ben halt meg, és Ramiz Aliát jelölte ki örökösének a pártfőtitkári poszton, aki 1990-ben örökké fennállónak nevezte az albániai kommunizmust, de még ebben az évben kérte az ország felvételét az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletbe, és szabaddá tették a vallásgyakorlást. A kelet-európai változások sodrában azonban ez már kevés volt, s a teljes átalakulás érdekében felkelés tört ki. Sok ezren kértek menedéket a külföldi nagykövetségeken, és a külföldre menekülők közül többen is meghaltak. Az ellenzék fokozatos politikai önszerveződése ellenére egyértelművé vált, hogy az átmenet nem lesz gyors és egyszerű. A kilátástalannak tűnő helyzetben kezdődött el Albánia kilencvenes évekbeli első nagy emigrációs hulláma, több tízezeren igyekeztek elhagyni az országot Olaszország felé. Az 1991-es első szabad nemzetgyűlési választásokon a kommunisták szereztek kétharmados többséget, s Alia lett az új köztársaság elnöke. A politikai vezetés azonban képtelen volt bármiféle előrehaladást elérni a gazdaság átalakításában, így az 1992. márciusi előrehozott választásokon a demokratikus ellenzék győzött. Köztársasági elnökké Sali Berishat választották, aki Aleksandër Meksit bízta meg kormányalakítással. Az új kormány a piacgazdaság alapjainak megteremtése, a társadalmi béke és a közbiztonság megszilárdítása érdekében megszorító intézkedéseket vezetett be, a gazdaság pedig fokozatosan bővülni kezdett. Ugyanakkor Berisha tekintélyuralmi törekvései belpolitikai válsághoz vezettek. Ennek ellenére az 1996-os nemzetgyűlési választás-

* Az „EU-kapcsolatok: eredmények és kilátások” című rész Szemlér Tamás munkája.

tásokat a hivatalban lévő kormányerők még fölényesen megnyerték. 1996 végén azonban kirobbant a piramisjáték-válság, az emberek több mint kétharmadát mintegy egymilliárd dollárral megkárosító befektetési alapok csődje. A gazdasági összeomlás politikai dimenziót kapott, s az országban polgárháborús helyzet alakult ki, ami a nemzetközi szereplők beavatkozását is kiváltotta. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa megszervezte a Napkelte-akciót, aminek az volt a célja, hogy a térségbe olasz katonák vezénylésével állítsák helyre a nyugalmat. Az 1997 nyarára előrehozott választásokon a szocialista párt győzött. Az új államfő Rexhep Meidani lett, s a szocialista Fatos Nano alakíthatott kormányt. A következő két kormányzati ciklusban a szocialisták voltak hatalmon, jelentős reformlépések történtek a gazdasági rendszer átalakításában és a társadalmi feltételek konszolidálásában. A belpolitikai helyzet is stabilizálódott a koszovói háború nyomán; az albán pártok ebben a kérdésben félretették ellentéteiket. Gazdasági szempontból jót tett az országnak a Koszovót érintő konfliktus, mivel az ott megjelenő nemzetközi csapatok ellátása, utánpótlása kedvezően hatott az albán infrastruktúra fejlődésére, s a gazdasági növekedést is gyorsította. Nyolc év után, 2005-ben ismét a demokraták nyerték meg a nemzetgyűlési választásokat, s az ország miniszterelnöke azóta Sali Berisha. 2006-ban Albániát mind az EU, mind pedig a NATO támogatásáról biztosította integrációs törekvéseiben.

Gazdasági feltételek

Ilyen történelmi előzmények után Albánia rendkívül szegényen kezdhette meg a piacgazdasági átalakulást. Dacára annak, hogy a 2002-es GDP már meghaladta az 1989-es szintet, Albánia még mindig Európa egyik legszegényebb országa. (1. táblázat)

A lakosság fele a mezőgazdaságból él, 20 százaléka pedig külföldön dolgozik. A korrupció és a szervezett bűnözés szintén komoly problémát jelent az ország számára. A feketegazdaság virágzik, becslések szerint a termelők a kereskedelmi forgalom 50-70 százaléka után nem fizetnek adót. A korrupció, a hatóságok megbízhatatlansága és a nem befektetőbarát légkör megnehezítik a közvet-

1. táblázat

Az egy főre jutó GDP Albániában
(árfolyamértéken)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
USD	1092	772	906	1143	1212	1338	1450	1830	2341	2622
Euró	847	684	814	1074	1316	1496	1535	1622	1884	2107

Forrás: INSTAT.

len külföldi tőke beáramlását Albániába, mind a privatizációs, mind a zöldmezős beruházások esetében. A külföldi beruházások elősegítése érdekében a kormányzat törekszik az üzleti feltételek javítására. Ennek részeként a többi kelet-európai országban megszokott típusú különleges kedvezmé-

nyeket nyújtanak a beruházóknak, a cégbejegyzés időtartamát mérsékeltek. Számos körülmény azonban súlyos gazdasági kockázatot hordoz magában. Ezek közül kiemelkednek az energiaszektor és az infrastruktúra hiányosságai és elavultsága, valamint a közsféra hatékonyságának alacsony szintje. A fiskális politika gazdaságfejlesztő lehetőségeit korlátozza az IMF-fel kötött hitelmegállapodás, amely kiemelt hangsúlyt helyez a fiskális mérleg kiegyensúlyozottságára. Emiatt – és az exportszektor gyenge teljesítménye következtében is – a hitelkereslet növekedése és a külföldről érkező hazautalások által dinamizált növekedés meghatározója a belföldi magánkereslet. Ez az egyoldalú növekedési szerkezet némi kockázatot jelent a 2006-ban 5-6 százalék közötti növekedés fenntarthatóságára.

Albánia rendkívül gyenge színvonalú, szinte hiányzó belgazdasági termelőkapacitásai miatt európai viszonylatban egyedülálló módon függ a behozattól. A gazdaság működésének feltételeit alapvetően határozza meg, hogy összességében 80-85 százalékos a behozatali kényszer, vagyis az elfogyasztott javaknak ekkora hányadát kell az országba szállítani. (Az export éves nagysága nem éri el a 700 millió dollárt, a külkereskedelmi hiány pedig hatalmas). A gazdaság működésére továbbra is nagymértékben rányomja bélyegét az a – bizonyos szempontból évszázadokkal ezelőtt általános – gyakorlat, amelyet a természetes cserekereskedelem jellemez. Emiatt alig jönnek létre új munkahelyek, nincs ösztönzés új ágazatok meghonosítására, a termelőeszközök modernizálására. A gazdaságot továbbra is elsősorban a törzsi, kláni alapon működő kisméretű vállalkozások tevékenysége határozza meg. A kibocsátás szerkezete egyértelműen jelzi, hogy az ipari bázis hiányzik, annak részesedése a termelésben alacsony, és az évek során nem is növekszik jelentősen, emiatt nincs is igazán mit exportálni. Az építőipar nemzetközi összehasonlításban igen magas aránya, a városokba áramló lakosság építkezései mellett, inkább a többi szektor kibocsátásának alacsony szintjére utal, amihez képest ez az aktivitás jelentősnek tűnik. (2. táblázat)

2. táblázat

A kibocsátás szerkezete
(százalék)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Mezőgazdaság	24	21	20	19	18	19	17
Ipar	13	12	13	12	11	13	14
Kitermelőipar	1	1	1	1	1	1	1
Feldolgozóipar	12	11	12	11	11	12	14
Építőipar	9	11	15	17	17	20	21
Kereskedelem, szállás, vendéglátás	25	28	25	23	22	20	19
Szállítás	10	10	9	8	9	6	6
Posta és távközlés	1	2	2	3	3	4	4
Egyéb szolgáltatások	18	17	17	18	19	19	18
Összesen	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: INSTAT.

A bruttó hozzáadott értéket tekintve még inkább egyértelmű az ipar gyenge értéktermelő képessége, és az is, hogy alapvetően a munkaerő-igényes, alacsony feldolgozottságú termékek dominálják azt. A mezőgazdaság aránya az elmúlt évtizedben a hozzáadott értéken belül jelentősen csökkent, de még mindig jelzi az ország agrárjellegét. (A hozzáadott értéken belül 2005-ben a mezőgazdaság aránya 20,5%, az iparé 9,7%, az építőiparé 14,8%, a szolgáltatásoké 55% volt.)

Albánia „papíron” egyébként a gazdasági átalakítás élharcosának is számíthatna Kelet-Európában, mert 1992-ben a gyors árliberalizációval együtt privatizálták a kisvállalkozásokat, 1995-ben az infláció egy számjegyre csökkent, és a nagyobb vállalatok magánkézbe adása is megkezdődött. Ez azonban nem valódi privatizációt, hanem a lakosság számára történő ingyenes kuponos magánkézbe adást jelentett, amely évekig elhúzódott, és a modernizációhoz, fejlesztéshez szükséges tőke bevonásának lehetőségétől megfosztotta a vállalatokat a szétaprózott, tőkehiányos tulajdonosi szerkezet kialakulása miatt. A sokszor kiszámíthatatlan belpolitikai kockázat és a térségben szinte egyedülálló mértékben rendezetlen tulajdonviszonyok következtében a közvetlen befektetések minimális szinten maradtak. 2000-től az albán kormány arra törekszik, hogy gyorsuljon és váljon átláthatóvá a privatizációs folyamat, vele pedig a külföldi tőkebefektetések is jelentősen növekedjenek. Az ország külgazdasági stratégiájának fő célja, hogy az export és a turizmus bevételeit emelje, és idecsábítsa a külföldi (főként az olasz és a görög) beruházásokat. A közvetlen külföldi tőke éves beáramlása azonban az elmúlt években nem volt jelentős (2000: 143 millió USD; 2001: 2007 millió USD; 2002: 135 millió USD; 2003: 178 millió USD; 2004: 341 millió USD; 2005: 270 millió USD); a tőkeállomány körülbelül 50 százaléka olasz befektetőkhez, 20 százaléka pedig görögökhöz köthető. A privatizációhoz kapcsolódó strukturális reformok, mint az adó- és vámreform, valamint a bankszektor modernizációja a kétezres években is folytatódtak. Ugyanakkor a privatizáció gyorsítására építő stratégia nem volt túl sikeres, s csak néhány nagyobb projekt valósult meg.

Az elmúlt 7-8 évben a gazdaság bővülése átlagosan 6,5 százalék körül alakult, s első ránézésre lényegében kedvezőnek tűnik a fejlődés üteme. (3. táblázat) Sokkal kedvezőtlenebb azonban a kép annak tükrében, hogy Albánia Európa egyik legszegényebb országa, ahol a gazdaságban látható változások kimutatásához hosszú évek átalakítására van szükség.

3. táblázat
Fontosabb mutatók Albániában

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Reál GDP növekedés (%-os éves változás)	8,6	13,2	6,5	7,1	4,3	5,8	6,2	5,6
Lakosság (millió fő)	3,35	3,37	3,40	3,41	3,08	3,10	3,11	3,11
Éves átlagos munkanélküliségi ráta (%)	17,8	18,4	16,9	14,6	15,8	15,0	14,6	14,2
Éves átlagos infláció (%)	8,7	-1,0	4,2	3,5	2,1	3,3	2,2	2,0
Költségvetési egyenleg (a GDP %-ában)	-10,4	-11,5	-9,3	-8,6	-6,6	-4,9	-4,9	-3,9
Államadósság (a GDP %-ában)	...	69,7	71,3	66,8	65,1	60,7	55,3	54,9
Minimálbér (USD)	39,0	42,0	49,0	53,0	67,0	82,5	98,0	113,2
Havi átlagos bruttó kereset (USD)	76,0	87,5	104,1	120,0	140,3	174,9	237,2	237,2
Energiafüggőség (felhasználás/import, %)	16,0	29,0	41,0	47,0	47,0	44,0	45,0	46,0

Forrás: INSTAT

A többi nyugat-balkáni országhoz hasonlóan Albánia esetében is meghatározó probléma a külkereskedelmi egyensúlytalanság. Az import sokkal gyorsabban bővül, mint az export, a fogyasztási és beruházási termékek iránti kereslet folyamatos növekedése, valamint az erőteljesen bővülő hitelkereslet okán.

Az export közel kilencven százaléka irányul az Európai Unióba, s mintegy 60 százaléka származik onnan. Kiemelkedő a függés Olaszországtól, ahova 2005-ben a teljes export 72 százaléka irányult, míg az import közel 30 százaléka származott onnan. Az EU tagállamai közül még Görögország számít megkülönböztetett fontosságú külkereskedelmi partnernek, ahová az export mintegy 10

százaléka került, s ahonnan az import közel 17 százaléka érkezett. (4. táblázat)

4. táblázat
Az öt-öt legfontosabb export- és importpartner
2005-ben
(a teljes export vagy import százalékában)

Export	2005	Import	2005
Olaszország	72,4	Olaszország	29,3
Görögország	10,5	Görögország	16,5
Németország	3,3	Törökország	7,4
Macedónia	1,6	Németország	5,4
Törökország	1,7	Bulgária	2,8

Forrás: INSTAT

A szomszédos országokkal (elsősorban Macedónia és Koszovó) folytatott kereskedelem a régióban megvalósult szabadkereskedelem következtében bővül, de abszolút nagysága olyan csekély, hogy egyelőre nem képes érdemben befolyásolni a külgazdaság földrajzi szerkezetét. A legfontosabb exporttermékek alacsony feldolgozottsági és technológia szintet képviselnek;

a textiltermékek, cipők és fémek exportja a kivitel körülbelül 75 százalékát teszi ki. Összességében a külkereskedelmi mérleg hiánya évek óta meghaladja a GDP 20 százalékát, s meghatározó szerepet játszik abban, hogy a folyó fizetési mérleg GDP-hez viszonyított hiánya 2005-ben és 2006-ban már 8 százalék körüli volt. (5. táblázat)

5. táblázat
Külgazdasági mutatók alakulása Albániában

	2002	2003	2004	2005
Folyó fizetési mérleg (millió USD)	- 420,8	- 406,7	- 432,0	- 637,5
Folyó fizetési mérleg/GDP (%)	- 8,3	- 6,5	- 4,9	- 7,8
Export (millió USD)	330,4	448,1	605,4	659,0
Import (millió USD)	1 505,8	1 859,6	2 296,1	2 602,0
Export/GDP (%)	7,4	7,3	7,4	7,8
Import/GDP (%)	33,5	30,4	28,2	30,8
Export/import (%)	21,9	24,1	26,4	25,3
Külkereskedelmi deficit (millió USD)	1 175,4	1 411,5	1 690,6	1 943,0
Külkereskedelmi deficit/GDP (%)	26,2	23,1	20,8	23,0

Forrás: Albán Nemzeti Bank.

A tulajdonviszonyok problematikája

Az ország fejlődését nagyban nehezítő folyamat a tulajdonviszonyok rendezetlensége. A piaccgazdasági átalakulás kezdete óta Albániában a városi környezet alakulásában meghatározó az informális, engedély nélküli építkezések széles körű elterjedése. Az 1990 óta létesített épületek 60-70 százaléka (200-220 ezer építmény) jogszerűtlenül épült. A felhúzott épületek beruházására költött pénz mintegy 3 milliárd USD lehet, ami a GDP egyharmada. A legtöbb építmény alatt elterülő telek tulajdonjoga rendezetlen, míg az újabban épült házak esetében a föld tulajdonlása általában már rendezett, de az építményeket engedély nélkül emelték. Ezeket hivatalosan senki, sehol nem regisztrálta, s a tulajdonosok nem rendelkeznek tulajdonosi jogosultságukat igazoló iratokkal.

Az ilyen típusú építkezések elszaporodásának oka a szegénység miatti migráció felerősödése volt (vidékről a nagyobb városokba). A városok nem voltak felkészülve a vidékről betelepülni szándékozók ilyen nagy tömegeire, akik aztán ott kezdtek letelepedni, ahol tudtak. A városi migráció az 1997-es zavargások után érte el csúcspontját, azóta csökkenő, és ehhez az utóbbi időben a földárak jelentős emelkedése is hozzájárult.

A bizonytalan tulajdonviszonyok a gazdaság fejlődését erősen gátolják. A probléma rendezésének lassúsága alapvetően visszavetette a földpiac, a mezőgazdaság és a turizmus kibontakozásának lehetőségeit. A külföldi befektetéseket, s ezáltal a potenciális exportszektorok fejlődését is ellehetetleníti. Különösen a fővárosban és a kereskedelmileg legértékesebb tengerparti területeken merül fel komoly gondként a tulajdonviszonyok bejegyzetlensége; a belföldi beruházások banki finan-

szírozását pedig a regisztrált fedezet hiánya akadályozza. Ezt a problémát a nemzetközi közösség is a haladás legmakacsabb gátjának tekinti.¹

Az ilyen házakban élő több százezer ember nem juthat hozzá az ingatlanpiac és a jelzáloghitelezés lehetőségeihez, ezért a megfelelő tulajdonviszonyok kialakítása meghatározó jelentőségű a pénzügyi közvetítés fejlődésének elősegítésében is. Ez teszi lehetővé, hogy a tulajdon forgalomképessé váljon, ami az informális gazdaság visszaszorításához is elengedhetetlen. A kormányzat az utóbbi időben több jogszabályi lépést is tett a problémakör rendezésére, de a folyamat nagyon lassan halad előre.² Az ingatlanok tulajdonjogának rendezése a tulajdonosok hitelpiaci pozíciójának javítása mellett kedvező hatást gyakorolna a költségvetésre is. A legalizálásért befolyó egyszeri összeg, becslések szerint, megközelítheti a GDP 5 százalékát, s utána éves szinten az ingatlanok után fizetendő adó elérné a GDP 0,15 százalékát.³

A külföldi hazautalások szerepe a gazdaságban

A lakosság életfeltételeinek alakulásában, a szegénység kezelésében meghatározó szerepet töltenek be a külföldön munkát vállaló albánok hazautalásai. A munkavállalók küldeményei a kevésbé fejlett országokban – a Nyugat-Balkánon különösen – hozzájárulnak az adott ország gazdasági fejlődéséhez, fontos informális biztonsági hálót képeznek, s jelentősen mérséklik a szegénység okozta problémákat. A hazautalások nagyságára vonatkozó becslések Albánia esetében széles skálán szóródnak, s a GDP 5-16 százaléka között lehet.⁴ A hivatalos becslések szerint 2005-ben a GDP 14,5 százalékát tették ki. Ennek értéke megközelíti az export kétszeresét, meghaladja a külföldi segélyek hétszeresét, s a közvetlen külföldi befektetések közel ötszörösét éri el. A hazautalások nagymértékben csökkentették a folyó fizetési mérleg hiányát, és lehetővé tették, hogy Albánia jelentős valutataralékokat halmozzon fel.

Középtávon meghatározó kérdés, hogy ezek a hazautalások továbbra is fenntartják-e az informális szociális hálót, s a folyó fizetési mérleg hiányának mérsékléséhez való fontos hozzájárulásukat. Más országok tapasztalatai alapján az ilyen transferek GDP-arányos nagysága középtávon csökken, ahogy az emigrációs folyamatok átalakulnak. Ez egyben kockázati tényezőt is jelent a kormány számára: amennyiben a hazautalások valóban elkezdnek jelentősen csökkenni, az növekvő nyomást jelenthet a szociális ellátórendszerre. A hazautalások jelentős része Albániába informális csatornákon érkezik. Elméletileg az emigránsokat megcélzó pénzügyi termékek révén terelhetőek ezek

¹ Európai Bizottság (2005); IMF (2006).

² 2004-ben és 2006-ban elfogadták azt a két jogszabályt, amely az illegálisan kialakított építmények jogszerűvé tételét hivatott elősegíteni. Ezek keretében a tulajdonosok díj fizetése és adminisztrációs kötelezettségek ellenében legalizálhatják ingatlanjukat. Amennyiben meghatározott időn belül nem tesznek eleget kötelezettségüknek, akkor az építményeket fel kell számolniuk.

³ IMF (2006).

⁴ A folyó fizetési mérleg adatok a magasabb értéket valószínűsítik, míg a mikrogazdasági, háztartási vizsgálatok inkább az alacsonyabb GDP-arányos adatot tartják a valósághoz közelebb állónak.

az összegek formális mederbe, ami gyorsítja a pénzügyi közvetítés mélyülését, és elősegíti a gazdasági növekedést is.

A transferek számos csatornán keresztül járulnak hozzá a fiskális helyzet alakulásához is. Egyrészt, nagymértékben növelik a háztartások fogyasztását, ami az indirekt adóbevételek emelkedéséhez vezet, hathat a beruházásokra, s bővítheti a megtakarításokat is, ugyanakkor nagymértékben csökkentheti a munkára való hajlandóságot, tehát a jövedelemadó-bevételek visszaesése irányába hat. A kiadási oldalon a hazautalások – mivel lehetővé teszik az életszínvonal emelését – csökkentik a kormányzati szociális kiadások iránti igényeket. Összességében a fiskális hatások általában kedvezőnek tekinthetők.

Albániában a hazautalások jelentős része a migrációalapú családi foglalkoztatási stratégia jövedelmének tekinthető. E stratégia keretében a családok egy-vagy két tagjukat külföldre küldik dolgozni, hogy így egészítsék ki az otthoni jövedelmet. Ez különösen az 1997-es piramisjáték-válság után vált láthatóvá, amikor a krízis hatására ez a fajta munkaerőexport az elszenvedett anyagi veszteségek kompenzálása érdekében felerősödött. A hazautalások nagysága az emigrációs trendeknek megfelelően alakult, s a fizetésimérleg-adatok szerint az 1992-es 150 millió dollárról 2004-re mintegy egymilliárd dollárra emelkedett. Az első migrációs hullám a kilencvenes évek elején zajlott le. A másodikra 1997 után került sor, ám a 2000-es években jelentősen mérséklődött, és a hazautalások GDP-arányos szintje sem emelkedett tovább.

A hazautalások tömege a 2005-ös hivatalos adatok szerint a háztartások jövedelmének 14 százalékát tette ki a nyugdíjak 16 és a szociális transferek 4 százalékával szemben; a háztartások átlagosan 22 százaléka jut ilyen jellegű bevételhez. Átlagos nagyságuk az átlagos havi jövedelem 47 százaléka, s átutalásokhoz a szegény háztartások 29, a legszegényebbek 44 százaléka jut. Összesen a hazautalások 80 százaléka kerül a szegény háztartásokhoz. Vítathatatlan, hogy ez a pénzügyi transzfer valóban jelentősen hozzájárul a szegénység mérsékléséhez.⁵

A hitelbővülés és makrogazdasági hatásai

Az utóbbi két-három évben Albániában – a többi délkelet-európai országhoz hasonlóan – a pénzügyi szektor fejlődése alapvetően az erőteljes hitelbővülés következtében felgyorsult. Mára a folyamat olyan intenzívvé vált, hogy az már makrogazdasági kockázatot jelent. A pénzügyi fejlődés rajtjának az albán Takarékbank 2004 közepén lezajlott privatizációja tekinthető: a verseny növekedett, s a magánszektorban nyújtott hitelek éves szinten 2005-ben és 2006-ban is 50 százalék feletti mértékben bővültek, így a magánszektor hiteleinek GDP-arányos szintje a 2005 eleji 9 százalékról 2006 végére megközelítette a húsz százalékot.

Ez az arány nemzetközi összehasonlításban továbbra sem túl magas, de a gyors hitelbővülés a kis belső gazdasággal és gyenge exportteljesítménnyel rendelkező országok esetében súlyos makrogazdasági hatásokkal járhat. A hitelfelvételek által generált dinamikus belföldi keresletnövekedés

⁵ IMF (2006).

vagy a belföldi árszínvonal növekedését okozza, vagy pedig a folyó fizetési mérleg erőteljes romlásában csapódik le. Ez utóbbi a tipikus jellemzője az általában gyenge exportteljesítményre képes nyugat-balkáni országoknak. Ugyancsak problémát okozhat a nemzetközi tapasztalatok szerint, hogy a túlzott hitelexpanzióra alapozott gazdasági növekedést a normális üzleti ciklushoz képest erőteljesebb visszaesés követi, s a bankok stabilitását is veszélyeztetheti. Albániában azonban a bankszektor eladósodottságát egyelőre nem növeli túlzottan a hitelexpanzió, mivel annak forrása nem a külföldi hitelfelvétel, hanem a külföldi valutában denominált banki eszközök, amelyek egyelőre megfelelő tartalékokat képeznek ebből a szempontból, s így az instabilitási kockázat is alacsony. Jelenleg a hitelbővülés hatása a folyó fizetési mérleg hiányára nem ítéltető meg, mivel a külgazdasági adatok megbízhatatlanok.

A kedvezőtlen hatások mérséklésére több gazdaságpolitikai eszköz bevetése is elképzelhető, ezek alkalmazhatósága azonban több tényezőtől függ, mert a rugalmas árfolyamrendszer ellenére számos tényező korlátozhatja a pénzügyi politikák sikerét. Az irányadó kamatláb emelése csekély közvetlen hatással lenne a hitelvolumenre, de valószínűleg kézben tarthatóvá tenné az inflációt. Ennek oka egyrészt, hogy a hitelkínálat jelentős része továbbra is külföldi valutában denominált, vagyis a belföldi kamatok alakulásának hatása a piacon elérhető hitelkonstrukciók kamatszintjét csak kis mértékben befolyásolja. Tovább korlátozza a lehetséges hatást, hogy a hitelfelvevők kamaterzékenysége kicsi, azért mert legtöbbször számára most nyílt először lehetőség hitelek felvételére, ami a kamatlépések hatékonyságát esetükben nagymértékben mérsékli. A kamatláb emelése valamennyire korlátozná a kereskedelmi forgalomba kerülő áruk áremelkedését az árfolyamra gyakorolt hatáson keresztül, ami a kereslet által mozgatott inflációt némiképp ellensúlyozná. Párhuzamosan azonban az exportörök versenypozíciója az erős árfolyam következtében romlik, ami a külkereskedelmi egyenleg hiányát még nagyobbra növelve a folyó fizetési mérleg egyensúlyát tovább rontja. Ezen feltételek mellett sokkal használhatóbb eszköz a kötelező tartalékráta emelése, különösen a külföldi valutában elhelyezett betétek után, ami szűkíti a hitelkihelyezés növekedési lehetőségét.

A fiskális megszorítás a belföldi kereslet korlátozására ugyancsak csekély hatékonyságú lenne. Az állami kiadások viszonylag szerények, a GDP-nek mindössze 30 százalékát teszik ki. Az adóztási képesség pedig a jövedelmi viszonyok és a feketegazdaság miatt mérsékelt, így a lehetséges fiskális megszorítás hatása a hitelbővülés által kiváltott kereslethez viszonyítva kicsi. Másrészt ez valószínűleg az állami beruházások visszafogásával is járna, ami a jövőbeli növekedési potenciált tovább korlátozhatja. Ezen keretfeltételek mellett mind a megfelelő hatás kiváltására alkalmas monetáris politikai, mind pedig a fiskális politikai válasz jelentős költségekkel járna, ami inkább a prudenciális és a felügyeleti eszközök erősítését igényli Albániában.

EU-kapcsolatok: eredmények és kilátások

Albánia a térség országai közül korán, már 1992-ben kereskedelmi és együttműködési megállapodást kötött az Európai Unióval, s ugyanezen évtől kezdve részesült a PHARE támogatásaiból is. Az ezt követő fél évtized nem hozott látványos fejlődést a kapcsolatokban, ám 1997-től Albániára is érvényes volt az EU által ekkorra kidolgozott „regionális megközelítés”, 1999-től pedig az Európai Unió és Albánia kapcsolatai is a stabilizációs és társulási folyamat keretében fejlődtek tovább.

1999-ben Albánia autonóm kereskedelmi kedvezményekben részesült az EU-tól, s a következő év júniusától – a feirai Európai Tanács döntése értelmében – potenciális tagjelöltnek tekinthető. 2000-ben újabb fontos változás történt az EU és Albánia kereskedelmi kapcsolataiban: ekkortól az albán termékek vámmentesen vihetők be az EU piacára. 2001 óta Albánia is részesül a CARDS-program támogatásaiból; a 2001–2006-os időszakban e támogatások összesen 282,1 millió eurót tettek ki.⁶

Az Európai Bizottság 2001-ben javasolta a stabilizációs és társulási egyezményről szóló tárgyalások megindítását Albániával, ám e tárgyalások irányelveit csak 2002 októberében fogadták el. A tárgyalásokat hivatalosan 2003. január 31-én nyitotta meg Romano Prodi, az Európai Bizottság akkori elnöke.

Az Európai Uniónak a Nyugat-Balkán felé való elkötelezettségét megerősítő thesszaloni agenda elfogadása nyomán a következő, Albániát érintő lépés az ország számára kidolgozandó európai partnerség elveinek kialakításáról szóló tanácsi határozat volt 2004 júniusában. 2005 decemberében újabb tanácsi határozat született az Albániának kidolgozandó, felülvizsgált ún. európai partnerség elveiről. Több mint hároméves tárgyalás után, 2006 februárjában zárták le az EU és Albánia közti megbeszéléseket, amelyek eredményeként 2006 júniusában kerülhetett sor a stabilizációs és társulási megállapodás aláírására.

Összefoglaló gondolatok

Albánia az elmúlt másfél évtized gyors növekedése ellenére továbbra is Európa egyik legszegényebb országa. A hiányzó források, az örökölt nagyfokú elmaradottság felszámolásának hatalmas forrásigénye, az ehhez képest nagyon korlátozott kormányzati gazdaságfejlesztési mozgástér, a külföldi beruházások alacsony szintje eddig nem tették lehetővé, hogy érzékelhető módon javítsák az ország infrastruktúráját, a termelési feltételeket, és hozzájáruljanak a szegénység nagyarányú csökkentéséhez. Ilyen körülmények között a társadalmi béke fenntartása, a lakosság életszínvonalának elfogadható nívón tartása szempontjából kiemelkedő szerepe van a külföldön dolgozó Albánok által

⁶ Európai Bizottság (http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/cards/financial_en.htm).

megkeresett jövedelem hazautalásának. Ez egyébként a külső egyensúly szempontjából sem elhanyagolható a folyó fizetési mérleg hiánya mérséklésében is betöltött szerepe következtében. A gazdaság fejlődésére nézve a legfontosabb az, hogy a tulajdonviszonyok rendezetlenségét az országban sikerüljön orvosolni. E nélkül sem a külföldi tőkebefektetések növekedése, sem a forgalomképes ingatlanpiac kialakítása, sem pedig az informális szektor hatalmas arányának visszaszorítása nem valósítható meg.

Források

- Albanian Foreign Investment Promotion Agency (2005): *Privatization Process*. Tirana: ANIH. <http://www.anih.com.al>
- Bank of Albania (2006): *Economic Bulletin*. Szeptember.
- Commission of the European Communities (2006): *Albania 2006 Progress Report*. COM (2006) 649 final.
- European Commission (2004): *The Western Balkans in Transition*. European Economy, Enlargement Papers. No. 23.
- ICEG EC – Corvinus (2006): *SEE-Monitor* 35. 2006/11-12.
- IMF (2006a): IMF Country Report No. 06/285. *Albania: Selected Issues*.
- IMF (2006b): *Albania: Letter of Intent, Memorandum of Economic and Financial Policies, and Technical Memorandum of Understanding*. July 14.
- INSTAT (Albán Statisztikai Hivatal). <http://www.instat.gov.al>
- Ministry of Finance of Albania (2006): *Economy in Focus*. Havi elemzések.
- Anton Schautzer (2005): *Albania: Country Profile and Recent Economic Developments*. Oesterreichische Nationalbank.

BOSZNIA-HERCEGOVINA – KÉNYSZERMEGOLDÁSBÓL ÉLETKÉPES ÖNÁLLÓ ÁLLAM?

Szemlér Tamás

Bosznia-Hercegovina fejlődésének legalapvetőbb kérdése az, hogy hosszú távon életképes lehet-e ez a speciális körülmények között létrejött államalakulat. A párizsi–daytoni békeegyezmény által életre hívott, a különböző kényszerekből adódóan rendkívül bonyolult államszervezet, s az emiatti széttagoltság alapvető területeken (pl. adózás) kérdőjelezte meg az államszövetség egységességét, s így az ország gazdasági szempontból is csak korlátozottan volt egységes térségnek tekinthető. Az utóbbi két-három évben, úgy tűnik, komoly változások indultak el e téren; ha e változások iránya tartós trenddé válik, s ha a fejlődést külső események nem zavarják meg, úgy a rendkívül nehéz kiinduló helyzet ellenére is az ország politikai és gazdasági helyzetének stabilizálódásával számolhatunk.

A gazdasági helyzet és a megoldásra váró legfontosabb problémák áttekintésekor a legfontosabb elemzési szempont a hosszú távú fenntarthatóság kérdése. Ennek kapcsán Bosznia-Hercegovina államiságának legfontosabb intézményi feltételei jelentik a kiinduló pontot, amely alapján az ország gazdaságának helyzete és jövőbeni fejlődése a következő területek elemzése révén határozható meg:

- * gazdasági növekedés, a háború utáni fejlődés eredményei, fenntarthatósága;
- * a foglalkoztatás helyzete és a humán erőforrások elégtelenségének kérdése;
- * az elért pénzügyi stabilitás fenntarthatósága;
- * a külgazdaság egyensúlyba hozásának feltételei, illetve gátló tényezői;
- * a vállalati szektor problémái, a beruházások növelésének lehetőségei és akadályai.

Bosznia-Hercegovina gazdasági újjáépülésének és további felzárkózásának fontos eleme az Európai Unióhoz (EU) fűződő kapcsolatok rendszere. E kapcsolatrendszer egyes elemei már a fenti gazdasági témakörök kapcsán is több ízben előkerülnek, de ezt követően külön is áttekinjtük az ország EU-kapcsolatainak alakulását – a hangsúlyt itt a politikai kapcsolatokra helyezve.

Bonyolult államszervezet, külső ösztönzés

Az 1995-ös békemegállapodás igen bonyolult államalakulatot hozott létre Bosznia-Hercegovinában. Az ország területe két nagy rész – 51 százalékban a tíz kantonból álló bosnyák–horvát föderáció, 49 százalékban pedig az elkülönülő Boszniai Szerb Köztársaság – között oszlik meg, s a két országrész nagyfokú önállóságot élvez. A Sarajevóban (amely egyszerre az unió, illetve a bosnyák–horvát föderáció székhelye) székelő szövetségi hatóságok jogköre kezdetben igen korlátozott volt – a külügyekre, a külkereskedelemre és a közös haderőre terjedt ki –, s e jogkörök növelése az erőteljes nemzetközi ösztönzés ellenére is a közelmúltig igen nehézkesen haladt. A két országrész intézményeiben is bonyolult, az országban élő nemzetiségek meghatározott arányú képviseletén alapuló rendszer van érvényben (kivéve természetesen a parlamenteket), s ez nehézzé tette az országrészeken belüli döntéshozatalt, ezáltal nagymértékben lassította az ország egészére vonatkozó intézkedések kidolgozását (a kantonok vezetésének nagyfokú önállósága ezt a helyzetet csak tovább bonyolítja).

A háború utáni feszült helyzetben – és a megelőző béketervek kudarcának tükrében – valószínűleg a megvalósított államszerkezet volt az egyetlen életképes megoldás, hosszabb távon azonban az annak bonyolultságából adódó korlátok igencsak megnehezítik az ország gazdaságának integrálását, egységes kezelését. Jó példa a problémákra az egységes adózás kialakításának nehézsége, s igencsak szemléletesen tükrözik a két országrész közötti különbségeket a foglalkoztatás és a bérek adatai. Ugyanakkor pozitív példát is láthatunk már: az egységes központi bank kialakítása, s eredményes működése annak bizonyítéka, hogy megfelelő közös érdek – és/vagy megfelelő külső nyomás – esetén e bonyolult államszervezet mellett is van lehetőség az unió erősítésére, ami fokozatosan csökkenti az ország feldarabolásának korábban komolyan fenyegető veszélyét.

A külső ösztönző tényezők hangsúlyozása nem véletlen: az utóbbi években ezek hatására pozitív elmozdulás érzékelhető több területen is. A külső feltételek közül mára egyértelműen kiemelkedik az Európai Unióval fenntartott kapcsolatok intézményesült rendszere (az ország részvétele a stabilizációs és társulási folyamatban), ami rendszeres külső értékelést is jelent az ország számára; az ebből adódó „teljesítménykényszer” létfontosságú az előrehaladás szempontjából. Nem közömbös az sem, hogy a stabilizációs és társulási folyamatban való részvétel EU-forrásokat tesz elérhetővé az ország számára; ezek szerepe a következő években emelkedni fog, tekintettel arra, hogy – további békés fejlődés esetén – a gazdaságban igen nagy súlyt képviselő segélyek aránya várhatóan jelentősen csökken. Az, hogy a segélyeket fokozatosan (meghatározott feltételek teljesítése révén elnyerhető) támogatások váltják fel, kihívást jelent az ország, különösen az adminisztráció számára, ugyanakkor az így befolyó pénzek nagyobb eséllyel járulnak hozzá a gazdaság hosszú távú fejlődéséhez.

Gazdasági növekedés a háború után

Az 1992 és 1995 között zajló háború súlyos csapást mért Bosznia-Hercegovina gazdaságára: hasonló mértékű visszaeséssel a második világháború óta egyetlen európai országnak sem kellett szembenéznie. Az egy főre eső GDP 1995-re az 1989-es szint 20 százaléka alá csökkent, a tőkejavak közel fele, az épületek egyharmada megsemmisült vagy megrongálódott. A népesség több okból is jelentősen csökkent: a háború végén a korábbi 4,4 millió fős lakosságból mintegy 250 ezer embert tartottak számon elhunytként vagy eltűntként, emellett több mint egymillióan hagyták el az országot, s az országon belül is a népesség több mint 60 százaléka kényszerült lakhelyváltásra.¹

Ilyen körülmények között szinte csodaszámba megy az a gyors gazdasági növekedés, aminek eredményeként az ország GDP-je a mélypontot jelentő 1993-as év és 2006 közötti időszakban, változatlan áron számítva, mintegy ötszörösére nőtt. Természetesen látni kell, hogy a növekedés igen alacsony alapról indult, másrészt az eredményt viszonylagossá teszi, hogy az ország GDP-je még mindig nem érte el a háború előtti szintet.

Az elmúlt évtized látványos gazdasági növekedése ellenére az ország továbbra is messze van akár a legszegényebb EU-tagországok fejlettségi színvonalától (az egy főre jutó GDP értéke piaci árfolyamon számítva 1961 euró, vásárlóerő-paritáson számítva pedig 5990 euró volt a 2005-ös évre vonatkozó adatok szerint).² Az utóbbi érték az EU 25 átlagának alig több, mint egynegyede (25,5%-a), de a magyar értéknek (14410 euró) is csak 41,6 százalékát teszi ki.³ Az elkövetkező évek nagy kérdése, hogy sikerül-e tartósan megállítani a növekedési ütemnek a 2000-es évek elején tapasztalt – egyelőre átmenetinek tűnő – lassulását. Az aktuális adatok és a rövid távú kilátások (1. táblázat) önmagukban biztatóak (noha az ország fejlettségi szintjéhez képest nem nevezhetők kiugróan magasnak, így a fejlettebb országokhoz való felzárkózás üteme egyelőre igen lassú); ami kétségekre adhat okot, az a gazdaság néhány speciális (noha a Nyugat-Balkán országai körében részben nem egyedülálló) vonása.

1. táblázat
A reál GDP éves növekedési üteme Bosznia-Hercegovinában, 1999–2006
(százalék)

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005*	2006**
10,0	5,5	4,5	5,5	3,0	6,0	5,5	6,0

Forrás: WIIW Balkan Observatory, <http://www.wiiw.ac.at/balkan/files/data/Bosnia.pdf>

* előzetes adat

** előrejelzés

¹ Report No. 29500-BA: Bosnia and Herzegovina, Country Economic Memorandum, May 2005, Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia Region, Document of the World Bank, p. 2.

² WIIW Balkan Observatory, <http://www.wiiw.ac.at/balkan/files/data/Bosnia.pdf>.

³ Az EU-átlag és a magyar érték forrása: Eurostat.

Ezek közül az egyik nagyon komoly probléma a külföldi támogatásoktól való függőség kérdése. E támogatások, segélyek évek óta a GDP 4-5 százalékát teszik ki, s jelentős hirtelen csökkenésük a növekedés dinamikájának drámai visszaeséséhez vezethetne. Noha középtávon az EU-tól érkező támogatások növekedésével számolhatunk, szembe kell nézni azzal, hogy azok a segélyek, amelyek a háborút követő években az ország túlélésének alapvető feltételei voltak, jelentősen csökkennek, illetve eltűnnek (kivéve azt az esetet, ha a térségben a békés fejlődésnek vége szakad).⁴ Ennél fogva a beérkező támogatásokat egyre inkább jövőorientáltan (a termelő kapacitások kiépítésére, fejlesztésére, a piacra jutás támogatására, az infrastruktúra fejlesztésére stb.) szükséges felhasználni, mert csak így lehetséges a támogatásfüggőség lassú, fokozatos megszüntetése. Gyors áttéréssel e területen a helyzetből adódóan nem számolhatunk.

Az előbbi kérdéssel szorosan összefügg az ország külgazdaságának egyensúlytalansága. Számos oka van annak, hogy Bosznia-Hercegovina dinamikusan növekvő exportja ellenére messze nem képes fedezni behozatali szükségleteit. Ezek közül is kiemelkedik a megfelelő árualap hiánya, illetve a külföldi piacokra jutáshoz szükséges marketing hiánya. Az egyensúlytalanságon ugyanakkor az importfüggőség csökkentésével is lehetne javítani, különösen a mezőgazdaság terén: miközben az országot természeti adottságai elvileg sokféle növény termesztésére alkalmassá tennék, a mezőgazdasági művelésre alkalmas területek kihasználtsága a háborút követően nagymértékben csökkent. Miközben a mérleg a fejlődés révén javítható lehet, nem szabad elfeledkezni az áttételes hatásokról sem. Ezek közül jelzésértékű a villamosenergia-fogyasztás kérdése: Bosznia-Hercegovina jelenleg kismértékben exportálni is képes villamos energiát, ugyanakkor az ipar fejlődése és energiaigényének növekedése ronthatja ezt a pozíciót.

Munkaerő, humán erőforrások

A munkanélküliség szintjével kapcsolatban Bosznia-Hercegovinában többféle adatot is lehet találni. A legriasztóbbak azok a számok, amelyek csak a hivatalos foglalkoztatást veszik figyelembe (mint a 2. táblázat adatai). Ennél valamivel kedvezőbb – igaz, még mindig igen magas – értékeket adnak azok a becslések, amelyek készítői megpróbálták beépíteni a mutatóba a fekete- vagy a szürkegazdaságban történő foglalkoztatást is. A már korábban is nagyon magas munkanélküliségi ráta lassú, de folyamatos emelkedését mutató tendenciában, minden bizonnyal közrejátszik a fekete- és a szürkegazdaság jelentős szerepe.

⁴ Montenegró békés függetlenedése után e szempontból a legfontosabb kérdés Koszovó sorsának rendezése (és a rendezés kiváltotta reakciók milyensége).

2. táblázat
A munkanélküliségi ráta (regisztrált munkanélküliek)
alakulása Bosznia-Hercegovinában, 1999–2006
(százalék)

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005*	2006**
39,3	39,7	40,3	40,9	42,0	43,9	45,4	46,0

Forrás: WIIW Balkan Observatory, <http://www.wiiw.ac.at/balkan/files/data/Bosnia.pdf>

* előzetes adat

** előrejelzés

A fentiek alapján logikusan adódik a feladat: a legális foglalkoztatás szintjének emelése. Ez azonban korántsem egyszerű olyan környezetben, ahol a pénzügyi erőforrások szűkösben állnak rendelkezésre, a vállalatok nagyrészt vagy alapvető alkalmazkodási problémákkal küszködő nagy állami cégek, vagy alulfinanszírozott, s a bürokratikus ügyintézés útvesztőiben bukdácsoló kisvállalkozások. A beruházások szintje a fentiekből adódóan alacsony, s ezen egyelőre a külföldi tőkének a 2000-es években lassan meginduló beáramlása sem tudott érdemben változtatni.

Amennyiben a foglalkoztatási kilátásokat nem sikerül jelentős mértékben javítani, úgy arra sincs esély, hogy a munkaerő – különösen a képzett munkaerő – elvándorlását megállítsák. A munkaerőpiaci helyzetet ezzel összefüggésben árnyalja az a tény is, hogy az országban jelenleg igen fontos szerepet betöltő, fizikailag is jelen lévő nemzetközi szervezetek jelentős részt vállalnak a foglalkoztatásból. Ez a szerep Bosznia-Hercegovina államiságának normalizálódásával nyilvánvalóan csökkenni fog, ami a foglalkoztatási lehetőségek szűkülését jelenti a munkavállalók jól képzett köre számára. E változás elvileg eredményezheti azt, hogy e munkaerő (legalább részben) a termelő szektorokban hasznosítja képzettségét. A jelenlegi viszonyok fennmaradása esetén azonban jóval nagyobb annak a veszélye, hogy e csoport többsége az elvándorlók táborát gyarapítja majd.

Az elvándorlás az elmúlt másfél évtizedben igen komoly méreteket öltött. 1996 és 1998 között 42 000 magasan képzett személy (háromnegyedük 40 év alatti) hagyta el az országot, s ez a folyamat a konszolidáció előrehaladtával sem szűnt meg. A UNDP Human Development Report 2002-es kiadásában szereplő adatok szerint 1996 és 2001 márciusa között legalább 92 000 fiatal hagyta el Bosznia-Hercegovinát. Az elvándorlás negatív hatásainak megfékezésére létrehozott *Brain Gain Program* az ország egyetemére próbálja visszacsalogatni a külföldre távozott oktatókat, míg a fiatalok egy része a nemzetközi szervezetek bosznia-hercegovinai irodájában talál munkát, s így tér vissza hazájába.⁵

⁵ Bassa (2005): pp. 25–26.

Pénzügyek

Bosznia-Hercegovina gazdasági fejlődésének egyik egyértelműen kedvező – és a háttér ismeretében sokak számára meglepő – jele volt a makrogazdasági stabilitás magas fokának elérése. Ennek leglátványosabb jele az immár évek óta alacsony infláció, s ennek következtében is az ország valutájának, a konvertibilis márkának az árfolyama stabil.

Az inflációt a 2000-es évek elejére sikerült igen alacsony szintre szorítani. A 3. táblázat adatai alapján a 2005-ös, és különösen a 2006-os év komoly változást mutat, ám a magasabb inflációs értékek mögött az ÁFA bevezetésének – várhatóan egyszeri – hatása áll.

A kétségkívül jól mutató inflációs adatok okai elsősorban az 1997-ben bevezetett *currency board* szabályainak szigorú betartásában keresendők. Fontos az is, hogy 1997 óta jelentősen mérséklődött a két entitásban mért inflációs ráták közötti különbség. A monetáris politika elnyerte a lakosság bizalmát is; ezt igazolta a korábbi német márkában történt megtakarítások tömeges átváltása az euró bevezetésekor az ország nemzeti valutájára, a konvertibilis márkára (ez egyébként megőrizte a német márka és az euró közötti rögzített árfolyamot, azaz egy konvertibilis márka ma is 1,955 830 eurót ér). Az átváltás nyomán növekedésnek indultak a (regisztrált) megtakarítások, ugyanakkor a hitelezés is gyorsan bővült 2002-ben; e bővülést később – többek között az IMF figyelmeztetésére – sikerült lelassítani.

3. táblázat

A fogyasztói árak éves növekedési üteme
Bosznia-Hercegovinában, 1999–2006
(%)

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005*	2006**
5,6	4,9	3,2	1,3	1,1	0,7	2,9	6,0

Forrás: WIIW Balkan Observatory, <http://www.wiiw.ac.at/balkan/files/data/Bosnia.pdf>

* előzetes adat

** előrejelzés

Külgazdaság

Az ország külgazdasági teljesítményét összességében javuló tendenciák jellemzik (4. táblázat). A háború után rendkívül alacsony színvonalról újrainduló termelés fejlődése nyomán gyors ütemben bővült a kivitel: az export értéke ezen időszak alatt több mint tízszeresére emelkedett. Ugyanakkor abszolút értelemben még mindig rendkívül alacsonyak ezek a számok; a még dinamikusabb növekedésnek továbbra is komoly akadálya – amint azt már korábban kifejtettük – a megfelelő hazai áru-alap szűkössége, illetve az áruk marketingjének szinte teljes hiánya.

4. táblázat

A külkereskedelem alakulása Bosznia-Hercegovinában, 2001–2006

	2001	2002	2003	2004	2005*	2006**
Áruk exportja						
Millió EUR	1 268,1	1 168,5	1 303,0	1 677,0	2 079,6	2500
Növekedés (%)	3,4	-7,9	11,5	28,7	24,0	20
Áruk importja						
Millió EUR	4 576,4	4 692,2	4 974,1	5 354,4	6 084,7	6 600
Növekedés (%)	8,3	2,5	6,0	7,6	13,6	8
Szolgáltatások exportja						
Millió EUR	555,9	552,0	632,1	721,0	817,3	930
Növekedés (%)	13,8	-0,7	14,5	14,1	13,3	14
Szolgáltatások importja						
Millió EUR	301,4	320,2	339,2	349,3	370,2	380
Növekedés (%)	5,5	6,3	5,9	3,0	6,0	3

Forrás: WIIW Balkan Observatory, <http://www.wiiv.ac.at/balkan/files/data/Bosnia.pdf>

* előzetes adat

** előrejelzés

Pozitív tendencia a külgazdasági egyensúly szempontjából, hogy az áruk importja az utóbbi években jóval lassabb ütemben emelkedik, mint az áruk exportja (ugyanaz a szolgáltatások esetében korántsem ennyire egyértelmű). Ugyanakkor az alacsony exportvolumen mellett, a dinamika jelentős különbsége ellenére, a külkereskedelmi hiány abszolút nagysága továbbra is emelkedik.

A folyó fizetési mérleg hiánya Bosznia-Hercegovina legnagyobb makrogazdasági problémája. 2002-ben a hiány nagysága elérte a GDP csaknem negyedét (24,5%-át), amit azóta sikerült valamelyest leszorítani (a 2004-es érték 22% volt, s egyes előrejelzések szerint 2007-re 20% alá csökkenhet;⁶ megjegyzendő, hogy különböző források jelentősen különböző értékeket közölnek – ez az adatok megbízhatóságának problémáját is jól illusztrálja). A probléma megoldásában kulcsszerepet kellene játszania a megtakarítások növekedésének, ezt azonban nem egyszerű elérni. A közkiadások csökkentése sehol sem megy könnyen, ráadásul ezt Bosznia-Hercegovinában úgy kell véghezvinni,

⁶ WIIW Balkan Observatory, <http://www.wiiv.ac.at/balkan/files/data/Bosnia.pdf>

hogy közben a közsféra működése hatékonyabbá váljon. A jelenlegi mértékű hiány jelentős csökkentéséhez azonban elkerülhetetlen a magánsféra megtakarításainak növelése is. Ez egyrészt a hitelfeltételek szigorításával érhető el a háztartások esetében (az elmúlt évek jelentős mértékű hitelfelvételei nyilvánvalóan nem kedveznek ma a megtakarításoknak), ám ennél jóval fontosabb, hogy a vállalati szektor jövedelmezősége növekedjen, s a profitot megtakarításra – ezen belül is jelentős mértékben a gazdaságba visszaforgatva beruházásra – használják fel.

Vállalati szektor, beruházások

A reálgazdasági teljesítmény jelentős növelésének elengedhetetlen feltétele a vállalati szektor reformja. Ennek komoly ösztönzője lehet a külföldi tőke beáramlása; Bosznia-Hercegovina esetében azonban ez a folyamat nemzetközi összehasonlításban igencsak lassan zajlik. A hazai vállalati szektor kiemelkedő jelentőségű kérdése az állami vállalatok sorsa. E vállalatok jelentős része még ma sem felel meg a piaci kihívásoknak, átalakításuk – pláne esetleges megszüntetésük – nyomán ugyanakkor tovább súlyosbodhat az amúgy sem rózsás munkaerő-piaci helyzet. A paletta másik végén a kis- és közepes vállalkozások (KKV-k) állnak: ezek egyre nagyobb számban vannak jelen Bosznia-Hercegovinában, és javarészt valós piaci igényeket elégítenek ki. Az adminisztratív terhek, illetve a korrupció azonban még mindig nehezítik helyzetüket, annak ellenére, hogy a 2002 novemberében beindított *Bulldozer Initiative* számos reformhoz vezetett, amelyek kedvezőbbé tették a befektetői és a vállalkozói klímát az országban.⁷

A hazai beruházások elégtelenségének legfontosabb oka Bosznia-Hercegovinában a megtakarítások alacsony szintje. Így alapvető kérdés, hogy miként lehetséges ezeket növelni, illetve hogyan lehetséges a létező megtakarításokat az eddiginél nagyobb mértékben belevonni a gazdaság vérkeringésébe. Ez utóbbi szempont különösen fontos a külföldről hazautalt jövedelmekkel kapcsolatban. A már a régi Jugoszláviában is meglévő, ám a háború alatt és után Bosznia-Hercegovinában megnövekedett jelentőségű külföldi munkavállalásból származó jövedelmek egy részét a külföldön élők hazautalják családjuknak. A statisztikák alapján e jövedelmek jelentősége Bosznia-Hercegovinában nemzetközi összehasonlításban is igen magas: az egy főre jutó érték 2003-ban 285 dollár volt, s a hazautalások összértéke a GDP 16,9 százalékát tette ki.⁸ Nyilvánvaló, hogy amennyiben ezen összegeket legalább részben beruházásokra fordítanák, az komoly pozitív hatással lehetne a gazdaságra (a termelés és a szolgáltatások mennyiségének, és a megnövekedő versenyből adódóan színvonalának emelése, a foglalkoztatásra, valamint a generált hazai többletjövedelmeken keresztül az összkeres-letre).

E folyamat megindulásához szilárd politikai és gazdasági háttérfeltételekre van szükség, csakúgy, mint a gyors fejlődés másik lehetséges tényezőjének, a külföldi beruházásoknak a dinamikus

⁷ A *Bulldozer Initiative*-ről részletesen lásd Herzberg (2004).

⁸ Más számokkal összevetve a hazautalt összeg megfelelt az export 66,9%-ának, a külkereskedelmi hiány 30%-ának, a nettó külföldi tőkebefektetések több mint háromszorosának, illetve a külső támogatások és segélyek több mint duplájának (Bassa [2005]: p. 14).

növekedéséhez. A külföldi tőkebefektetések megkezdődtek Bosznia-Hercegovinában, de egyrészt súlyuk még igen alacsony, másrészt az eddigi befektetések jó része nem olyan ágazatokba irányult, amelyek a nemzetközi tapasztalatok alapján a gazdaság egésze szempontjából húzóágazatnak lennének tekinthetők: a legnagyobb befektetések az acél-, illetve a cementiparban történtek. Problematikus az is, hogy noha az ország minden részében megjelent már a külföldi tőke, a Boszniai Szerb Köztársaság e szempontból is jelentősen elmarad a föderáció fejlettségétől.

Mivel a külföldi befektetések összege viszonylag alacsony (5. táblázat), egy-egy nagyobb befektetés alaposan megváltoztathatja a korábban kialakult arányokat. Így fordulhat elő, hogy egyetlen, nagy volumenű (porcelángyártásba történő és javarészt csak a jövőben realizálódó) befektetés révén a külföldi befektetések második legnagyobb forrásországa az ilyen típusú listák élbolyában ritkán szereplő Litvánia (2004 végén az összes befektetés 15,2%-ával, míg az első helyen Horvátországot találjuk, 15,9%-os részesedéssel).

Az EU régi tagországai (EU 15) csak mintegy 30 százalékát adják az országban eddig eszközölt külföldi befektetéseknek, ami azt jelzi, hogy a politikai szándék (amely elsősorban német és osztrák részről erős) egyelőre nem volt képes áttörni az üzleti körök óvatosságát (az osztrák részesedés 2004 végén 13,3%, a német 7,5 % volt az összes külföldi befektetésen belül).⁹

5. táblázat
A külföldi működőtőke-befektetések (FDI) alakulása
(flow) Bosznia-Hercegovinában, 1999–2005
(millió euró)

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005*
165,9	158,6	132,8	281,8	337,6	489,0	239,7

Forrás: WIIW Balkan Observatory,
<http://www.wiiv.ac.at/balkan/files/data/Bosnia.pdf>

* előzetes adat

EU-kapcsolatok: úton a társult státusz felé

Bosznia-Hercegovina önállóságának története 1992 áprilisában kezdődött az ország függetlenségének kikiáltásával, ami azonban egyszersmind a polgárháború kezdetét is jelentette. A háborút lezáró párizsi–daytoni békeegyezményig gyakorlatilag nem lehetett rendszeres, formális együttműködésről beszélni az EU és Bosznia-Hercegovina között. Épp ellenkezőleg, talán Bosznia-Hercegovina sorsa példázta a legjobban az Európai Unió tanácsstalanságát a balkáni térség problémáival szemben.

E tanácsstalanságból az első jelentős elmozdulást az EU 1997-ben elfogadott, a térség országaira alkalmazott ún. regionális megközelítése jelentette. Ennek keretében az Európai Tanács Bosznia-Hercegovinára vonatkozóan is kidolgoztatta a kétoldalú gazdasági és politikai kapcsolatok fejlesztésének feltételrendszerét. E folyamat következő lépéseként 1998 júniusában létrejött az EU/Bosznia-Hercegovina konzultatív munkacsoport.

⁹ Bassa (2005): pp. 25–27.

Bosznia-Hercegovina és az EU kapcsolatai ezt követően a Nyugat-Balkán részére kidolgozott speciális keretben, a stabilizációs és társulási folyamat részeként fejlődtek. Ez azt is jelentette, hogy 2000-tól (az Európai Tanács feirai ülésétől) Bosznia-Hercegovina is potenciális EU-tagjelölt. A stabilizációs és társulási folyamat részeseként Bosznia-Hercegovina kezdettől fogva részesedik a térség országai számára kidolgozott CARDS-program támogatásaiból; e támogatások a 2001–2006-os időszakban összesen 412,5 millió eurót tesznek ki.¹⁰

A kapcsolatok fejlődésének alapvető feltétele volt az államszervezet hatékonyságának növelése. Ezt célozták a 2002 márciusában elfogadott közös akciók, amelyek keretében kinevezték az EU speciális képviselőjét (EUSR), valamint megkezdték az EU rendőri missziója (EUPM) Bosznia-Hercegovinában. 2003 novemberében – immár a Thesszalonikiben újból megerősítést nyert partnerségi folyamat részeként – az Európai Bizottság megvalósíthatósági tanulmányt készített arról, miként tudná Bosznia-Hercegovina végrehajtani egy jövőbeni stabilizációs és társulási egyezményben foglaltakat. A tanulmány 16 alapvető, átfogó prioritás teljesítését határozta meg a tárgyalások megkezdésének feltételeként.

Az Európai Tanács 2004 júniusában határozott a Bosznia-Hercegovina részére felkínálandó ún. európai partnerség kidolgozásáról. Bő egy évvel később, 2005 októberében az Európai Bizottság a 2003-ban készített megvalósíthatósági tanulmányban szereplő 16 prioritás terén való jelentős előrehaladást követően javasolta a stabilizációs és társulási egyezményről szóló tárgyalások megkezdését, és benyújtotta előzetes tárgyalási irányelveit az Európai Tanácsnak. A tanács az előzetes tárgyalási irányelveket 2005 novemberében elfogadta, egyúttal felhatalmazta a bizottságot a tárgyalások megkezdésére. A tárgyalások hivatalos megnyitására 2005. november 25-én Sarajevóban került sor.

Következtetések

Bosznia-Hercegovina a háború lezárása óta nagy utat tett meg, mind gazdasági, mind társadalmi fejlődését tekintve. Annak ellenére, hogy az ország még mindig jóval elmarad akár a legszegényebb EU-tagok egy főre jutó fejlettségi szintjétől is, az EU-val való kapcsolatok szorosabbra fűzésének perspektívája is részben e fejlődés eredménye. Az EU-kapcsolatok megszilárdítása egyszersmind fontos támasza a rendkívül bonyolult államszervezet megszilárdításának, valóban (önállóan) működőképessé tételének.

A stabilizációs és társulási folyamat fontos részét képezi a Nyugat-Balkán országai közötti regionális kapcsolatok szorosabbra fűzése. A többnemzetiségű Bosznia-Hercegovina számára különösen fontos, hogy tartósan jó partnerségi viszonyt tudjon kialakítani szomszédaival. Az ország népességének összetétele miatt (és az 1990-es évek véres háborúja, polgárháborúja után) kiemelkedik ezek közül a Horvátországgal és Szerbiával fenntartott kapcsolatok javításának fontossága.

¹⁰ http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/cards/finacial_en.htm.

A jelen és a közeljövő balkáni eseményei – a Montenegró függetlenedése utáni helyzet alakulása, Koszovó státusának rendezése – vagy ezen események tovagyűrűző (elsősorban Szerbia politikájára, illetve ezen keresztül a Boszniai Szerb Köztársaságra gyakorolt) hatásai döntő befolyással lehetnek e fejlődés fenntarthatóságára. Amennyiben a békés fejlődés feltételei fennmaradnak, akkor Bosznia-Hercegovina jó eséllyel szilárdíthatja meg önálló államiségét, s folytathatja kapcsolatainak egyre szorosabbra fűzését az Európai Unióval.

Források

Bassa, Zoltán (2005): *Some Issues of Bosnia and Herzegovina's Accession Process to the European Union*. Institute for World Economics of the Hungarian Academy of Sciences. Kézirat.

Herzberg, Benjamin (2004): *Investment Climate Reform – Going the Last Mile: The Bulldozer Initiative in Bosnia and Herzegovina*. World Bank Policy Research Working Paper No. 3390, August 2004.

http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/cards/financial_en.htm.

Osmanagić, Jasmina – Pejanović, Mirko – Balta, Klelija (2006): *Support to Local and Regional Development in Bosnia and Herzegovina*. ERSA Conference Paper.

Ramljak, Darija (2002): *Stabilisation and Association Process (SAP) – Bosnia and Herzegovina on its Way to the EU*. PowerPoint presentation, Ministry of European Integration BiH, 2002. 11. 08.

The World Bank (2004): *Bosnia and Herzegovina – Post-Conflict Reconstruction and the Transition to a Market Economy*. An OED Evaluation of World Bank Support.

The World Bank (2005): Report No. 29500-BA: *Bosnia and Herzegovina, Country Economic Memorandum*. May 2005, Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia Region.

WIIW Balkan Observatory. <http://www.wiiw.ac.at/balkan/files/data/Bosnia.pdf>

MACEDÓNIA – MEGÉRDEMELTEN AZ EU KAPUJÁBAN?

Szilágyi Judit

Macedónia 1991 novemberében nyerte el függetlenségét, korábban önálló macedón állam az ókort leszámítva nem létezett. Macedónia Jugoszlávia legfejletlenebb tagállama volt, a délszláv állam felbomlása után pedig komoly recesszióba került. Piacai elvesztése mellett preferenciális kereskedelmi megállapodásai is megszűntek, és ezután nélkülöznie kellett a jugoszláv szövetségi támogatást. A korábban kialakult termelési láncok felbomlottak, a pénzügyi rendszer szétesett. A délszláv háború, a koszovói albán bevándorlás, az 1994–1995-ös görög gazdasági embargó mind negatív hatással volt Macedónia egyébként is sérülékeny gazdaságára. Az ENSZ-embargó és a görög gazdasági zárlat által okozott együttes kárt mintegy 750 millió dollárra becsülik. 1992-ben 1700 százalékos hiperinfláció alakult ki, melyen a következő két év során stabilizációs programmal és fiskális fegyvellemmel sikerült úrrá lenni. 1996 és 2001 között stabilizálódott a gazdaság állapota, s megindult a munkaerőpiaci és kereskedelmi liberalizáció, illetve a privatizáció.

A 2001-es albán nemzetiségi konfliktus súlyosan visszavetette az épp hogy csak fejlődésnek indult macedón gazdaságot. A GDP 4,5 százalékkal csökkent, az államháztartási hiány pedig csaknem a GDP 7 százalékára ugrott. A konfliktus rendezésével ismét lassú növekedés indult meg, és a költségvetési deficit is gyorsan mérséklődött. Ez utóbbi egyik feltétele volt a Bretton Woods-i intézményektől, főként az IMF-től érkező támogatásoknak, melyek a mai napig jelentős szerepet játszanak a fiskális fegyvellem fenntartásában.

Macedónia gazdaságszerkezete az elmúlt években megváltozott. A rendszerváltás előtt az erőltetett iparosításnak köszönhetően az alapvetően mezőgazdasági ország félig-meddig iparivá vált. 1990-ben az ipari termelés és a bányászat tette ki a GDP 48 százalékát, a mezőgazdaság aránya pedig csak 10 százalék volt. A függetlenedés után az ipar háttérbe került, aránya most 30 százalék körüli. Az utóbbi években a szolgáltató szektor vált a legjelentősebbé, a GDP-hez mintegy 60 százalékban járul hozzá. Ennek kulcságazatai a szállítmányozás, a telekommunikáció, a kereskedelem és a pénzügyi szolgáltatások.

Bár Macedónia viszonylag későn került kapcsolatba az Európai Unióval, mégis a volt Jugoszláv tagköztársaságok közül – Szlovéniát leszámítva – az elsők között írt alá stabilizációs és társulási szerződést, majd nyert 2005 decemberében tagjelölti státuszt. Mindez azonban korántsem jelenti, hogy a továbbra is strukturális problémákkal küzdő ország felzárkózása és integrációja gyors és egyszerű folyamat lenne.

Az albán nemzetiségi probléma

Macedónia viszonylag békésen és etnikai konfliktusoktól mentesen vészelté át a Jugoszlávia szét hullását követő évtizedet. Részben ennek, részben pedig a gyakran elhangzó nemzetközi dicséretnek köszönhetően, miszerint Macedónia a „béke oázisa”, a macedón kormány, de alighanem az átlagpolgár is elbizta magát a felszín alatt lappangó etnikai veszélyekkel kapcsolatban.

A 2001-es albán felkelés egy csapásra véget vetett a „többnemzetiségű csoda” illúziójának. A felkelés mögötti indokok, amelyek Macedóniát a polgárháború szélére sodorták, többfélék és összetettek. A probléma visszavezethető egyrészt demográfiai tényezőkre, mint az albán nemzetiségűek rendkívül magas születési arányszáma és a növekvő bevándorlás a szomszédos államokból; társadalmi tényezőkre, mint például az albánok körében tapasztalható nagy munkanélküliség, alacsony részvételük az állami intézményekben vagy akár a kölcsönös bizalmatlanság, illetve a kulturális és nyelvi különbözőségekből fakadó kapcsolathány a közösségek között; valamint politikai és kulturális tényezőkre, mint az alkotmánnyal kapcsolatos sérelmek vagy az albán önazonosság kérdése, amely különösen a NATO koszovói beavatkozása után került előtérbe. A fenti problémáknak azóta is csak egy részét sikerült orvosolni, főképp azokat, melyek megfelelő intézményi háttér biztosításával, politikai döntésekkel megoldhatóak.

2001 májusára az összecsapások nagysága és intenzitása nyilvánvalóvá tette, hogy a konfliktus kiszabadult a kormány biztonsági erőinek ellenőrzése alól, ezért Borisz Trajkovszki, akkori elnök maga kérte az EU, az EBESZ és a NATO segítségét a válságkezelésben. Mindhárom szervezetnek, de különösképpen az Európai Uniónak jelentős szerepe volt abban, hogy júliusban tető alá hozták az ohridi békeszerződést, melynek értelmében a NATO csapatokat telepített a térségbe, melyek sikeresen végrehajtották a fegyverek begyűjtését és megsemmisítését. A NATO küldetése 2003 áprilisában járt le, amikor is az ellenőrzést átvette az Európai Unió. A Concordia művelet egyúttal az unió első külföldi béketeremtő szerepvállalása is, így mérföldkövet jelent a CFSP (közös kül- és biztonságpolitika) és az ESDP (közös európai biztonság- és védelempolitika) fejlődésében.

Az EU bábáskodásával létrejött ohridi keretegyezmény fontos politikai jogokat biztosított az albán etnikumnak, többek között második hivatalos nyelvvé tette az albánt, illetve jelentősen erősítette az albánság hivatalos képviselőjét a politikai intézményekben. Emellett a közigazgatási rendszert is átalakította, az ún. „opstinák” (kb. járások) számát racionalizálta, és kialakításuknál igyekezett az etnikai szempontokat háttérbe szorítani. Rendkívül fontos eleme volt a rendezésnek az is, hogy az albán felkelők azonnal amnesztiát kaptak. Emellett belekerült néhány szimbolikus jelentőségű, ám lélektanilag annál fontosabb rendelkezés az egyezménybe, mint például a sokat vitatott zászlótörvény, melynek törvénybe iktatására végül az összes ohridi pont közül utolsóként, csak 2005 júliusában került sor. Ennek értelmében ott, ahol a nemzeti kisebbségek aránya eléri a lakosság 50 százalékát, engedélyezik az etnikum saját zászlójának hivatalos használatát a macedón zászló mellett. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy Macedónia 84 közigazgatási egységéből 16-ban legálisan tűzhetik ki az albán zászlót, még akkor is, ha ezzel esetlegesen újra felszítják az albán szeparatista, illetve a macedón nacionalista indulatokat. A „zászlótörvény” nem meglepő módon a vegyes etnikai összetételű, macedón és albán pártokból álló kormánykoalíció között is kiélezte a konfliktusokat, ugyanakkor

az ohridi egyezmények még oly érzékeny rendelkezései sem veszélyeztették soha alapjaiban a kormány stabilitását, elsősorban az Európai Unió vigyázó felügyelete miatt.

A macedóniai albán probléma nyilvánvalóan nem függetleníthető Koszovó kérdésétől sem, különösen amennyiben ez utóbbi elnyeri függetlenségét. Maguk az albánok 500-800 ezer körülre becsülik a Macedóniában élő albán kisebbség lélekszámát, de a legóvatosabb becslések szerint is kiteszik a lakosság minimum 25 százalékát.¹ Az Albániában élő körülbelül 3,4 millió albánnal és a koszovói mintegy 2 milliónyi albánnal összefüggő területet alkotnak, ami jogosan veti fel a kérdést, mi történne, ha Koszovó független államként lépne fel a térségben. A 2001-es válság idején is felmerült a gyanú, hogy az albán lázadókat Koszovóból támogatják fegyverekkel. Koszovó függetlensége újra felkavarhatja a Balkán állóvizét, és megbolygathatja a jelenleg kiegyensúlyozottnak tűnő Macedónia belpolitikai stabilitását is. Egyrésztől felerősítheti az albán autonómia követeléseket, másrészt pedig ezek elutasítása esetén jelentős albán kivándorláshoz vezethet. Ezzel együtt Macedónia stabilabbnak tűnik annál, mint hogy alapjaiban megrengethesse Koszovó státuszának megváltozása, feltéve persze, hogy a nemzetközi közösség mellett a macedón kormány is elkötelezett marad a nemzetiségi rendelkezések szigorú betartása, főképpen azok gyakorlati alkalmazása mellett.

Az albán etnikum politikai képviselete ugyanakkor megfelelőnek mondható, a két legnagyobb albán párt 1998 óta felváltva vesz részt az aktuális kormánykoalícióban.² A nemzetiségi válság rendezéséhez is jelentősen hozzájárult, hogy a 2001-ben feloszlott UCK romjain létrejött Demokratikus Unió az Integrációért³ nevű albán politikai erő mindjárt a 2002-es választásokon kormánykoalícióba került. Ugyanakkor a macedón–albán politikai kapcsolatok terheltségét jelzi, hogy az 1990-ben tartott első szabad, többpárti választásokon győztes, jelenleg is hatalmon lévő párt (VMRO-DPMNE) végül azért nem volt képes kormányt alakítani, mert ehhez koalícióra kellett volna lépnie az Albán Demokratikus Párttal. Erre aztán a következő sikertelen választások tanulságait levonva 1998-ban végül sor is került.

A konfliktust másik oldalról nézve, a macedón nacionalizmus erősödéséhez az is hozzájárult, hogy az ország függetlenedése után valamennyi szomszédja által fenyegetve érezte magát. Görögország macedón irredentizmust látott az ország nevében, szimbólumaiban, illetve az alkotmány azon passzusában, mely kimondja, hogy Macedónia felelős az ország határain kívül élő honfitársaiért.⁴ Bulgária vonakodva ismeri el a macedón nép önálló jellegét, létrejöttét jugoszláv történelemhamisításnak tartja. Szerbiával Milosevics agresszív külpolitikája okozott gondot, míg manapság az ország északi részén élő szerb kisebbség helyzete okoz vitákat. Hasonló a helyzet Albániával is a macedóniai albán kisebbség kapcsán, és Koszovó függetlenedése minden bizonnyal még tovább fogja ger-

¹ A mai Macedón Köztársaság legutóbbi népszámlálását az ország albán lakossága bojkottálta tiltakozásul Szkopje kisebbségi politikája ellen. Hivatalosan 500 000 albán létét ismerik el, amit a helyi nemzetiségi párok nem fogadnak el, és 800 000 albánról beszélnek. Színesíti a képet, hogy sok koszovói menekült tartózkodik hosszabb ideje az országban, illetve hogy Macedónia török kisebbsége fokozatosan beolvad az azonos vallású albánságba.

² A Demokratikus Unió az Integrációért nevű párt a 2002 és 2006 között kormányzó Szociáldemokrata Unió, míg az Albán Demokrata Párt a 1998 és 2002 között, illetve jelenleg is a hatalmon lévő kereszténydemokrata Macedón Nemzeti Demokratikus Egység Pártja (VMRO-DPMNE) mellett számít stabil koalíciós partnernek.

³ A párt hivatalos szimbóluma hét csillagot tartalmaz, melyet hivatalosan az EU-ra való utalásként értelmeznek, nem hivatalosan viszont Nagy-Albánia hét régiójával hozzák összefüggésbe.

⁴ Valóban egyfajta nemzeti romantizmust jelez az ország Nagy Sándorra utaló zászlaja. Ugyanakkor a görög magatartás az ország nevével kapcsolatban igencsak barátságtalan és indokolatlan is volt. Még inkább megkérdőjelezhető viszont az ENSZ szerepe, amely gyakorlatilag elfogadta görög álláspontot.

jeszteni a konfliktusokat. Macedóniáról is elmondható tehát, hogy a viszonylagos belső stabilitás ellenére sem menekülhetett meg a Balkán legátfogóbb problémája, a nacionalista indulatok, az etnikai problémák és az ezekkel járó bel- és külpolitikai konfliktusok elől.

Makrogazdasági stabilitás, mérsékelt növekedés

Macedónia makrogazdasági mutatói alapján kiemelkedő stabilitást mutat, mégsem halad valódi, fenntartható növekedési pályán. A mintegy 2 milliós lélekszámú ország reál GDP-je 2005-ben mindössze 4,634 milliárd eurót ért el, mely a világ termelésének mintegy 0,01 százaléka, az EU-tagállamok összes GDP-jének pedig 0,04 százaléka. Az egy főre jutó reál GDP, mely 2005-ben 5990 euró volt vásárlóerő-paritáson mérve, az európai uniós átlag alig 25 százaléka.

A probléma oka, hogy a macedón gazdaság még a régió hasonló gondokkal küzdő országaihoz képest is nehezebben lábalt ki a gazdasági és politikai átmenetet kísérő válságból. A reál GDP 1995-ig jelentősen esett, majd a mérsékelt növekedést is megtörte 2001-ben az albán nemzetiségi krízis. 2001 után némi növekedés indult főleg néhány – egyébként veszteségesen működő – nagyvállalat újbóli megnyitásának és a fémexportnak köszönhetően. A reál GDP azonban csak 2005-re haladta meg a függetlenedés előtti szintet. (1. táblázat)

1. táblázat
A reál GDP éves növekedési üteme
és az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson, 1999–2007

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005*	2006**	2007**
GDP növekedés (%)	4,3	4,5	- 4,5	0,9	2,8	4,1	3,6	3,5	4,0
GDP/fő (%) EU25 = 100%	25,6	25,7	24,0	23,9	24,6	25,1	25,4	25,7	26,2

Forrás: WIIW Balkan Observatory, <http://www.wiiv.ac.at/balkan/files/data/Macedonia.pdf>, Eurostat.

* előzetes adat

** előrejelzés

A visszaesés az átmenet kezdeti szakaszában a régió más országaira is jellemző volt, azonban ha összevetjük a hullámvölgy mélypontja óta nyújtott gazdasági teljesítményt, Macedónia a térség összes országánál (beleértve még Moldovát is) gyengébben teljesített (2. táblázat). Az 1995 és 2005 közötti gazdasági növekedés átlagosan 2,2 százalék volt, és még a 2001-es visszaesést leszámítva is mindössze

2. táblázat
A reál GDP változása a régióban
(százalék)

	1991–2005	Mélypont*–2005
Albánia	105,5	121,5
Bulgária	–5,0	42,6
Horvátország	34,3	65,4
Moldova	–41,6	31,2
Románia	27,8	40,1
Szlovénia	55,5	64,6
Macedónia	3,9	22,4

Forrás: IMF World Economic Outlook.

* Az átmenet első időszakára jellemző gazdasági visszaesés vége, a pozitív GDP változást megelőző év, az egyes országoknál eltérő lehet, Macedóniánál ez 1995-re esik.

sendő. Másrészt a jelentős munkanélküli tömegek hatalmas potenciált jelenthetnek volna a termelés és az *output* bővítéséhez, ezt a lehetőséget azonban mindeddig nem sikerült kiaknázni. Az alacsony növekedés – magas munkanélküliség ördögi köréből a kitörési lehetőséget az átfogó intézményi reformok és legfőképpen a munkaerőpiac reformja jelenthetné, emellett pedig jelentős figyelmet kellene fordítani az emberi erőforrás minőségének javítására, a képzési struktúrák átalakítására. Az említett kettőhöz kapcsolódik ugyanis a növekedést gátló harmadik fő tényező, vagyis az, hogy Macedóniában mind a tőke, mind a munkaerő termelékenysége jelentősen elmarad a környező országokhoz képest is.⁵

A macedón gazdaság kedvező makroökonómiai mutatói leginkább az árak stabilitásában mutatkoznak meg. 1995 óta viszonylag kiegyensúlyozott az infláció mértéke, leszámítva a 2000–2001-es időszakot, sőt egyes években az árstabilitás deflációba csapott át (3. táblázat). Az infláció alacsony szinten tartása a macedón kormány egyik fő gazdaságpolitikai prioritása, többek között mivel ez is feltétele annak az újabb hároméves *stand-by* egyezménynek, melyet Macedónia 2005 második felében kötött az IMF-fel. Az utóbbi években mutatkozó igen alacsony áremelkedés mögött többek között az élelmiszerárak csökkenése áll, mely a 2003-as WTO-csatlakozás után megvalósított importliberalizáció következménye.

2,9 százalék. A 2006-ra előrejelzett GDP-növekedés sem mondható kiugrónak, ráadásul megvalósulását az eurózóna növekedési ütemének lassulása és a külföldi tőkeberuházások elmaradása veszélyezteti.

A lassú növekedés több tényezőre is visszavezethető. Egyrészt a tőkefelhalmozás és -befektetés terén Macedónia messze lemaradt hasonló helyzetből induló versenytársaihoz képest. Ennek oka valószínűleg a tulajdonjogi viszonyok tisztázatlanságában, a magas kamatlábakban, illetve az intézményi struktúra hiányosságaiban kere-

⁵ IMF Country Report No. 06/345, 2006. október.

3. táblázat
A fogyasztói árindex alakulása Macedóniában, 1999–2007
(százalék)

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005*	2006**	2007**
-0,7	5,8	5,5	1,8	1,2	-0,4	0,5	3	3

Forrás: WIIW Balkan Observatory, <http://www.wiiw.ac.at/balkan/files/data/Macedonia.pdf>

* előzetes adat

** előrejelzés

Külgazdasági egyensúlytalanság

A macedón gazdaság előtt álló két legfontosabb kihívás, a gazdasági növekedés ösztönzése és a munkanélküliség radikális csökkentése nagymértékben függ attól, hogy az ország mennyire sikeresen tud bekapcsolódni a világgazdaság vérkeringésébe, és mennyire tudja javítani exportjának versenyképességét. A folyó fizetési mérleg állandósuló – igaz, 2005 óta csökkenni látszó – hiánya azonban komoly strukturális problémákra utal.

A külkereskedelmi mérleg hiánya a GDP százalékában még a folyó fizetési mérleg deficitjénél is tetemesebb, 1995 és 2004 között ráadásul egyre romló tendenciát mutatott: az 1995-ös 10 százalékos hiány 2002–2004-re már 20 százalék fölé nőtt. Ez többek között annak volt a következménye, hogy míg 2000 és 2004 között az import a GDP csaknem 10 százalékaival emelkedett, addig az export bővülése a GDP mindössze 4 százalékát érte el.⁶ A 2005-ös év azonban biztató változást hozott, a folyó fizetési mérleg hiánya 1,4 százalékra mérséklődött, még az emelkedő világpiaci olajárak és a növekvő privát transzferek ellenére is, ami jelzi az export versenyképességének javulását. (4. táblázat)

4. táblázat
A folyó fizetési mérleg alakulása Macedóniában, 1999–2007
(a GDP százaléka)

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005*	2006**	2007**
-0,9	-2,0	-7,1	-9,5	-3,2	-7,7	-1,4	-3,1	-2,9

Forrás: WIIW Balkan Observatory, <http://www.wiiw.ac.at/balkan/files/data/Macedonia.pdf>

* előzetes adat; ** előrejelzés

Macedónia külkereskedelmi mérlegében a jelentős áruimportot nem ellensúlyozza megfelelő értékű export (5. táblázat). Az ország főleg nyersanyagot, energiahordozókat (olajat) importál, melyek világpiaci ára erősen ingadozó, és ezért inflációs veszélyt hordoz magában. Az olaj legnagyobb része Oroszországból származik, de 2002 júliusában a Skopje–Thesszaloniki-csővezeték is elkészült.

⁶ IMF Country Report No. 06/345, 2006. október.

Ennek jelentősége azonban viszonylag csekély, mivel egyedül az 1999-es privatizáció óta görög tulajdonban lévő OKTA-olajfinomítót látja el nyersolajjal. A csővezeték jelenlegi kapacitása körülbelül 2,5 millió tonna nyersolaj évente, melyből azonban 1 millió tonnát Koszovóba szánnak. A beruházás több mint három évig tartott, és mintegy 110 millió dollárba került, melyből 60-at a görög cég saját forrásból finanszírozott, 50 millió pedig EBRD-hitelből származott. Bár a csővezeték tonnánként 25 dollárról 21 dollárra csökkenti a szállítási költségeket, még így is megkérdőjelezhető, mennyire gazdaságos az olajfinomító működtetése.

5. táblázat
A külkereskedelem alakulása, 2001–2005

	2001	2002	2003	2004	2005
Áruexport					
Millió EUR	1291	1181	1208	1347	1642
Növekedés (%)	- 9,9	- 8,5	2,3	11,5	21,7
Áruimport					
Millió EUR	1879	2035	1959	2243	2495
Növekedés (%)	- 13,9	8,3	- 3,7	14,5	11,0
Szolgáltatások exportja					
Millió EUR	273	269	290	329	379
Növekedés (%)	- 20,5	- 1,6	7,8	13,4	15,4
Szolgáltatások importja					
Millió EUR	295	292	299	372	407
Növekedés (%)	1,3	-0,8	2,2	24,7	9,2

Forrás: WIIW Balkan Observatory, <http://www.wiiv.ac.at/balkan/files/data/Macedonia.pdf>, Macedón Nemzeti Bank.

Emellett már a kilencvenes évek közepe óta napirenden van a Burgaszt az albániai Vlore kikötőjével összekötő csővezeték terve, melyre egy amerikai tulajdonú konzorcium szerzett koncessziót. Az elképzelések alapján innen közvetlenül lehetne szállítani a Kaszpi-tenger térségéből származó nyersolajat Nyugat-Európa, illetve az Egyesült Államok olajfinomítóiba. A 910 km-es vezeték megépítéséből Macedónia mint tranzit ország is profitálna, mivel egyrészt a már említett OKTA-finomítót több forrásból tudná ellátni, másrészt olcsóbban juthatna olajhoz. Bár 2004 decemberében a három érintett állam kormányfője ünnepélyes keretek között támogatásáról biztosította az amerikai vállalatot, mégsem történt konkrét előrelépés azóta sem. Ennek egyik oka, hogy a görög kormány továbbra is erőteljesen lobbizik az alternatív útvonalként szóba kerülő Burgasz–Alexandropolisz-vezeték mellett. Környezetvédők azonban rámutatnak, hogy ez a megoldás könnyebb és gyorsabb kivitelezhetősége ellenére hosszabb távon nem kifizetődő, mivel csak a probléma egyik felére koncentrálna, mégpedig a túlsúlyos Boszporusz tehermentesítésére, ugyanakkor figyelmen kívül hagyja az Égei- és a Jón-tengert érő környezeti terhelést. Pedig egy esetleges tankerhajó-katasztrófa éppen a görög szigetvilágot, illetve az ehhez kapcsolódó turizmust veszélyezteti.

Az exportszerkezet sem kellően diverzifikált, a kivitel még mindig szinte kizárólag néhány termékre koncentrálódik. Fő exportcikkek a textil- és a fémtermékek, valamint a dohány- és italárak, melyek

az export csaknem 60 százalékát teszik ki, ebből egyedül a textil- és bőripar 35 százalékért felel.⁷ A 2005-ös év javuló tendenciái is jelentős mértékben arra vezethetők vissza, hogy 2004-ben újra megnyitottak egy acélgyárat, emellett Szerbia is csökkentett néhány Macedóniából származó terméket sújtó vámtételt. A fő probléma tehát az, hogy a kivitel jelentős részét olyan termékek teszik ki, melyek részesedése a világ teljes exportjában az elmúlt évtizedben csökkent, ami részben magyarázza Macedónia csökkenő részesedését is a világ exportjában. Emellett ezek a termékek igen alacsony hozzáadott értéket tartalmaznak, ezért az exportbevétel viszonylag alacsony. Nemcsak más elemekből álló, hanem diverzifikáltabb exporttermékkörre lenne szükség ahhoz, hogy a növekedés fenntartható legyen, és biztos alapokon álljon.

Macedónia legfontosabb kereskedelmi partnerei Szerbia, Montenegró, Németország és Görögország. 2005-ben a hagyományosan legjelentősebb kereskedelmi partnernek számító Németország részesedése mind az exportban, mind az importban visszaesett (17,8, illetve 10,4%-ra), míg Szerbiáé, különösen ami az exportot illeti, jelentősen nőtt (22,5, illetve 8,2%-ra). A legnagyobb (4 százalékpontos) növekedést az importrészesedés tekintetében Oroszország könyvelhette el, ami az emelkedő olajárak következménye volt.

Az Európai Unióval zajlik Macedónia teljes külkereskedelmi forgalmának mintegy 60 százaléka. Meglepő módon az EU Jugoszlávia fennállása idején is meglehetősen komoly kereskedelmi kapcsolatban állt a legfejletlenebb tagköztársasággal (43% 1990-ben). A 2001-es stabilizációs és együttműködési megállapodás Macedóniát mentesítette az európai piacokon fizetendő vámok alól, ami jelentősen megkönnyíti Macedónia nemzetközi piacra való jutását.

A macedón dinár nem hivatalosan az euróhoz kötött. Időről időre felmerül a rugalmasabb, sávon belül mozgó kurzus bevezetése, de ez még nem igazán időszerű. Jelenleg kevés az exportképes termék, ezért az exportösztönzés helyett inkább az infláció alacsonyan tartása a cél. Félő lenne, hogy a nehezen megszerzett makrogazdasági stabilitás egy pillanat alatt elveszne a rugalmas árfolyamrendszer következtében.⁸

⁷ Macedón Nemzeti Bank

⁸ Ennek ugyan némiképp ellentmond, hogy a Macedón Nemzeti Bank és az IMF is több elemzésében arra a következtetésre jut, hogy a jelenlegi árfolyam nagyjából reálisnak mondható.

Alacsony tőkevonzás

Macedónia nem rendelkezik elegendő belső forrással, így a gazdaságot elsősorban a külföldi működő tőke tudná dinamizálni, a külföldi befektetések értéke azonban jelenleg is igen alacsony (6. táblázat).

6. táblázat
Külföldi működőtőke-beáramlás Macedóniába, 1999–2005
(millió EUR)

Év	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005*
FDI	30,7	189,4	493,2	82,6	85,4	126,5	80

Forrás: WIIW Balkan Observatory, <http://www.wiiv.ac.at/balkan/files/data/Macedonia.pdf>

* előzetes adat

A táblázatban látható 2001-es meglepően magas érték arról árulkodik, hogy épp az albán nemzetiségi válság évében történt a Telekom privatizációja, melyet a Matáv vásárolt fel. Ez az ügylet önmagában 320 millió dollárral járult hozzá a külföldi tőkebefektetések értékének növekedéséhez, s ezzel Magyarország a legjelentősebb tőkeexportórré lépett elő az ország szempontjából. További jelentős tőkeforrás Ausztria, Németország és Görögország is. Sajátos jelenség, hogy tekintélyes skandináv, ausztrál és kanadai tőkét is vonz az ország, nem utolsósorban az ott élő jelentős létszámú macedón emigráció, illetve vendégmunkások miatt. A külföldi tőkebefektetések erősen koncentrálnak a fővárosba és néhány vidéki városba, főleg az északi ipari-urbánus sávban.

A nagyobb volumenű beruházások elmaradása különféle okokra vezethető vissza. A térségben a politikai kockázat már nem jelentős, bár a 2001-es nemzetiségi válság visszavetette a befektetők bizalmát. Ugyanakkor az EU-val kötött stabilitási és társulási egyezmény, valamint az ország hivatalos tagjelölti státusza minden bizonnyal a politikai stabilitás előmozdítója lesz. A beruházások előtt így ma már leginkább implicit akadályok állnak, elsősorban intézményi és strukturális problémák.

A strukturális problémák legfőbb oka, hogy Macedónia gazdaságát nem sikerült modernizálni, jelenleg is sok nagyvállalat veszteséget termel. A meghatározó súlyú textil- és fémipar alacsony hozzáadott értéket ad, ezáltal nem túl jövedelmező. Ráadásul ezek az iparágak nem igénylik a kvalifikált munkaerőt, ezért a munkaerőpiac sem fejlődik, illetve kihasználatlan marad a meglévő tudástőke. Macedóniának nincs komparatív előnye, mely vonzaná a tőkét, ugyanis a környező országok is bővelkednek a tömeges és alacsonyan képzett munkaerőben, ugyanakkor fejlettebb infrastruktúrával és intézményi háttérrel rendelkeznek. Így mindenképpen halaszthatatlan a strukturális reformok bevezetése, melyek a külföldi tőke számára vonzó beruházási és üzleti környezetet teremtenének. Néhány iparág vonzerőt jelenthet a külföldi tőke számára, ilyenek például a szállítmányozás, a számítástechnika és információtechnológia, a mezőgazdaság és borgazdálkodás, az építőipar és a turizmus.

A strukturális reformok első lépéseként sor került tavaly a munkaerőpiac szabályozására. Az új törvény kedvezőbb feltételeket teremt a munkaadóknak a rövid távú és részmunkaidős szerződésekre, valamint a túlórázás bizonyos eseteire vonatkozó törvényi tiltás feloldásával. Az új törvénytől azt remélik, hogy csökkenti a szürke-, illetve feketegazdaságban foglalkoztatottak arányát.

Azonban a tőkevonzáshoz szükséges intézményi feltételek sem megfelelőek. Az intézmények működése nem hatékony és nem felel meg a piaccgazdaság követelményeinek. A bíróságok működése bizonytalan, az átfogó reform azonban minden bizonnyal csak több év alatt valósulhat meg. Ennek legfontosabb elemei a következők: az ítélkezési idő radikális csökkentése, a bírák szakmaiságának erősítése és a bíróságok tekintélyének helyreállítása. Fontos hátráltató tényező az üzlet számára az is, hogy a tulajdonosi jogok nem definiáltak világosan és védelmük nem biztosított. Szükség lenne többek között a föld- és tulajdon-nyilvántartási rendszer reformjára. Emellett a közigazgatás működése nem látható át, burjánzik a korrupció. A Transparency International majdnem az egész világra kiterjedő besorolása szerint Macedónia igen rossz helyezést ért el, a 2004-es értékelés szerint a 97. helyen áll a korrupcióval fertőzött országok listáján. Igaz, ezzel ugyan valamelyest előrelépett a 2003-as 106. helyezéshez képest, de még mindig olyan országok mögött következik, mint például Egyiptom, Szenegál vagy Oroszország. Mindez részben a kommunista alapokra épülő jugoszláv modell szomorú „öröksége”.

Különösen rosszul működik a mai Macedóniában az adórendszer. Az adófizetési morál igen alacsony, az adókat nem tudják beszedni, és jelentős az informális szektor aránya. Pozitív fejlemény azonban, hogy megszületett Macedónia költségvetési decentralizációra irányuló törvénye, mely 2005. július 1-jével lépett életbe. Emellett 2006. januárjában bevezették az egyablakos cégbejegyzési rendszert, amelynek segítségével 5 nap alatt (a korábbi 48 nap helyett) lehet vállalkozást alapítani. Az üzlet számára visszafogó erőt jelent azonban az, hogy a szigorú fiskális és monetáris politika következtében a vállalatok nehezen jutnak hitelhez. A 2005 novembere óta eltelt egy év során ugyan sikerült a kamatlábakat 10 százalékról 6 százalékra csökkenteni, kérdés azonban, hogy ez változás mennyire lesz tartós. Emellett számos adminisztratív akadály és intézményi hiányosság nehezíti a hitelek felvételét.

Jelenleg Macedónia rendkívül alacsony társasági adójával és egyéb ösztönzőkkel küzd a külföldi működő tőke megszerzéséért. A 2007-ben bevezetett jogszabályi változtatások nyomán a társasági adókulcs a korábbi 15%-ról egy 12 százalékos átmeneti időszakot követően 10%-ra csökkent. Hasonló utat jár be a személyi jövedelemadó is, bár a változás itt még radikálisabb, mivel a korábbi progresszív adórendszert váltja fel az egységes 10%-os kulcs. Emellett a nyereségadó-fizetési kötelezettség alól különböző mértékben mentesülhetnek a beruházók, például a profit visszaforgatása, környezetvédelmi vagy elmaradott régióban történő beruházás esetén. 2005 elején – szintén ösztönző céllal – felállítottak egy külföldi beruházásokkal foglalkozó ügynökséget is, mely a beruházók dolgát hivatott megkönnyíteni.

A külföldi tőke mérsékelt érdeklődéséhez az ország kedvezőtlen infrastrukturális, természetföldrajzi, gazdaságszerkezeti, munkaerőpiaci stb. adottságai mellett Macedónia „karakter nélkülsége” is hozzájárul, vagyis az, hogy nem sikerül valamilyen határozott arculatot, a régió többi országától világosan megkülönböztethető, komparatív előnyökön alapuló képet kidolgoznia és a külföld felé kommunikálnia. Ennek persze az is az oka, hogy viszonylag kevés területen van egyáltalán lehetőség komparatív előnyök felmutatására. Egyik legfontosabb kitörési pont a turizmus lehetne. Ezzel kap-

csolatban viszont felmerül, hogy az ország legszebb, legvadregényesebb tájai nagyrészt éppen egybeesnek az albánok lakta térséggel. Ez amellett, hogy a stabilitás szempontjából kockázatot jelent, felveti a kormányzat felelősségét egy olyan fejlesztési politika megvalósításában, mely nem kezeli diszkriminatívan az albán etnikum által lakott területeket.

Munkanélküliség, munkaerőpiaci kihívások

A legkomolyabb társadalmi és gazdasági problémát az alacsony növekedési ráta mellett a magas munkanélküliség jelenti. (7. táblázat) Mértéke az elmúlt években viszonylag állandó, illetve átmeneti csökkenés után 2003-ban ismét jelentősebben emelkedett. Az aktív népesség a lakosság 54-55 százalékát teszi ki, s több mint egyharmaduk munkanélküli.

Az adatokkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a munkanélküliséget nehéz mérni Macedóniában, mert a szürke-, illetve feketegazdaság aránya jelentős. A szürkegazdaság nagysága legalább a GDP 20 százaléka, azonban egyes források ezt még magasabbra (akár 30-45 százalékra) becsülik.

7. táblázat

A munkanélküliségi ráta alakulása Macedóniában, 1999–2007
(százalék)

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005*	2006**	2007**
32,4	32,3	30,5	31,9	36,7	37,2	37,3	37	37

Forrás: WIIW Balkan Observatory, <http://www.wiiv.ac.at/balkan/files/data/Macedonia.pdf>

* előrejelzés

Természetesen felmerül a kérdés, hogy a munkanélküliségi ráta valóban ilyen kiugróan magas-e, illetve ha nem, akkor mennyi lehet a valós értéke. Ennek megítélését nehezíti, hogy még a hivatalos statisztikák sem egyeznek a munkanélküliség mértékéről. A hivatalos adatok szerint stabilan 37 százalék körül mozgó munkanélküliségi mutató mindjárt 51 százalékra ugrik, ha a regisztrált munkanélküliek számát tekintjük. Ennek az az oka, hogy a szürkegazdaságban dolgozók az ingyenes társadalombiztosítás reményében munkanélküliként regisztráltatják magukat. Mivel azonban a szürkegazdaság aránya igen tetemes, elég nehéz megbecsülni, valójában mekkora is a munkanélküliség, de az biztosra vehető, hogy a hivatalos adatoknál lényegesen kisebb. Az IMF becslése alapján a szürkegazdaságban dolgozó „munkanélkülieket” levonva a valós szám 15-33 százalék közöttire tehető.⁹

A foglalkoztatottság szektoronkénti eloszlása kedvezően alakul, de még messze elmarad az európai trendektől. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya a 2001-es 25 százalékról 2004-re 17,4 százalékra csökkent, a szolgáltató szektorban dolgozóké viszont ugyanezen időszakban 40

⁹ IMF Country Report No. 06/345, 2006. október.

százalékról 50,4 százalékra nőtt. Az iparban dolgozók aránya nem változott jelentősen, 2004-ben 32,2 százalékot tett ki.

A kedvezőtlen gazdaságszerkezet és az elégtelen növekedés mellett egyéb sajátos okai is vannak a tartósan magas munkanélküliségnek. A jugoszláv időkben a tagköztársaság macedón többségéhez tartozók biztos állásokhoz jutottak, az albán kisebbséghez tartozók, ezzel szemben, nem rendelkeztek ilyen fajta biztonsággal, és meglehetősen korán vendégmunkára kényszerültek. Ezzel viszont jelentős függetlenségre és pénzügyi alapokra tettek szert. Az átmenet nehézségei és a piaccgazdasági viszonyokkal kialakuló munkanélküliség így különös módon erőteljesebben érintette a macedón lakosságot. A privatizáció során az állami szektorból utcára kerülő munkaerőtömegeket a magánszektor nem tudta felszívni, mert nem fejlődött kellően dinamikus.

A vendégmunka ma is meghatározó jelentőségű. Az albánok és a macedónok viszont jellemzően más területeket preferálnak. Az albánok német területen, a macedónok jellemző módon inkább a skandináv térségben vállalnak munkát. A vendégmunka egyik jele a külföldi munkavállalók transzfereinek jelentős nagysága, mely 2005-ben gyakorlatilag megegyezett a külkereskedelmi hiány nagyságával (863,22 millió euró).¹⁰

Általánosságban elmondható, hogy a munkaerő megfelelő alapképzettséggel rendelkezik, a felnőttképzés és a magasabb fokú oktatás terén azonban hiányosságok mutatkoznak. Az országnak nincs komoly humánerőforrás-fejlesztési stratégiája. Problémát jelent viszont az is, hogy a meglévő munkaerő és tudáskapacitás is veszendőbe megy, mert a tudásintenzív gazdasági ágazatok fejletlenek.

A munkaerőpiaci helyzetet a részmunkaidős, illetve határozott munkaidejű munkavállalást megnehezítő rugalmatlan munkajogi szabályozás is súlyosbítja. A munkanélküliség különösen a fiatal és kevésbé képzett munkaerőt sújtja. A példátlanul alacsony személyi jövedelemadó-kulcsok bevezetése is egyrészt a kedvezőtlen munkaerőpiaci trendek befolyásolását, másrészt a feketegazdaság kifejlesztését célozza.

Macedónia mint EU-tagjelölt

Macedónia még a függetlenné váláshoz képest is viszonylag későn, 1996-ban került először szerződéses viszonyba az Európai Unióval, amikor csatlakozott a PHARE-programhoz. 1997-ben együttműködési megállapodást, valamint textilegyezményt írt alá az EU-val; ez utóbbihoz hasonlót a kelet-közép-európai országok már a hetvenes években kötöttek.

Ehhez képest viszonylag gyorsan sor került Macedónia integrálására az unió stabilizációs és társulási folyamatába (SAP). A SAP Brüsszel szomszédságpolitikájának fontos eleme, olyan keret, amelyet a Nyugat-Balkán térségének kínál, s ezzel konkrét határidők nélkül ugyan, de felcsillantja a teljes jogú tagság reményét is a folyamat végén. Az Európai Unió már 2001 áprilisában stabilizációs és társulási megállapodást (SAA) kötött Macedóniával, ami azonban az akkori zavaros belpolitikai

¹⁰ Macedón Nemzeti Bank

helyzet és az azt követő stabilizáció miatt csak 3 évvel később lépett életbe, azt követően, hogy 2004. március 22-én Macedónia hivatalosan is benyújtotta tagfelvételi kérelmét.

A bilaterális megállapodások (SAA) és az abban foglalt politikai feltételek mellett a SAP gazdasági támogatást is tartalmaz. Ennek egy része a kereskedelmi kapcsolatok elősegítése: a megállapodások aszimmetrikus jellege miatt az EU azonnali liberalizációt alkalmaz a macedón termékekre, míg Macedónia fokozatosan (10 év alatt) nyitja meg piacát az unió előtt. Másik részét pedig a gazdasági és pénzügyi támogatások adják: 2000 és 2006 között Macedónia körülbelül 300 millió euróval részesedik a CARDS-program forrásaiból (igaz, Szerbia és Montenegró csaknem tízszer ennyihez jut). A 2007-től kezdődő következő költségvetési időszakban a többi előcsatlakozási pénzügyi eszközzel együtt a CARDS-programot is felváltja az IPA (előcsatlakozási alap).

Az ország területét két TEN-korridor is keresztezi, így Macedónia részt vesz az európai közlekedési rendszerek fejlesztésében. Ezek egy része uniós források bevonásával történik (PHARE). Hasonló módon az európai energetikai hálózatok kapcsán is érintett Macedónia, elsősorban a Görögország felé vezető, illetve a Boszporuszt kikerülő vonalas energetikai infrastruktúra-rendszerek kialakításában. Ezek különböző fázisban lévő projektek. Sok közülük csak tervként létezik.

Az EU amellet, hogy 2001 óta minden évben jelentést készít az ország teljesítményéről, tevékenyen is részt vett az etnikai konfliktusok rendezésében. 2003. március 31-én az unió Concordia nevű katonai missziója vette át a NATO szerepét, melyet decemberben Macedónia kérésére az EU rendőrségi missziója (EUPOL Proxima) váltott fel.

Az Európai Bizottság javaslatára az Európai Tanács 2004 júniusában a következő elvárásokat fogalmazta meg Macedónia tagjelöltségével kapcsolatban:

- * A Macedón Köztársaság ültesse át törvénykezésébe, illetve a gyakorlatba az ohridi keretegyezmény valamennyi pontját;
- * Erősítse a jogállamiságot, hajtsa végre a bíróság reformját, ezáltal biztosítva annak függetlenségét, pártatlanságát és szakmaiságát;
- * Javítsa a közigazgatás hatékonyságát, lépjen fel a szervezett bűnözés és a korrupció valamennyi formája ellen;
- * Adminisztratív korlátok csökkentésével teremtsen kedvezőbb feltételeket a külföldi tőke beáramlásához.

A fentiek alapján látható, hogy Macedónia gyakorlatilag csak az első pontot teljesítette eddig maradéktalanul, és bár történtek jelentős lépések a többi feltétel kapcsán is, még bőven akad tennivaló. Emellett a bizottság 2005. novemberi értékelése Macedónia tagsági kérelméről külön hangsúlyozza, hogy jelen körülmények között a macedón gazdaság még középtávon sem készült fel arra, hogy az egységes piacon megbirkózzon a versenyből adódó nyomással. Jóllehet, a tagállamok maguk sem voltak egységesek Macedónia tagjelölt státuszával kapcsolatban, az EU a 2005. decemberi Európai Tanács ülésén úgy határozott, hogy Macedóniát hivatalosan tagjelölt állammá nyilvánítja, de a csatlakozási tárgyalásokat egyelőre nem indítja meg. Az EU Tanácsának 2006. január 30-i határozata egy további fontos szempontot, a környezetvédelmet jelölte meg mint a legnagyobb elmaradással jellemezhető területet, mely az uniós csatlakozás egyik potenciális lassítója lehet. Ezen megfonto-

lásból is felismerte a macedón kormány az uniós környezetvédelmi alapelvek átvételének fontosságát.

Az említett gazdasági, fejlettségbeli szakadék, valamint az intézményrendszer érintő különböző kritikák kapcsán joggal merül fel a kérdés, hogy miért döntött úgy mégis az Európai Unió, hogy tagjelöltté teszi az egyik legfejletlenebb balkáni államot. Az okok sokrétűek lehetnek, és nem is feltétlenül egyértelműek. Egyrészt az EU Balkán-politikáján súlyos nyomot hagyott a Jugoszlávia felbomlását kísérő etnikai konfliktusok és háborúk sikertelen kezelése. Az uniós szomszédságpolitikája vagy a Balkán országaival kötött stabilitási és együttműködési megállapodások felfoghatóak egyfajta kompenzációként is, mellyel az EU a politikai tekintélyén esett csorbát próbálja kiküszöbölni. A hitelesség és egyben a befolyás megőrzése végett a SAP országainak fel kell villantani a lehetőséget a teljes jogú tagságra is. Erre pedig legalkalmasabbnak éppen az a Macedónia tűnhet, ahol az EU közös külföldi szerepvállalásának első sikereit elkönnyvelheti. Másrészt persze Macedónia az etnikai konfliktusok rendezése szempontjából valóban a térség etalonjának számít, és tagjelöltsége pozitívan hat a régió stabilitására. Mindezek ellenére a teljes jogú tagságig Macedóniának még hosszú és nehézségekkel teli utat kell bejárnia.

Források

- COM(2005) 562: *A bizottság közleménye Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság európai uniós tagsági kérelméről szóló véleményéről.* 2005.11.09.
- 2001/0049 (ACV): Council of the European Union: *Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States and the Former Yugoslav Republic of Macedonia.* March 26, 2001.
- European Commission: *Candidate and Pre-Accession Countries' Economies Quarterly*, April 6, 2006.
- European Commission: *Candidate and Pre-Accession Countries' Economies Quarterly Special Edition: The Former Yugoslav Republic of Macedonia.* December 21, 2005.
- The European Commission's Delegation to the Former Yugoslav Republic of Macedonia: *SAP Annual Reports.*
- The European Commission's Delegation to the Former Yugoslav Republic of Macedonia: *Labour Market Review of Macedonia.* February 9, 2005.
- 'Former Yugoslav Republic of Macedonia – Selected Issues.' *IMF Country Report*, No. 06/345, 2006. október.
- Former Yugoslav Republic of Macedonia: *2006 Article IV Consultation–Staff Report.* June 5, 2006.
- Grigorova-Mincheva, L. (ed.) (1995): *Comparative Balkan Parliamentarism.* International Center for Minority Studies and Intercultural Relations.
- National Bank of the Republic of Macedonia: *Quarterly Bulletin*, 2006/III.
- Pap – Reményi – Végh (2006): *Országtanulmány: Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság.* Pécsi Tudományos Egyetem.
- Ruzin, Nano (2003): "A balkáni Big MAC-re várva." *NATO Tükör*, Nyár.

Spassova, Plamena (2006): *Macedonia*. Economic Policy Institute, Sofia.

SZERBIA MONTENEGRÓ NÉLKÜL – ÖRDÖGI KÖRBEN?

Novák Tamás

Szerbia elmúlt másfél évtizedes történetének politikai és diplomáciai szempontból egyik legrosszabb éve volt 2006. Egyrészt, mivel Szerbia nem adta ki Ratko Mladićot Hágának, az Európai Unió megszakította az országgal a stabilizációs és társulási megállapodásról folytatott tárgyalásokat, ami kedvezőtlenül érintette az integrációpárti politikai elitet. Ráadásul a tárgyalások megszakítása nem terjedt ki az akkor még államközösségben álló Montenegróval folytatott tárgyalásokra, ami egyértelművé tette a két tagköztársaság eltérő európai uniós megítélését. A második jelentős csapás a Montenegró függetlenségét kimondó népszavazás volt, aminek következtében Szerbia egyedül maradt a volt Jugoszlávia romjain. A harmadik, s potenciálisan a legsúlyosabb következményekkel járó fenyegetést Koszovó státuszának közelebbi rendezése jelentette, amellyel kapcsolatban egyre inkább kikristályosodtak az álláspontok: a nemzetközi közösség Koszovó függetlenségét támogatja, míg Szerbia ennek megakadályozására törekszik. Az idő sürgetésében (mivel úgy tűnt, hogy az ENSZ megbízottja, Marti Ahtisaari még 2006-ban előterjeszti koszovói rendezési tervét, amely nagy valószínűséggel a függetlenség kimondását jelentette volna) ezért az egyébként politikailag nagyon megosztott szerb parlament 2006 őszén alkotmánymódosítást fogadott el, amelybe belefoglalták, hogy „Koszovó és Metohia tartomány Szerbia területének alkotóeleme”.¹ Az alkotmányt aztán népszavazás fogadta el, ami egyértelműen mutatja a külvilág felé Szerbia elkötelezettségét Koszovóval kapcsolatban. Ennek hatására a rendezési terv még nem került nyilvánosságra, és ezáltal Szerbia időt nyert, bár aligha valószínű, hogy ez alapjaiban megváltoztatná a nemzetközi közösség Koszovóval kapcsolatos rendezési elképzeléseit. Az ország helyzete és további kilátásai függenek a 2007 januárjára kiírt parlamenti választások eredményétől is, ami kedvezőtlen esetben a Koszovóval kapcsolatos érzelmi kitöréseket erősítheti, s a nacionalizmus (további) robbanásszerű tovaterjedéséhez vezethet, ami viszont még jobban elszigetelné Szerbiát a Nyugattól.

¹ Részletesebb elemzést erről Szilágyi (2006) készített.

Növekvő gazdaság, gyenge reálgazdasági folyamatok

Szerbia gazdasága az elmúlt években fokozatosan stabilizálódott. Ebben meghatározó szerepe volt a nemzetközi szervezetek által is felügyelt monetáris politikának, a viszonylag stabil – de a belföldi lakosság számára mégsem teljesen megbízható – hazai fizetőeszköznek, a fokozatosan megélénkülő gazdasági növekedésnek, a jelentős nagyságú külföldi transzfernek (ami elsősorban a Nyugat-Európában vendégmunkásként dolgozó szerbektől származott, illetve a különböző segélyeket jelentette). 2000 óta a gazdasági növekedés gyors, de kiegyensúlyozatlan. Az átlagosan mintegy 5,7 százalékos GDP-növekedés nagy évenkénti ingadozást takar, s szerény beruházási aktivitással, foglalkoztatással és exportteljesítménnyel párosul, miközben a külső hiány és adósságállomány magas szinten maradt, a folyó fizetési mérleg pedig a gyenge beruházási teljesítmény és a jelentős viszonzatlan transzfernek ellenére két számjegyű. Az infláció 2006-ban jelentősen mérséklődött, köszönhetően a dinár erőteljes felértékelődésének, ami az importált infláció hatásosan korlátozta (ugyanis annak Szerbiában nagyon fontos szerepe van a belföldi árak alakulásában). Ezek a folyamatok (1. táblázat) a gazdaság nagyfokú sebezhetőségét mutatják, amit számos további gazdasági és politikai jellegű kockázat súlyosbít.

1. táblázat
Főbb makrogazdasági mutatók Szerbiában

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Reál GDP-növekedés (%)	5,1	4,5	2,4	9,3	6,8	5,8
A folyó fizetési mérleg hiánya (a GDP %-ában)	- 2,5	- 13,0	- 11,8	- 13,0	- 12,8	- 13,0
Infláció (kiskereskedelmi árak, éves átlag, %)	91,8	19,5	11,7	10,1	12,7	6,6
Költségvetési egyenleg (a GDP %-ában)	- 1,0	- 4,6	- 3,2	- 0,2	1,0	1,0

Forrás: Szerb Nemzeti Bank

Az elmúlt évek viszonylag stabil makrogazdasági mutatói ellenére azonban egyes reálgazdasági folyamatok kedvezőtlenül alakultak. A növekedés eddig nem tudta ellensúlyozni a kilencvenes években elszenvedett életszínvonalbeli veszteségeket. A stabilizációs kényszer miatti szigorú költségvetési politika lehetetlenné tette jelentős állami modernizációs beruházási programok megindítását, a magánberuházásokat pedig korlátozta a megtakarítások hiánya (a külföldi adóssággeneráló beruházási források ugyanakkor rontják az egyensúlyi mutatókat). Az egy főre jutó GDP (vásárlóerőparitáson) alig éri el az EU-átlag 27 százalékát. (2. táblázat) Érdemes megemlíteni azonban, hogy ez nem sokkal marad el a 2007-ben az Európai Unióhoz csatlakozott Románia és Bulgária értékeitől (noha a fenntartható felzárkózás esélye egyelőre sokkal kisebb Szerbiában).

Ennek a problémának a megoldása az elmúlt években az Európai Unió, illetve a nemzetközi szereplők Szerbia iránti elkötelezettebb támogatási politikája ellenére sem sikerült. További problémát

2. táblázat
Egy főre jutó GDP az EU 25 átlagának százalékában
(PPP)

	2001	2002	2003	2004	2005
Albánia	19	19	20	20	20
Bosznia és Hercegovina	25	26	26	27	27
Bulgária	28	28	30	30	32
Horvátország	41	46	46	45	47
Macedón Köztársaság	24	25	25	25	26
Románia	26	26	30	32	33
Szerbia és Montenegró	24	24	24	24	27
EU 25	100	100	100	100	100

Forrás: Eurostat, WIIW

jelent a kívülről ösztönzött felzárkóztatással összefüggésben, hogy az utóbbi időben az ország iránt mutatott nemzetközi figyelem csökkent. Mivel jelenleg az Európai Unió számos nehezen kezelhető problémával küzd, s bővülése a délkelet-európai térség felé egyre bizonytalanabb, ráadásul Szerbia sem jelent nemzetközi kockázati tényezőt, ezért a nemzetközi érdeklődés az ország iránt csak annyiban tartható fenn (vagy erősíthető), amennyiben az ország belső gazda-

sági és politikai stabilitásának fenntartása fontos.

A politikai és gazdasági helyzet javulása ellenére a gazdaság általános teljesítménye rossz; a jelenlegi gazdaságpolitikai feltételrendszerben a kibocsátás csak lassan növelhető, a lakosság számára rendelkezésre álló jövedelem kicsi. A problémák egyik legfontosabb oka a vállalati szektor átalakulásának lassúsága. Rendkívül sok a veszteségesen működő cég, amelyeknek a bezárása – a csődeljárás szigorú alkalmazása révén – drámaian növelné a munkanélküliséget. A vállalati szektor további súlyos problémáját jelenti, hogy a privatizáció során eddig a legjobb állapotú (állami, társadalmi, illetve vegyes tulajdonú) cégeket értékesítették, s mára az eladható vállalati portfólió nagymértékben romlott. Ebből adódik a dilemma: ha a vállalatok felszámolása

3. táblázat
A nem pénzügyi vállalkozások vesztesége és nyeresége
(a GDP %-ában)

	Nyeréséges vállalkozások		Veszteséges vállalkozások		Egyenleg	
	2004	2005	2004	2005	2004	2005
Magán	4,9	8,1	- 2,4	- 4,8	2,5	3,2
Nem magán	3,5	3,1	- 10,6	- 8,4	- 7,1	- 5,3
Állami	0,7	1,7	- 2,4	- 2,5	- 1,6	- 0,8
Társadalmi tulajdonú	0,4	0,3	- 3,7	- 2,3	- 3,3	- 2,0
Vegyes	2,3	1,0	- 4,5	- 3,4	- 2,2	- 2,4
Egyéb	0,1	0,1	- 0,1	- 0,2	0,0	- 0,1
Összesen	8,5	11,1	- 13,0	- 13,2	- 4,6	- 2,1

Forrás: IMF (2006)

megkezdődne, az a már most is nagyon magas munkanélküliségi szintet tovább emelné, amennyiben viszont az eddigi stratégiát folytatják, az a makrogazdasági problémák fennmaradását, a vállalatok jelentős veszteségtermelését tartósítja. A nem magánszférában tevékenykedő vállalatok veszteségei súlyos terhet jelentenek a hazai megtakarításokra, hozzájárulnak a külső egyensúlytalansághoz, és erősen rontják a vállalati szektor versenyképességét is. (3. táblázat)

A regisztrált munkanélküliség szintje 28,1 százalék volt 2006 végén, de a rejtett munkanélküliségre vonatkozó becslésekkel együtt elérheti a 45 százalékot is, az ország egyes régióiban pedig még ennél is rosszabb lehet a helyzet. Mindezek következtében a jelenlegi keretfeltételek mellett a társadalmi problémák súlyosbodhatnak. Több olyan ágazat és vállalat is van, amelyek esetében az állami támogatás csökkentése és az átalakulás felgyorsítása kedvezőtlen hatást fog gyakorolni a foglalkoztatási és jövedelmi viszonyokra (energiaszektor, közszolgáltatások, egyes nagy foglalkoztató ipari vállalatok). A társadalmi problémákat és feszültségeket tovább erősítheti a nyugdíjrendszer várható átalakítása (aminek főbb elemei a nyugdíjak csökkentése és a nyugdíjkorhatár felemelése), illetve a szabályozott árak jelenleg még széles körének további liberalizálása. Mindez veszélyeket jelent, mivel az amúgy is elszegényedett lakosság számára a korábbi politikai berendezkedés lebontása után az évekig nem, vagy csak alig javuló személyes gazdasági helyzet a frusztráció érzését erősítheti.

A reálgazdaság fenntartható fejlődése és a makrogazdasági egyensúlyi mutatók megőrzése közötti – az elmúlt években megoldhatatlannak bizonyult – ellentmondást a gazdaságpolitika is egyértelműen felismerte, ezért kitörési pontokat keres. Ennek eredményeként logikus, de az egyensúlyi fejlődés szempontjából kockázatos, a GDP mintegy 4,5 százalékát elérő állami beruházási programot hirdetett meg a következő évekre (nemzeti beruházási terv), ami alapvetően infrastrukturális beruházásokra (lakások, utak stb.) irányul. Ez a munkát terhelő járulékok csökkenésével párosulva a következő időszakban a költségvetés helyzetét is érinti, és várhatóan a folyó fizetési mérleget is rontani fogja, s ezt nem tudja ellensúlyozni a monetáris politika szigorítása sem.² A fiskális politika fellazítása a következő időszakra ezért súlyos gazdasági kockázatot jelent, ugyanakkor gazdaságösztönző hatásai is lesznek. A hazai megtakarítások hiányoznak a nem egyensúlyrontó állami beruházási politika megvalósításához, vagyis azok finanszírozása alapvetően külföldről történhet. Évek óta a stabil makrogazdasági feltételek biztosítása volt a gazdaságpolitika elsődleges célja, nem utolsósorban a nemzetközi szervezetek követelésére is, miközben a magánberuházásokra alapozott gazdaságfejlődés nem következett be, az állam pedig a korlátozó makrogazdasági feltételek miatt nem volt képes a régóta szükséges beruházásokat megvalósítani. Úgy tűnik, hogy ennek a politikának vége szakad, ami nehezen kiszámítható következményekkel járhat, de mindenesetre eltér az eddigi gazdaságpolitikától. Szerbiában igen nehéz megtalálni a kiegyensúlyozott makrogazdasági mutatók, a jelentős beruházási igények megvalósítása, illetve a külső finanszírozás fenntarthatósága között (különösen az említett politikai kockázatok következtében) az optimális arányokat. Ugyanakkor a közgazdasági logika alapján belátható, hogy a mai nyitott világ gazdasági feltételek között, amikor a nemzetközi források megszerzése még a kevésbé egyensúlyi pályán mozgó országok számára is lényegesen könnyebb a korábbi évtizedekhez képest, nehezen indokolható hosszabb távon is ki-

² A beruházási programot az IMF nagyon kockázatosnak tartja. A szerb gazdaságpolitika azonban – az elmúlt évek sok szempontból meddő stabilizációs törekvései miatt is – teljesen más véleményen van. Az elkötelezettséget a program mellett az is lehetővé teszi, hogy az ország valutatartalékai az elmúlt évben közel megkétszereződtek, s elérték a 12 milliárd USD-t, ami egyre kevésbé teszi szükségessé új IMF-hitelek felvételét.

egyensúlyozott, sőt többlettel rendelkező költségvetést fenntartani egy olyan óriási felzárkózási kényszerekkel rendelkező országban, mint Szerbia.

A meglévő egyensúlyi problémák és kockázat ellenére Szerbia a Közép-Európához képest megnyilvánuló átalakulási fáziskésése és a korábbi évek elszigeteltsége miatt is hasonló felértékelődés előtt állhat, mint a közép-európai régió fejlettebb országai a kilencvenes évek közepén. Szerbia a továbbiakban is várhatóan jelentős adókedvezményeket nyújt majd a külföldi beruházóknak, és ezek hasonlítanak azokra, amelyeket a gyorsabb gazdasági átalakulást megvalósító országok biztosítottak az 1990-es évtizedben, és csak az európai uniós csatlakozás küszöbén építettek le. A bruttó bérek jelentősen elmaradnak a fejlettebb közép-európai országokétól (a 2006-os átlag mintegy 500 USD volt), ami kiegyensúlyozott kockázati feltételek mellett hosszabb távon is vonzerőt jelenthet a betelepíteni szándékozó cégek számára.

Ugyanakkor lényeges szempont, hogy a lakosság jelenlegi mentális és szociális helyzete az ország nagy részén igen kedvezőtlen. A Koszovóval fenntartott kapcsolat végletes rendezetlensége és az országban élő menekültek nagy száma miatt a lakosság viszonyulása a különböző gazdasági jellegű lépésekhez kiszámíthatatlan, könnyen változó lehet, és elbizonytalaníthatja a külföldi befektetőket. Ugyanez megjelenik a politikai irányítás szintjén is, ami további eleme lehet az instabilabb, kiszámíthatatlanabb folyamatok elmélyülésének. Rendkívül nagy szakadék tátong az államigazgatás és a vállalati szféra viszonylag szűk, irányítói pozícióban lévő köre és a lakosság helyzete között. Ezt a kettősséget tovább súlyosbítja, hogy a kapcsolódást közöttük lehetővé tevő rétegekből több százezeren vándoroltak ki az elmúlt másfél évtizedben, ami hosszabb távon is komoly problémákat okozhat, mind az országon belüli szemléletmódbeli különbségek áthidalásában, mind pedig a munkaerő képzettségi szintjének alakulásában.

Külső egyensúlytalanság, szigorodó monetáris politika

A makrogazdasági mutatók közül a legkiegyensúlyozatlanabb a kereskedelmi- és a folyó fizetési mérleg hiánya. Ennek megfékezése – vagy pontosabban további növekedésének megakadályozása – érdekében a közösségi és a magánfogyasztás terén továbbra is indirekt korlátozó eszközöket alkalmaznak. A monetáris politika az utóbbi időben egyre szigorúbb, amit elsősorban a monetáris tartalékolási előírásokkal érnek el, de ezt segíti elő a nominális árfolyam erősödése is; ez összességében mérsékli a magánfogyasztást, szűkíti a hitelfelvételi és beruházási lehetőségeket, illetve 2006-ban jelentős reálfelértékelődést eredményezett. Másrészt az elmúlt években rendkívül jelentős volt a nemzetközi szervezetek nyomása (pl. az IMF megállapodásokban) az állami kiadások kordában tartására, aminek legfőbb célja a támogatások további leépítése, a közszférában foglalkoztatottak keresetének korlátozása, a kiegyensúlyozott költségvetés biztosítása. A szigorú monetáris és költségvetési politika együttes hatása valóban hozzájárul a makrogazdasági stabilitás erősödéséhez (viszont az emiatt is erős hazai fizetőeszköz a folyó fizetési mérleg katasztrofális egyenlegét okozza, és tovább rontja az amúgy is nehézségekkel küzdő export helyzetét), de a reálgazdaság gyors növekedésének fenntarthatóságát kedvezőtlenül érinti. Ilyen monetáris és fiskális politika folytatása

esetében a fenntartható és esetleg gyorsuló növekedésre csak olyan szerkezeti változások, rugalmas alkalmazkodás esetén lenne lehetőség, aminek eredményeképpen a privatizált vállalatok és a zöldmezős tőkeberuházások hatására hosszabb távon is jelentős exportexpánzióra kerülne sor. A folyó fizetési mérleg hiánya ilyen keretfeltételek mellett évek óta meghaladja a GDP 10 százalékát, a külföldi tartozás pedig a GDP 60 százalékát, a Párizsi és a Londoni Klubbal szemben fennálló adósságleírás ellenére is. (4. táblázat) A lakossági és vállalati bizalom hiányát mutatja a hosszabb távú gazdasági keretekkel kapcsolatosan, hogy a lakossági megtakarítások majdnem egésze, míg a bankhitelek háromnegyede euróban denominált, ami pedig az árfolyam rugalmasságának növekedésével egyre nagyobb valutakockázatot jelent.³

4. táblázat
Külső egyensúlyi mutatók

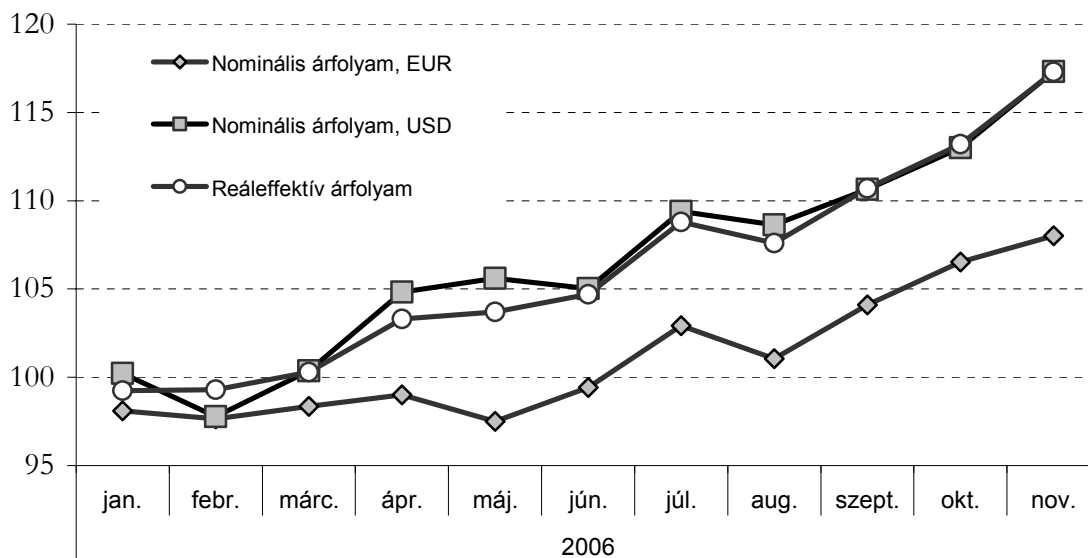
	2001	2002	2003	2004	2005	2006 (VI.)
Külső adósság/GDP (%)	104,8	78,6	71,8	62,8	62,8	66,8
Külső adósság/teljes export (%)	456,9	379,2	343,0	272,1	251,2	236,0
GDP (millió USD)	10 619,0	14 282,0	18 919,0	22 440,0	24 625,0	25 856,0
Külső adósság (millió USD)	11 125,0	11 230,0	13 575,0	14 099,0	15 466,0	17 269,0
A központi bank valutatartalékai (millió USD)	1 170,0	2 280,0	3 550,0	4 245,0	5 842,0	7 976,0

Forrás: Szerb Nemzeti Bank.

A felzárkózó országokban általában természetes folyamat az import jelentős növekedése, mivel ez általában a beruházási javak behozatalát takarja (ún. modernizációs import). Szerbiában is részben ez a helyzet, azonban a külkereskedelmi hiány inkább a hazai exportálható termékek hiányára (és azok alacsony technológiai színvonalára), illetve a fogyasztási célú import jelentős szerepére utal, amit a belföldi hitelfelvétel dinamikus növekedése is elősegített a hazai kereslet élénkítésével. (A szerb export közel 40%-át teszi ki a vas és az acél, az egyéb fémek, a zöldség és a gyümölcs, a ruházati termékek és a gabonafélék.) A hitelkereslet növekedésére alapozott keresletbővülés ugyanakkor megnehezítette az infláció árfolyam-politikai eszközökkel történő féken tartását is. Emiatt az utóbbi időszakban a központi bank folyamatosan szigorította a monetáris feltételeket, aminek hatására a hitelfelvétel növekedési üteme némiképp lassult (a pénzügyi közvetítés mélysége nemzetközi viszonylatban alacsony), a hazai fizetőeszköz jelentős erősödésnek indult, emiatt az infláció 2006-ban erőteljesen mérséklődött, s a kereslet alakulása elvben a folyó fizetési mérleg javulását is elő fogja segíteni. 2006 szeptemberében új árfolyam-politikára tért át a nemzeti bank, feladva a korábbi években az infláció mérséklését és a külső versenyképesség fenntartását egyidőben célzó, lényegében megvalósíthatatlan politikáját, s a korábbiakhoz képest jóval rugalmasabbá vált. A végcél az inflációkövető rendszer kialakítása, aminek következtében a nemzeti bank most már elsősorban az inflációra koncentrálna, s ez egy átmeneti időszak után a dínár teljesen szabad lebegéséhez vezet. (1. ábra)

³ Szerb Nemzeti Bank (2006).

1. ábra
Az árfolyam alakulás Szerbiában
(2005 december = 100)

orrás: Szerb Nemzeti Bank

F

Szerbia a délkelet-európai országok többségéhez hasonlóan külgazdasági kapcsolataiban elsősorban az Európai Unió felé orientálódik. Ez több ok következménye. Egyrészt, a délkelet-európai térség országai hasonló exportszerkezettel rendelkeznek, s ez inkább egymás versenytársaivá teszi őket, semmint a komplementer külkapcsolatok fejlesztését segíti elő. További fontos tényező a nemzetközi donortámogatásokhoz kapcsolódó közvetlen és közvetett kereskedelemfejlesztés. Az újjáépítési folyamatban résztvevő nyugat-európai és amerikai vállalatok túlsúlya befolyásolja a kereskedelmi kapcsolatok irányának alakulását is. Szintén befolyást gyakorol, hogy a délkelet-európai térség önmagában soha nem volt kereskedelemteremtő régió, a kapcsolatokat adminisztratív akadályok, logisztikai hiányosságok, illetve politikai feszültségek nehezítették. Éppen ezért a közeljövőben is a kereskedelmi kapcsolatok fő iránya az Európai Unió országai felé mutat majd.

A reálfelértékelődő hazai fizetőeszköz, a külföldi cégek egyelőre gyenge exporttevékenysége, az alapvetően devizaalapú lakossági hitelkereslet erőteljes növekedése a fogyasztási és részben a modernizációs import megugrásához vezetett, aminek következtében az áruk export/import aránya az elmúlt években csupán 33-45 százalékos volt, ami 2006-ban 6 milliárd dollár feletti export mellett alakult ki, s ekkor az export/import arány is 50 százalék körüli szintet ért el erőteljes exportnövekedés, és némiképp lassabb importbővülés mellett. (5. táblázat) A javuló trend kapcsán azonban meg kell jegyezni, hogy 2006-ra a Montenegróval folytatott kereskedelem a megelőző évekkel szemben már külkereskedelemnek számít; ennek tükrében kell értékelni a külkereskedelmi folyamatok alakulását (Montenegró az előzetes adatok szerint 2006-ban a szerb export kb. 10%-át szivta fel, míg importoldalán részesedése mindössze 1%-ot tett ki).

5. táblázat
Az áruexport és -import alakulása Szerbiában
(millió USD)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006 (I-X.)
Export	2 531	2 723	1 369	1 558	1 721	2 075	2 756	3 879	4 898	4 642
Import	4 503	4 475	2 881	3 330	4 261	5 614	7 477	10 935	10 617	10 419
Egyenleg	- 1 972	- 1 752	- 1 512	- 1 772	- 2 540	- 3 539	- 4721	- 7 056	- 5 719	- 5 777

Forrás: Szerb Nemzeti Bank

Mindez azonban azt is jelenti, hogy az ország külkereskedelmi forgalma elvileg az elkövetkező években – amennyiben a politikai keretfeltételek és a belső stabilitás nem módosul számottevően – a külföldi tulajdonú vállalatok exporttevékenységével jelentős felfutás előtt állhat. Hosszabb távon az is valószínűsíthető, hogy a mezőgazdasági kivitel nagymértékben bővíthet. Ehhez azonban további nagy volumenű tőkebefektetésekre van szükség.

Jelentős külgazdasági- és tőke-összefonódás mehet végbe a volt jugoszláv térség országaival. Ebben meghatározó szerepet játszanak szlovén, és újabban már horvát vállalkozások is. Ez annak ellenére van így, hogy különösen horvát viszonylatban az elmúlt évtized politikai ellentétei maradandó nyomot hagytak, és még ma is kihatnak az egymás közötti kapcsolatokra. A korábbi gazdasági szálak újjáélesztése – párosulva a felbecsülhetetlen jelentőségű hely- és nyelvismerettel – e régió kapcsolatainak szorosabbra fűzését fogja eredményezni. Részben erre utalhat az is, hogy a külgazdasági kapcsolatokban az EU súlya az elmúlt években nem nőtt számottevően, bár az általa biztosított

6. táblázat

Fontosabb külkereskedelmi partnerek
(a forgalom %-ában, a 2006. I-XI. közötti adatok alapján)

Exportpartnerek		Importpartnerek	
Olaszország	14,5	Oroszország	16,3
Bih	11,7	Németország	9,5
Németország	10,0	Olaszország	8,4
Montenegró	9,7	Kína	5,8
Oroszország	4,8	Románia	3,3
Macedónia	4,6	Bulgária	3,1
Horvátország	4,0	Franciaország	2,6

Forrás: Szerb Statisztikai Hivatal.

tott további kereskedelem-liberalizációs lépések hatására a kapcsolatok fejlődni fognak. Szerbia számára logikusabb és természetesebb külgazdasági kapcsolódási pont a volt jugoszláv utódállamokkal való összefonódás erősítése, mint a CEFTA országok számára volt az egymás közötti áru- és tőkekapcsolatok szorosabbra fűzése a kilencvenes évek során. (6. táblázat)

Az új CEFTA-megállapodást 2006 decemberében írták alá. Ez immár csak a délkelet-európai régió nem EU-tagországaira terjed

ki, 2007 májusától hatályos, s felváltja a térséget behálózó bilaterális szabad kereskedelmi megállapodások rendszerét.

A növekedés és a beruházások összefüggései Szerbiában

A kevésbé fejlett országok felzárkózásának egyik meghatározó tényezője, hogy a bruttó állótőkefelhalmozás milyen szintet ér el, és fontos egyensúlyi kérdés, hogy annak finanszírozása belső vagy külső források felhasználásával történik-e. A világgazdaság feltörekvő régióit tekintve megállapítható, hogy Kelet-Európát kivéve szinte mindenhol meghatározó szerepe van a belföldi megtakarításoknak. Kelet-Európában viszont – Oroszországot leszámítva – a külső források játszanak meghatározó szerepet ebben. Szerbiában fokozottan érvényesül az a lényegében az egész délkelet-európai régiót jellemző összefüggés, hogy a nagyobb állótőke-beruházások általában a folyó fizetési mérleg nagyobb hiányával párosulnak, s ez – a működő tőke (FDI) jelentős beáramlása nélkül – külső adósságfelhalmozásban mutatkozik meg. Hasonlóképpen, meghatározott nagyságú beruházások eléréséhez az állami beruházások bővítése szintén a folyó fizetési mérleg hiányának növekedésével jár. A beruházások csökkenése általában az FDI-beáramlás és a folyó fizetési mérleg hiányának csökkenésével párosul, de ha a beruházások nem esnek vissza jelentősen az FDI-beáramlás csökkenésére, a külső egyensúly romlik. Szerbiában a folyó fizetési mérleg magas hiánya meglehetősen alacsony beruházási rátákkal párosul (összehasonlítva más közép-európai országokkal). Az említett összefüggések miatt az eddignél erőteljesebb beruházási periódus számottevő nyomást gyakorolhat a folyó fizetési mérleg egyenlegére, illetve a külső adósság szintjére. A tetemes szerb külső adósság tükrében a nagyberuházások finanszírozásához magasabb hazai megtakarítási ráta vagy jelentősebb nem adóssággeneráló tőkebeáramlás szükséges.

A kevésbé fejlett nyugat-balkáni országokban az állótőke-felhalmozási folyamatok a közép-európai országokétól nagymértékben eltérnek. A relatíve fejlettebb közép-európai országok jellegzetessége volt a kilencvenes évek elején a viszonylag magasabb állótőke-beruházási szint: Csehországban 1995 és 1997 között a GDP 31 százaléka körül volt, míg Szlovákiában 1996 és 1998 között a GDP 32-36 százalékát tette ki. Az utóbbi években e két országban a ráta a GDP 26-27 százaléka körül stabilizálódott. Ugyanakkor Lengyelországban, miután 1995 és 2000 között folyamatosan növekedve érték el a GDP 24 százalékát, az állótőke-beruházások visszaestek, és a GDP 18-19 százaléka körül stabilizálódtak. Magyarországon a beruházási ráta az 1995-ös 20 százalék körüli szintről némiképp emelkedve, 1998 óta a GDP 23 százaléka körül van, míg Horvátországban a kilencvenes években a nagyon alacsony, GDP-arányos 16 százalékról, napjainkra a GDP 25-27 százalékára emelkedett. Ugyanakkor Bulgáriában is az állótőke-beruházások az 1995 és 2000 közötti 15 százalékos GDP-arányos szintről a 2000-es években fokozatosan a GDP 24 százalékára emelkedtek. Romániában a kilencvenes évek második felében 23 százalékról 18 százalékra esett vissza a ráta, s a kétezres években fordult meg a trend, és érte el 2005-re a GDP 23 százalékát. Szerbiában és több nyugat-balkáni országban ugyanakkor a beruházási ráta napjainkban is csak a GDP 18-20 százaléka.⁴

⁴ A kelet-európai országok beruházási rátáinak alakulásáról részletesebben lásd: IMF (2006a). A hosszabb távú felzárkózás lehetőségeiről, a beruházási ráta és a növekedés közötti kapcsolódás összefüggéseiről értékes elemzést ad Erdős Tibor: Növekedési potenciál és a magyar gazdaság, Fejlesztés és Finanszírozás, 2004/3.

Szerbiában szerkezetét tekintve is sajátosak a beruházások. Az állami beruházások aránya (beleértve a társadalmi tulajdonban lévő szektort) eléri a GDP 10-11 százalékát, ami két-háromszorosa a fejlettebb közép-európai országokénak, s még az erőteljes állami beruházási politikát folytató horvát értékeknél is jóval magasabb. Ez egyértelműen mutatja, hogy a magánszektor az elmúlt évek gazdasági átalakulása után sem képes dinamizálni a növekedést. Az állam ilyen súlyú szerepe kedvezőtlenül érinti a külső hiány- és adósságmutatókat, s a problémát tovább bonyolítja a relatíve alacsony FDI-finanszírozás. 2006 ilyen szempontból kedvezően alakult, mert jelentős privatizációs bevételek érkeztek az országba, amelyeket elsősorban állami beruházási célokra használnak fel a nemzeti beruházási terv keretében. Ennek szintje azonban a bevételek egyszeri jellege miatt a zöldmezős befektetések jelentős bővülése nélkül csak ideig-óráig tartható fenn.

A 2000-es években lezajlott politikai váltás után Szerbia gyorsan a külföldi befektetők érdeklődési körébe került az alacsony termelési költségek és a várhatóan bővülő piac miatt. Az első években mégis nagyon mérsékelt volt a beáramlás az instabil jogi keretek, az átláthatatlan vállalati helyzet, a nem hatékony államigazgatás és a korrupció miatt. 2002–2003 során azonban megszülettek a külföldi beruházásokat támogató jogszabályok, s kiegészültek a gazdasági tevékenység számára megfelelő kereteket teremtő gazdasági jogszabályok elfogadásával (ezek megalkotása 2004–2006 folyamán gyors ütemben zajlott). Ezzel párhuzamosan a privatizáció keretében is „vonzó” projekteket hirdettek meg.

A működőtőke-befektetéseket kiemelkedően fontosnak tekintik a gazdasági növekedés fenntartásához, a vállalatirányítás javításához és a technológiatranszfer elősegítéséhez. Elsősorban a zöldmezős beruházásokat tartják meghatározónak. Ez utóbbi dinamikus bővülését egyben az ország „Balkáni Tigrissé”⁵ válásának előfeltételeként is tekintik. Egyelőre azonban ezek nagyon kis számban érkeznek az országba (bár 2006 e szempontból kedvezőbbnek tűnik), s a tőkebeáramlás lényegében néhány nagyobb privatizációs ügylet következménye. (7. táblázat)

⁵ Ezt a kifejezést előszeretettel használják a szerb politikusok a többi nyugat-balkáni országgal történő összehasonlításokban.

7. táblázat
 Nettó éves FDI-beáramlás 2000 óta a befektető országok szerint
 (ezer USD)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006. I-X.	Összesen
Norvégia	0	2	74	280	0	29	1 533 459	1 533 844
Németország	6 152	9 788	82 801	75 708	51 985	187 320	718 034	1 131 788
Ausztria	183	1 421	33 876	93 747	146 104	201 189	351 880	828 400
Görögország	334	1 280	12 496	62 268	52 968	236 177	359 952	725 475
Hollandia	0	102	2 248	598 963	102 008	92 113	- 241 005	554 429
Nagy-Britannia	0	1 225	6 618	20 631	79 620	62 918	141 837	312 849
Szlovénia	33	11 254	9 561	29 036	15 706	180 183	38 338	284 111
Franciaország	0	81	87 489	7 858	24 022	37 775	94 310	251 535
Horvátország	0	1 096	5 243	34 446	10 806	37 468	17 686	106 745
Olaszország	2 006	594	7 553	21 325	10 149	16 451	35 603	93 681
Luxemburg	0	128	3 619	4 108	2 387	70 155	6 258	86 655
Magyarország	0	275	1 167	4 224	16 567	24 677	28 332	75 242
...								
Összesen	11 252	35 388	32 6454	1 071 410	796 403	1 365 002	2 841 676	6 447 585

Forrás: SIEPA

Jelenleg a külföldi beruházások szinte kizárólagos jellemzője, hogy azok a hazai piaci adottságok kihasználására építenek. A hazai piac a gazdaság növekedésével fokozatosan fejlődik, a relatíve mérsékelt verseny és az állami szektor jelentős súlya miatt mind a termelés, mind pedig a szolgáltatások terén kedvezőek a külföldi belépők lehetőségei. Ezért az ország a tőkebefektetéseket tekintve az első fázisban tart: alapvetően a belső piaci igények kielégítésére törekvő, az olcsó nyersanyagokat és munkaerőt kihasználó ágazatok és a „szokásos” fogyasztási cikkek, valamint az egyes szolgáltatások jelentik a beruházások célterületeit. A beruházások motiváló tényezői a kevésbé fejlett országokra jellemző tipikus elemeket foglalják magukban: olcsó munkaerő, felgyorsuló privatizációs folyamat, a lakossági kereslet kielégítése (különösen egyes fogyasztási javak, illetve szolgáltatások területén). Összességében szinte minden tevékenység vonzó lehet a térségben, mivel a piac még meglehetősen „üres”. A jövőben Szerbiában is kialakulnak várhatóan azok a nagy üzleti csoportok, amelyek a következő 5-10 évben stabil cégekké válnak (mint a közép-kelet európai országokban a 90-es évtizedben kialakult, mára piacvezető vállalatok). A kisvállalkozók közül is kiemelkedik egy olyan erős kör, amely egyre inkább képes lesz tömeges befektetésekre hazájában. Ezen cégek felvásárlása, a piac konszolidációja néhány év múlva fontos tényezője lesz a piacra való belépésnek.

Montenegró lehetőségei a függetlenség elnyerése után

Montenegró és Szerbia az elmúlt években, a fennálló államszövetség és vámunió ellenére, már önállóan irányította gazdaságpolitikáját (a törvényes fizetőeszköz Montenegróban az euró, Szerbiában a dinár), közigazgatását, központi bankját, így a függetlenség a gazdasági intézményeket tekintve viszonylag kevés változással járt. A függetlenség elnyerése kedvezően befolyásolta Montenegró fejlődési lehetőségeit és nemzetközi megítélését. (8. táblázat) A döntés lezárta az ezzel kapcsolatos belpolitikai és nemzetközi vitákat, ezzel a kormányzat is erőteljesebben koncentrálhat az ország gazdaságfejlesztési kérdéseire, miközben az Európai Unió végleg elválasztotta egymástól Szerbiát és Montenegrót a stabilizációs és társulási megállapodás tárgyalásaival kapcsolatban.⁶

Montenegróban a gazdaság liberalizálása Szerbiához képest gyorsabban zajlik le, a privatizáció ütemesen halad előre, s a kormányzat célja, hogy a villamosenergia-szektoron kívül az összes fon-

8. táblázat
Fontosabb gazdasági mutatók alakulása Montenegróban

	2003	2004	2005
GDP (%)	2,4	4,2	4,3
Folyó fizetési mérleg (a GDP %-ában)	- 7,4	- 7,8	- 9,4
Költségvetési hiány (a GDP %-ában)	- 3,3	- 2,2	- 2,6
FDI-beáramlás (millió USD)	214,0	111,0	383,0
Kiskereskedelmi árak (%)	6,7	4,3	1,8

Forrás: Montenegrói Nemzeti Bank

tosabb iparág magánkézbe kerüljön, már nagyrészt megvalósult. A makrogazdaság viszonylag stabil, az Európai Unió kedvező nyilatkozatokat ad ki az országról, folynak az előkészületek a stabilizációs és társulási megállapodás megkötéséről, a közeljövőben

pedig megnyílik az Európai Unió képviselete Podgoricában. A külföldi befektetések terén Szerbiához képest óriási előny, hogy a turizmus számottevő befektetéseket képes vonzani, ami a folyó fizetési mérleg fenntarthatóságát is valószínűbbé teszi, mint Szerbia esetében. Ebben az ágazatban az áttörést a turizmus kiszolgálásához szükséges infrastruktúra jelentős fejlesztése gyorsíthatja fel. A kedvezőbb makrogazdasági helyzet miatt Montenegrónak Szerbiához képest a nemzetközi szervezetek részéről is sokkal kisebb nyomással kell megbirkóznia.

A jövőbeli fejlődés kulcskérdése a növekedés fenntarthatóságának biztosítása. Ebben a megfelelő hazai gazdaságpolitika mellett természetesen szerepet játszanak külső tényezők is (mindenek-

⁶ 2003. februárban (nagyrészt az EU nyomására) jött létre a Szerbia és Montenegró közötti államszövetség. Azonban a két gazdaság harmonizálása mind politikai, mind gazdaságilag megvalósíthatatlannak bizonyult a mélyreható érdekkülönbségek miatt. A következő években a két állam egymástól nagyon eltérő gazdasági rendszert épített ki. Ezért 2004-től Európai Unió az államszövetséggel kapcsolatban „kettős” megközelítést kezdett el alkalmazni, vagyis Szerbia és Montenegró integrációra való felkészültségét külön-külön értékelte. Két nagyon problematikus terület vált nyilvánvalóvá: a hágai Nemzetközi Bírósággal való együttműködés, valamint a szerb és montenegrói gazdasági rendszerek különbségei. Előbbi volt az a terület, amelyben Szerbia és Montenegró nemzetközi megítélése gyökeresen elvált egymástól.

előtt az EU-tagság megvalósulása vagy konkrét ígérete), de a társadalom és az intézményrendszer felkészültsége, változási képessége és hajlandósága is. Óvatosságra int a térségben az elmúlt évtizedben függetlenné vált országok meglehetősen sikertelen gazdasági átalakulása. A függetlenség tovább nehezítheti, hogy a térség országai az egymáshoz fűződő gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzésével, az egymással szembeni gazdasági korlátok felszámolásával erősítsék a regionális együttműködést, fejlesszék gazdasági potenciáljukat és lehetőségeiket. Figyelemreméltó ugyanis, hogy bár az elmúlt években megvalósult a térségben a szabadkereskedelem, ez nem növelte számottevően az egymás országaiba irányuló kereskedelem volumenét.

Montenegró azonban eltér a régió többi kicsi országától, mégpedig a turisztikai adottságok miatt. A turizmus lehetőségei Horvátországhoz teszik hasonlatossá, s az ország egyértelműen erre kívánja helyezni a jövőben fejlődése súlypontját. Az ország e téren kompenzálhatja a reálgazdaság elmaradottságát, és forrásokat jelenthet a gazdaság stabilizálásához, valamint a turizmushoz kapcsolódó tevékenységek erőteljes fejlődéséhez. A kisország-lét Montenegró esetében előnyt jelenthet: a politikai kockázat csökkenésével párhuzamosan az idegenforgalomba várhatóan beáramló külföldi tőke elég lehet arra, hogy a gazdaság egészét dinamizálja. Hosszabb távon is a szolgáltatásszektor lehet az ország fejlődésének motorja.

A montenegrói gazdaság nemzetközi versenyképességének alacsony szintjét jól jelzi a külkereskedelmi áruforgalom egyensúlytalansága, amely a folyó fizetési mérleg hiányának legfontosabb oka. A termékek gyenge minősége, kedvezőtlen ára, a lakosság növekvő vásárlóereje, valamint a hazai beruházási források átcsoportosítása a termelőszférából a szolgáltatásszektorba, mind a fizetési mérleg növekvő hiányára utal. A folyó fizetési mérleggel kapcsolatos folyamatok nagyfokú hasonlóságot mutatnak Horvátországgal. Montenegróban is rendkívül nagy a mérleghiány az év első felében (2006 első hat hónapjában például elérte a GDP 37%-át), amit az év második felében a turizmusnak köszönhetően a szolgáltatásexport többlete mérsékel. Ez egyben jelzi is a gazdaságot fenyegető legfontosabb kockázatot: a gazdasági szerkezet nem diverzifikált, csak az alumíniumipar és a turizmus tekinthető a meghatározó, húzó ágazatnak. E szektorok kedvezőtlen folyamatai – az alumíniumárak csökkenése vagy a turizmust befolyásoló kedvezőtlen események – sérülékenyvé teszik az ország gazdasági növekedését. Ez pedig arra utal, hogy a kedvező adottságok ellenére az ország gazdasági szerkezetének átalakítása és tudatos fejlesztése meghatározó fontosságú feladat a következő években.

Összefoglalás

Szerbia látszólagos politikai stabilitása továbbra is jelentős kockázatokat rejt, amelyek meghatározó tényezője az elmúlt másfél évtized belpolitikai folyamatainak hatása, a demokratikus rendszerváltás kései és felemás megvalósulása, a nacionalizmus előretörése. A politikai kockázat az elkövetkező egy-másfél év során növekvő lehet. Ennek oka, hogy a Koszovó helyzetének rendezésével kapcsolatos megoldási tervek befejező szakaszukhoz érnek, valamint a parlamenti választások utáni helyzetben kiszámíthatatlan a nacionalista politika további térnyerésének lehetősége. Fontos kérdés le-

het az is, hogy a stabilizációs és társulási megállapodás megkötéséről szóló tárgyalásokat az Európai Unió mikor lesz hajlandó ismét megnyitni.

A szerb gazdaság a következő időszakban ördögi körbe kerülhet. A gazdasági növekedés gyorsítása, illetve a lakosság számára is érzékelhető eredmények felmutatása érdekében a kormányzat jelentős beruházási programja, párosulva a költségvetési bevételeket kedvezőtlenül érintő intézkedésekkel rontja a fiskális egyensúlyt, ami kedvezőtlenül érintheti a folyó fizetési mérleget is. Mindközben a vállalati átalakulás lassúsága, a felszámolási eljárások fékezése és a vállalatok görgetett adósságállománya meggátolja a privatizációt (igaz ez féken tartja a munkanélküliség növekedését is). Eközben a lakossági valutakockázat növekvő, ami további veszélyeket jelenthet az erősödő külső egyensúlytalanság következtében. Szerbia új gazdasági stratégia megvalósítására törekszik: állami beruházások felpörgetésével gyorsítani a gazdaság fejlődését. Ennek a stratégiának a fenntarthatósága a korábbi évekhez képest is nagyobb mértékben függ majd a külföldi hitelezők és befektetők magatartásától.

Források

- Central Bank of Montenegro (2006): *Bulletin of Central Bank of Montenegro*, November.
- IMF (2006a): *Republic of Serbia: Staff Report for the 2006 Article IV Consultation and Post-Program Monitoring Discussions*. Country Report, No. 06/384.
- IMF (2006b): *Republic of Serbia: Selected Issues*. IMF Country Report 06/382.
- IMF (2006c): *Press Release: Statement on Membership of the Republics of Montenegro and Serbia in the IMF*. July 21.
- Ministry of International Economic Relations (2006): *Strategy for Encouraging and Developing Foreign Investment in Serbia*.
- National Bank of Serbia (2006): *Economic Review*. Augusztus.
- Serbia Investment and Export Promotion Agency (2006): *Doing Business in Serbia 2006*.
- Standard and Poor's (2006): *Credit Research Report, Serbia*.
- Statistical Office of Serbia (2006a): *Trends*. Szeptember.
- Statistical Office of the Republic of Montenegro: *Gazdaságstatisztikai adatok*. <http://www.monstat.cg.yu>
- Statistical Office of Serbia: *Gazdaságstatisztikai adatok*. <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu>
- Szilágyi Imre (2006): *A szerb alkotmánytervezet*. TLI-KTK Hírlevél 17.

UKRAJNA – A GAZDASÁG KETTŐS KÖTŐDÉSÉNEK DILEMMÁJA

Ludvig Zsuzsa

A kilencvenes évek elhúzódó recessziója után az ukrán gazdaság a kétezres évek elejétől növekedési pályára állt. Nem pusztán a növekedés ténye, sokkal inkább a tartósan impozáns üteme volt az a tényező, amely ráirányította a figyelmet erre a kelet-közép-európai térségben, köztük Magyarországon is sokak által korábban elfeledett vagy éppenséggel leírt országra. A növekedés fő motorja a kedvező külpiaci konjunktúra volt: Ukrajna legjelentősebb exporttermékeinek – elsősorban a kohászati termékek – felfutó világpiaci kereslete és ezzel összefüggő magas árfekvése. Az ukrán acéltermelők és exportálók különösen magas hasznában azonban ekkor még nem kis szerepet játszottak az Ukrainán belüli alacsony energiaárak. Az ukrán gazdaság szerkezetét köztudottan erőteljesen jellemzi a kiemelkedően magas energiaigény, amely ráadásul energiapazarlással párosul. A 2004–2005 őszi–téli elnökválasztások utáni megromló orosz–ukrán viszony, amely a 2006 eleji gázárvitában csúcsosodott ki, azonban már megkérdőjelezte ennek a szerkezetnek a fenntarthatóságát, és magának az ukrán gazdaságnak a – szerkezetváltás nélküli – versenyképességét is.

A kedvező külpiaci konjunktúra által előidézett vállalati prosperitás megteremtette a belső növekedési tényezők kialakulásának lehetőségét is: mind a belső fogyasztás, mind pedig a beruházások növekedésnek indultak. A gazdálkodói környezet kedvezőbbé válásában szerepet játszottak a gazdaságpolitikai intézkedések is, többek között az orosz mintára adócsökkentést hozó adóreform. Jelentős stabilizálódást mutattak a pénzügyek is: az infláció 2001-re egy számjeggyé szelídült, a GDP-hez viszonyított költségvetési hiány mértéke minimálisra csökkent, a fizetési mérleg aktívumot ért el, miközben a nemzeti valuta, a hrivnya árfolyama is stabil maradt. Ugyanakkor a külföld szemében elrettentő erejű korrupció és túlburjánzó bürokratizmus felszámolására ekkor még nemigen történtek lépések. Ukrajna a kelet-közép-európai térség egyik legtöbb bizonytalanságot, kockázatot jelentő országa maradt.

A 2005-ös belpolitikai fordulat teremtette bizonytalansági elemek, egyebek mellett az eltúlzott szociális ígéretek teljesítésének kényszere párosulva a korábbi kedvező külső konjunktúra romlásával azonban megtörték a korábbi évek gazdasági dinamizmusát: 2005-ben már csak 2,5 százalékkal bővült az ukrán bruttó hazai termék, szemben a korábbi évek gyakran 10 százalék körüli ütemével. A kedvezőtlen tényezők között meghatározó fontosságú a befektetői bizalom megrendülése, amelyet elsősorban az új hatalom újraállamosítási, reprivatizációs retorikája okozott. Egyéb szabályozói vál-

toztatások is hozzájárultak a befektetők elriasztásához: az egyenlő versenyfeltételek megteremtése jegyében visszavontak számos korábban megadott adókedvezményt, többek között a különleges gazdasági övezetek kínálta adómentességet és kedvezményeket. A befektetői bizonytalansághoz párosult a 2006 januárjában bekövetkezett orosz gázáremelés, amely a gazdaság kulcságazatait hozta (hozza) merőben új, nagymértékben kedvezőtlenebb versenyhelyzetbe. Ukrajna ugyanis a szovjet örökség részeként – más FÁK-országokhoz hasonlóan – jelentősen a világpiaci ár alatt kapta, s kapja mind a mai napig az orosz földgázt. A beszerzési ár alakulását azonban alapvetően befolyásolják a két ország közötti politikai viszonyok.¹

A mai ukrán politikai és gazdasági helyzet legizgalmasabb kérdése minden bizonnyal az ország integrációs, illetve orientációs döntése. Ukrajna elméletileg már évekkel ezelőtt az uniós tagságra pályázva az Európai Unió mellett tette le voksát. Ugyanakkor részese a 2003-ban Oroszország vezetésével újtára indított FÁK-on belüli négyes integrációs elképzeléseknek is.² Bár a Juscsenko elnökhöz kötődő politikai erők előszeretettel hangoztatják az ebben való korlátozott ukrán érdekeltséget, sőt nem egy alkalommal a FÁK-kal való teljes szakítást is felvetették, a kérdés korántsem ilyen egyszerű. Az orosz érdekszövetségnek való teljes háttat fordítás komoly gazdasági következményekkel járhat, míg a másik oldalon az Európai Unió felé való közeledés rövid távon minden bizonnyal nem pótolhatja az ebből eredő veszteségeket. Oroszországot irritálták az Ukrajna által hangoztatott euroatlanti integrációs elképzelések, az Európai Unió pedig kétségét fejezte ki, hogy egyszerre lehetséges mindkét irányban integrációs jellegű közeledés.

Ukrajna külkereskedelme

Az ország nyersanyagokkal való relatíve szerény ellátottsága a külkereskedelmet felértékeli. Igaz ez a szénhidrogének esetében is, dacára annak, hogy Ukrajna maga is jelentékenynek számító földgázkészletekkel rendelkezik. Az ukrán gazdaság jelenlegi, intenzív energiafelhasználást igénylő szerkezete párosulva a pazarló energiagazdálkodással együttesen emelik az energiakereskedelmet kulcsproblémává. Exportoldalón – az import ellentételezését szolgáló általános gazdaságpolitikai célokon túlmenően – a szovjet gazdaság örökségeként meglévő hatalmas, az ország szükségleteit messze meghaladó (pl. kohászati) termelőkapacitások teszik szükségessé a más országokkal való árucserre növelésére irányuló törekvéseket. Ukrajna számára a külkereskedelem jelentette az elhúzódó recesszióból is a kiutat; a növekedés kezdetben egyértelműen exportorientált volt.

Az ukrán kivitel földrajzi szerkezete diverzifikált. Abban a két legjelentősebb országeggyüttes – azaz a FÁK, illetve az uniós országok csoportja – mellett további számottevő partnerországok is találhatóak. Közülük a legfontosabb Törökország, az Amerikai Egyesült Államok és Kína. A két nagy ori-

¹ A monopolhelyzetét ügyesen kihasználó orosz Gazprom árképzési gyakorlata köztudottan korántsem pusztán gazdasági megfontolásokra épít: az alacsony vagy éppenséggel magas áron kínált gázzal Moszkva politikai szövetségeseit és barátait jutalmazza, illetve a vele szembefordulókat bünteti.

² 2003-ban Oroszország, Belorusszia, Kazahsztán, valamint Ukrajna megállapodást írt alá az Egységes Gazdasági Térkép létrehozásáról, amely a szabad kereskedelmen messze túlmutató integrációs együttműködést, gazdasági unió megteremtését célozza hosszabb távon.

entációs célcsoport kiviteli részaránya hasonló egymáshoz, s a FÁK-országok csoportja mindössze néhány százalékkal előzi meg az uniós tagállamok együttesét. Egyelőre nem rajzolódik ki a sorrendben cserére utaló tendencia sem, ellenkezőleg, éppen 2005-ben, a nevezetes elnökválasztások évében nőtt újra a FÁK-országok, és ezen belül Oroszország részaránya Ukrajna kivitelében az előző évi 18 százalékról közel 22 százalékra. Az EU országai közül nem válik ki egyetlen domináns partnerország sem, bár exportoldalon Olaszország egyértelműen a legjelentősebb uniós partner, öt követi Németország, valamint Lengyelország. (1. táblázat)

Importoldalon Oroszország dominanciája még szembeötlőbb. 2004-ben még 40 százalék fölötti részaránya 2005-ben a szénhidrogén-behozatal diverzifikálására tett lépéseknek köszönhető csökkenés ellenére még mindig meghaladta a 35 százalékot. Mivel az energiabehozatal alternatív forrásországai szintén FÁK-országok – elsősorban Türkmenisztán, illetve Kazahsztán –, a FÁK-ország-együttes részesedése 2005-ben megközelítette az 50 százalékot. Ezzel szemben áll az Európai Unióból származó ukrán behozatal „mindössze” 30 százalék körüli súlya. Az uniós partnerek közül Németország – 9 százalék fölötti részarányával – kiemelkedik, de az ezzel együtt sem éri el az orosz súly egynegyedét sem. A földrajzi irányultságot mutató külkereskedelmi statisztikák tehát egyértelműen

1. táblázat

Ukrajna fontosabb külkereskedelmi partnerei

Export (százalékos részarány)			Import (százalékos részarány)		
Partner	2004	2005	Partner	2004	2005
Oroszország	18,0	21,9	Oroszország	40,7	35,5
Németország	5,8	3,7	Németország	9,4	9,4
Törökország	5,7	5,9	Türkmenisztán	6,7	7,4
Olaszország	5,0	5,5	Lengyelország	3,3	3,9
USA	4,6	2,8	Olaszország	2,8	2,8
Lengyelország	3,0	2,9	USA	2,6	2,0
Kína	2,5	2,1	Nagy-Britannia	2,5	1,4
Magyarország	2,5	2,0	Kína	2,5	5,0
Románia	2,2	1,4	Franciaország	2,3	2,2
Moldova	2,0	2,0	Belorusszia	1,9	2,6
Belorusszia	1,7	2,6	Magyarország	1,2	1,8
India	1,5	2,1	Koreai Köztársaság	...	1,8
Egyiptom	...	2,3	Törökország	1,3	1,7
Szíria	1,8	2,0	Csehország	1,4	1,6
Kazahsztán	1,9	1,9	Japán	1,5	1,5
FÁK-országok	26,9	31,3	FÁK-országok	52,4	47,1
EU 25	29,9	26,9	EU 25	32,3	32,8

Forrás: <http://www.ukrstat.gov.ua>

jelzik az ország kettős külső kötődését, azt a kényszerhelyzetet, amelyben Ukrajna mindkét irányú kapcsolatrendszerének ápolása fontos gazdasági szükségszerűség. Az áruszerkezeti sajátosságok csak tovább erősítik ezt a megállapítást. (2. táblázat)

Ukrajna helyzete a kelet-közép-európai országokkal való összevetésben nemcsak abban különbözik, hogy az ország külkereskedelmi összefonódása az Európai Unióval lényegesen szerényebb, mint az immár uniós tagállammá vált kelet-közép-európai országoké volt akár tíz-tizenöt évvel ezelőtt is, hanem a speciális külkereskedelmi áruszerkezetben is. Míg az említett országok kivitelének szerkezete lehetővé tette az orientációváltást, azaz a korábban a KGST-piacokra termelt áruk legalább részleges átirányítását a nyugat-európai piacokra, Ukrajna számára ez az út egyelőre nem tűnik járhatónak. A jelenlegi ukrán export szerkezete lényegesen eltérő a két relációban. Bár mindkét irányban első helyen – 30 százalék körüli részaránnyal – szereplő áruosztály a különböző fémek és fémtermékek együttese, ez a tény leginkább csak a kohászati ágazat ukrán gazdaságban

2. táblázat
Az EU 25-be és Oroszországba irányuló ukrán export szerkezete, százalék

HS áruosztály	Áruosztály elnevezése	Ukrán export az EU 25-be, 2005 (%)	Ukrán export Oroszországba, 2004 (%)
I.	Élő állatok, állati termékek	0,2	8,0
II.	Növényi termékek	5,2	1,5
III.	Állati vagy növényi zsír és olaj	2,1	1,4
IV.	Élelmiszer-készítmények, italok, dohány	1,5	8,3
V.	Ásványi termékek	24,5	3,1
VI.	Vegyipari termékek	7,1	7,8
VII.	Műanyagok, gumi és ezekből készült termékek	0,9	2,8
VIII.	Bőr- és szőrmeárak	1,6	0,0
IX.	Fa és faipari termékek, parafa	4,1	0,3
X.	Papíripari alapanyag, papír, karton és ezekből készült áruk	0,2	4,7
XI.	Textilipari alapanyagok, textilárak	6,1	0,9
XII.	Lábbelik, fejfedők	0,6	0,1
XIII.	Kő, gipsz, cementárak, kerámiacikkek, üveg és üvegárak	0,3	1,8
XIV.	Gyöngyök, drágakövek, nemesfémek, érmék	0,7	0,0
XV.	Nem nemesfémek és ezekből készült áruk	32,7	27,1
XVI.	Gépek, mechanikus berendezések, atomreaktorok, elektromos gépek	5,2	18,0
XVII.	Járművek	2,3	12,4
XVIII.	Optikai, fényképezési, mérő-, orvosi stb. készülékek, órák, hangszerek	0,2	0,9
XIX.	Fegyverek és lőszer	0,0	0,0
XX.	Különböző áruk, bútor, játékok	1,1	0,9
	Összesen	96,6	100,0

Forrás: Eurostat, Gostamkom (Tamozsennaja sztatistika vnyesnyej torgovli Rosszijoszkoj Federacii, Moszkva 2005.).

játszott kiemelt szerepét jelzi.³ Hasonló a helyzet a vegyipari termékek esetében is, amelyek kiviteli részaránya mindkét esetben magas, 7 százalék körüli. Az ukrán kivitel kohászati és vegyi jellegű termékein túli árucsoportjaiban azonban már igen éles eltéréseket tapasztalhatunk. Legszembetűnőbbek a relációs különbségek a gépek, berendezések szállításainál. Míg az Oroszországba irányuló ukrán export durván egyharmadát ezek a termékek (XVI-XVII. áruosztályok) adják, addig arányuk az unióba irányuló szállításokban 2005-ben mindössze 7,5 százalék volt. Az ásványi termékek esetében a helyzet fordított, azok részaránya az uniót célzó ukrán kivitelben megközelíti a 25 százalékot, míg az Oroszországba irányulóban mindössze 3 százalék körüli. Hasonlóképpen jelentékenynek tekinthető az ukrán textilexport az Európai Unióba, miközben az orosz relációban marginális. Az unióba irányuló export szerkezete meglehetősen egyoldalú, s zömében alacsony feldolgozottságú termékeket ölel fel, ugyanakkor az Oroszországot célzó ukrán szállítások diverzifikáltabbak, azokat jóval magasabb hozzáadottérték-tartalom jellemzi.

Külön érdemes szólni az agrárexportról. A köztudottan jelentős agrárpotenciállal rendelkező Ukrajna az Európai Unió védett agrárpiacán kevésbé markánsan tud megjelenni, mint Oroszországban. Igaz, a helyzet e téren változóban van, ugyanis a 2005–2006 során felhalmozódott orosz–ukrán konfliktusok nem hagyták érintetlenül az ukrán mezőgazdasági kivitelt sem. A hús-, tej- és cukorháborúk következtében az ukrán termelők orosz piacokon való megjelenési lehetőségei lényegesen romlottak. Kérdéses azonban, hogy a jelenleg tárgyalt EU–Ukrajna „mély szabad kereskedelmi megállapodás” (*Deep Free Trade Agreement*) érvénye ki fog-e terjedni az agrártermékekre, azaz kész-e az unió az ukrán mezőgazdasági termékek és élelmiszerek előtti nyitásra?

A fentiekből az alábbi következtetések adódnak. Elsősorban az ukrán gazdaság szerkezeti sajátosságaiból adódóan rövid, illetve középtávon sem tűnik reálisnak a jelentős piacváltás kivitelezése Ukrajna számára. Minden bizonnyal eddig sem az amúgy is meglehetősen alacsony uniós vámok adadályozták a magasabb feldolgozottsági fokú ukrán termékek uniós piacokra jutását. Sokkal inkább az ukrán termékek gyenge versenyképességében, minőségi tényezőiben lehet a gond. Az Európai Unió által az ukrán WTO-tagság megszerzése után felajánlott, a szabad kereskedelmen túlmutató integrációs szándékok vélhetően csak hosszabb távon érhetik el a kívánt hatást, az ukrán gazdaság szerkezeti átalakítását és a minőségi tényezők előtérbe kerülését. Mindaddig azonban az orosz piac az ukrán termelők számára nélkülözhetetlen marad.

További komoly problémát jelent a műszaki előírások, szabványok kérdése. Ukrajna az Európai Unióhoz való gazdasági közeledési – integrálódást célzó – folyamatban vállalta a jogi harmonizációt, azaz az uniós jogszabályok, normák, előírások fokozatos bevezetését, illetve átvételét. A fentiekben bemutatott igen erős orosz kereskedelmi kötődés azonban felveti a kérdést, hogy ez kivitelezhető-e, ha orosz partnere nem jár el hasonlóképpen? Moszkva számára azonban egyre kevésbé vonzó a korábban az EU–Oroszország párbeszédben – például a közös gazdasági térségben – vázolt egyoldalú jogi alkalmazkodás az uniós szabályokhoz.

Nem elhanyagolható problémát okozhat a WTO-tagság megszerzésének módja, illetve ideje sem. Amennyiben ugyanis az ukrán tárgyalási pozíciókat nem egyeztetik Moszkvával, ráadásul Uk-

³ Az ágazat az ukrán ipari termelés mintegy egynegyedét adja.

rajna előbb csatlakozik, az ukrán vállalások a későbbiekben útjában állhatnak a Moszkva számára oly fontos Egységes Gazdasági Térségben való – szabad kereskedelmi kapcsolatokon túlmutató – ukrán részvételnek, ráadásul a már WTO-tag Ukrajna (az ukrán–orosz politikai párbeszéd javulásának elmaradása esetén) elméletileg akadályozhatja, nehezítheti az orosz csatlakozást.⁴ Nem véletlen, hogy Moszkva mindvégig a tárgyalási pozíciók egyeztetését szorgalmazta, de kevés sikerrel.⁵

Külföldi tőkebefektetések Ukrajnában és Ukrajnából

Az ukrán gazdaságban a közvetlen külföldi tőkebefektetések (FDI) szerepe jóval elmaradt a kelet-közép-európai országokban mért értékekhez képest. Az FDI állománya a lélekszáma alapján kisebb Lengyelországban még 2003-ban is több mint hétszerese volt az ukrán értéknek. (3. táblázat) E különbség azonban 2005-re mintegy ötszörösre csökkent. A 4. táblázatból igen jól kirajzolódó tendencia alapján az FDI szerepe a közelmúltban jelentősen megugrott; a 2005-ös 45 százalékos bruttó állótőke-beruházásokhoz viszonyított részarány még kelet-közép-európai összehasonlításban is kiemelkedő. Igaz, ennek háttérében a 2005-ös reprivatizációs bizonytalanságok miatti visszafogott hazai beruházási kedv is meghúzódik. Mindazonáltal az FDI GDP-hez viszonyított aránya, bár jelentősen megemelkedett, még mindig jócskán elmarad akár a lengyel, akár a magyar értéktől. Mindenesetre a közölt adatok a gazdasági fejlődés új szakaszának eljövételét jelezhetik, amelyben az FDI szerepe a korábbinál lényegesen jelentősebb lehet. Az óvatos megfogalmazást egyelőre az indokolja, hogy a statisztikákban mutatkozó hirtelen javulás néhány nagyobb ügylettel magyarázható, a tömeges, nagyszabású külföldi tőkebeáramlás bekövetkezte egyelőre még korántsem tekinthető biztosnak.

3. táblázat
Összehasonlító FDI-állományadatok
Ukrajnában, Lengyelországban és Magyarországon
(millió USD)

	1995	2000	2003	2005
Beáramlott FDI-állomány				
Ukrajna	910	3875	6953	17209
Lengyelország	7843	34227	52125	93329
Magyarország	11304	22870	42915	61221
Kiáramlott FDI-állomány				
Ukrajna	97	170	157	466
Lengyelország	539	1018	1839	4671
Magyarország	278	1280	3921	6604

Forrás: World Investment Report 2004, 2006 UNCTAD.

⁴ A jelenlegi orosz gazdasági és külkereskedelmi áruszerkezetből kiindulva, Oroszország számára a WTO-tagság megszerzése nem különösebben sürgős. Moszkva ráér addig tárgyalni, amíg számára kedvező feltételekkel csatlakozhat.

⁵ Bár Ukrajna a csatlakozási tárgyalásokban előrébb tart, az Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok között 2006 novemberében megkötött kétoldalú megállapodás elméletileg megkönnyíti a Világkereskedelmi Szervezet által vélhetően előnyben részesített egyidejű csatlakozást.

4. táblázat
Összehasonlító adatok az FDI gazdaságban betöltött szerepéről

Éves FDI-beáramlás/éves bruttó állótőke-beruházások (%)	1992–1997 átlaga	2000	2003	2004	2005
Ukrajna	3,3	9,6	13,8	11,7	45,2
Lengyelország	12,2	23,8	11,6	28,4	14,6
Magyarország	33,0	24,5	11,6	20,4	26,5
FDI-állomány/GDP (%)	1995	2000	2003	2004	2005
Ukrajna	2,5	12,4	14,1	...	21,1
Lengyelország	5,8	20,5	24,9	...	31,1
Magyarország	25,3	49,0	51,8	...	55,9

Forrás: World Investment Report 2004, 2006 UNCTAD.

Úgy tűnik, az európai uniós befektetésekben áttörés következett be. A hivatalos ukrán statisztikák alapján a közvetlen tőkebefektetések állománya egy év alatt mintegy 7 milliárd dollárral növekedett, amely összegből több mint 6 milliárd uniós tagországokból, elsősorban Németországból és Ausztriából származott. Az 5. táblázatból jól látható, hogy valamennyi korábban is fontos befektetőnek számító uniós tagország növelte befektetéseit Ukrajnában a politikai változások óta. Bár hasonló tendencia jellemzi az egyéb forrásból (Oroszország, USA) származó befektetéseket is, ezek dinamikája messze alatta marad az uniós, elsősorban német, illetve osztrák befektetések növekedési ütemének. 2006 elejére Ukrajna meghatározó külföldi befektetője az Európai Unió lett, miközben Oroszország súlya még a ciprusi vagy a Brit Virgin-szigeteki befektetések egy része mögött orosz befektetőt sejtve is visszaszorulóban van, azonban korántsem lebecsülendő. Különösen nem az, ha az ágazati összefüggéseket is figyelembe vesszük.

Orosz hivatalos adatok alapján 2000 és 2005 között az Ukrajnát célzó orosz befektetések értéke több mint tizenháromszorosra nőtt. Az orosz befektetők az ukrán gazdaság kulcsterületein vannak jelen, méghozzá igen erős pozíciókban, 50 százalék feletti részesedéssel a távközlésben, a színesfémkohászatban vagy a kőolaj-feldolgozásban. Orosz vállalatok kontrollálnak például a hat jelentős ukrán kőolaj-finomító közül négyet. A különböző *off-shore* központokban bejegyzett orosz vállalatoknak jelentős részesedésük van az ukrán villamosenergia-szektorban és a gázágazatban is. Az energetikával ellenkező irányú függésre példa a színesfémkohászat, mivel az orosz ágazat 70-100 százalékban ukrán beszállításoktól függ. Nem véletlen tehát, hogy az ukrán színesfémkohászatban az orosz tulajdonosok dominálnak! Orosz számítások szerint a Krím félszigeten az orosz befektetések az összes külföldi befektetés mintegy felére rúgnak.⁶ Ráadásul a jövőben is az orosz befektetők további ukrainai terjeszkedésével számolhatunk. Orosz elemzésekben a tudatos orosz beruházási expanzió és az ehhez nyújtandó állami támogatás

⁶ Konceptija vzaimootnosenyij mezsdu Rosszjiszkoj Federaciji i Ukrainoj v mezs-parlamentszkoj szfere (2006). Centr problem integraciji, Insztyitut ekonomiki RAN, 159 p.

5. táblázat
 Közvetlen külföldi tőkebefektetések állományának
 fontosabb befektető országok szerinti megoszlása Ukrajnában

	2005. január 1.		2006. január 1.		2006. július 1.	
	Millió USD	%	Millió USD	%	Millió USD	%
Németország	631,6	7,6	5505,5	33,6	5503,2	29,9
Ciprus	1035,6	12,4	1562,0	9,5	2042,9	11,1
Ausztria	345,6	4,1	1423,6	8,7	1506,3	8,2
USA	1153,7	13,8	1374,1	8,4	1322,0	7,2
Egyesült Királyság	895,9	10,7	1155,3	7,1	1435,5	7,8
Hollandia	548,3	6,6	721,8	4,4	1178,6	6,4
Oroszország	457,5	5,5	799,7	4,9	906,8	4,9
Brit Virgin-szigetek	543,8	6,5	688,7	4,2	777,6	4,2
Svájc	411,3	4,9	445,9	2,7	436,6	2,4
Lengyelország	192,3	2,3	224,0	1,4	251,6	1,4
Magyarország	179,1	2,1	191,1	1,2	215,7	1,2
Franciaország	79,1	0,9	87,3	0,5	448,8	2,4
EU 25 együtt	4652,4	55,7	11997,8	71,9	11684,8	67,2
Fentiek együtt	6567,1	78,6	14263,9	87,2	15188,2	87,4

Forrás: <http://www.ukrstat.gov.ua>

szükségességéről írnak, külön kiemelve a repülőgépipart és a gázipart. A 2005 folyamán tapasztalt, az orosz befektetőkkel, befektetésekkel szembeni diszkriminatív ukrán magatartás esetleges továbbélése esetén tehát minden bizonnyal komoly orosz válaszlépésekre lehetne számítani.⁷ Ráadásul az Ukrajnából származó, külföldet célzó befektetéseken belül továbbra is Oroszország dominál, a külföldi terjeszkedéshez azok a vállalati csoportok tőkeerősek kellően, amelyek számára az orosz partnerekkel való együttműködés fontos. Ugyanakkor egyfajta irányváltás kezdetét jelezheti, hogy 2005 folyamán nagyobb szabású ukrán beruházásokra került sor több uniós tagállamban, elsősorban Lengyelországban és az Egyesült Királyságban. (6. táblázat)

⁷ Az ukrainai reprivatizációs eljárások lényegében egy orosz befektetést érintettek számottevő mértékben, az Ukrnatnafti reprivatizált részvényei révén.

6. táblázat
Közvetlen tőkebefektetések Ukrajnából,
állományadatok a legjelentősebb célországokban
2004–2006 folyamán

	2004. január 1.		2005. január 1.		2006. január 1.	
	Millió USD	%	Millió USD	%	Millió USD	%
Oroszország	86,7	53,0	94,6	53,8	102,5	47,0
Lengyelország	0,4	0,2	0,3	0,2	20,3	9,3
Panama	18,9	11,6	18,9	10,8	18,9	8,7
Vietnam	15,8	9,7	15,9	9,0	15,9	7,3
Egyesült Királyság	0,2	0,1	0,2	0,1	13,9	6,4
Spanyolország	13,8	8,5	13,8	7,9	13,8	6,3
USA	5,4	3,3	5,7	3,2	5,6	2,6
Hongkong	5,4	3,3	5,4	3,1	5,4	2,5
Ausztria	1,0	0,6	3,0	1,7	4,6	2,1
Svájc	4,2	2,6	4,7	2,7	4,0	1,8
Grúzia	2,2	1,4	2,3	1,3	2,2	1,0
Ciprus	1,9	1,2	2,0	1,1	2,1	0,9
Fentiek együtt	155,9	95,5	166,8	94,9	209,2	95,9
EU 25	21,3	12,8	23,4	13,3	59,6	27,3
Összesen	163,5	100,0	175,9	100,0	218,2	100,0

Forrás: www.ukrstat.gov.ua

Az Európai Unióból érkező tőke számára a legvonzóbb ágazat az élelmiszeripar. 2003-ban az EU 15-ből származó FDI-állomány mintegy egynegyede irányult ide (24,4%), ezt követte a nagy- és kiskereskedelem (15,7%), a gépgyártás (8,6%), valamint a pénzügyi szolgáltatói szektor (7,8%) és a közlekedés-hírközlés (7,3%). A szolgáltatói szektor iránti orosz befektetői érdeklődés a rendelkezésre álló 2003-as adatok szerint hasonlóképpen magas, az orosz befektetéseken belül a közlekedés-hírközlés, a nagy- és kiskereskedelem, valamint a pénzügyi szolgáltatások aránya rendre 10,4, 7,1, illetve 7,5 százalék. A feldolgozóiparon belüli súlyokban már jelentős eltérések mutatkoznak az unió és Oroszország között. Miközben az orosz FDI mintegy 27,5 százaléka a szén- és olajfeldolgozó ágazatokat célozta meg, a gépgyártás vagy az élelmiszeripar aránya mindössze 2,3, illetve 2,8 százalékos volt. Érdekesség az egészségügy iránti erőteljes orosz érdeklődés is, aránya 20,6 százalékot tett ki az összes – 2003-ig beérkezett – orosz beruházáson belül.⁸ Mindebből az a következtetés vonható le, hogy míg az orosz befektetők az ukrán gazdaságban jelenleg kulcsszerepet játszó ágazatokban vannak erőteljesen jelen, az unióból érkező tőkebefektetések jelenthetik a jövőbeli szerkezeti átalakuláshoz vezető fontos lépcsőfokot.

⁸ Vinhas de Souza és szerzőtársait idézi a „The Prospect of Deep Free Trade between the EU and Ukraine” (2006) szerzői gárdája.

Oroszország gazdasági jelentősége – ágazati megközelítésben

Amint a fenti statisztikai fejezetekből is kitűnik, Oroszország Ukrajna legjelentősebb kereskedelmi partnere, valójában – az adatok mögött meghúzódó tények figyelembevételével – az egyik legjelentősebb külföldi befektető, valamint az Ukrajnából eredő befektetések legfontosabb célországa is. Mindennek azonban nemcsak önmagában van igen komoly jelentősége, hanem különösen annak tükrében, hogy az orosz jelenlét, illetve a szoros orosz–ukrán gazdasági összefonódás az ország egész gazdasága számára kulcsfontosságú ágazatokban a legerőteljesebb, többek között a kohászatban, az energetikában és a mezőgazdaságban.

A FÁK-térségbe irányuló ukrán export struktúrája alapvetően tér el az egyéb relációkétól. Pusztán gazdasági szempontból, az ukrán exportlehetőségeket szem előtt tartva, az Oroszország körül formálódó szabad kereskedelmi övezet Ukrajna számára igen jelentős gazdasági előnyökkel járna. Különösen súlyos helyzetbe kerülne azonban távolmaradása esetén: nemhogy az akadálymentes kereskedelem nyújtotta előnyökről kellene lemondania, hanem jelentős „extra” nehézségekkel is szembeesülne, amelyekből már jó ízelítőt adott a 2006-os ukrán–orosz húsháború. Az ukrán mezőgazdaságnak tradicionálisan fontos piaca az orosz, miközben az unió agrárpiacára való bejutás még az erőteljesen javuló kapcsolatok és szabad kereskedelmi elképzelések dacára is problémásnak tűnik. Egyébként a kereskedelmi háborúzás számos más terméket is érint. 2006 tavaszán például Ukrajna állította le az orosz alkoholimportot.

Egy másik érintett ágazat a bányászati-kohászati-acélipari komplexum, amelyben igen erőteljes a vállalati összefonódás; mind az Ukrajnába irányuló orosz befektetések, mind pedig az innen Oroszországot célzó befektetések igen jelentősek. Az orosz–ukrán gazdasági kapcsolatok megromlása vélhetően visszavetné a már kialakult együttműködés lehetőségeit is, de mindenképpen korlátozná a további kapcsolatok kialakításának esélyeit. Különösen erős a donyecki–orosz összefonódás. Ráadásul az uniós cégek ezen ágazat iránt mindezidáig csekély érdeklődést mutattak. Igaz ugyanakkor, hogy a kedvező politikai kapcsolatok gyümölcseként jelentős mértékben javultak az ukrán acéltermelők piaci esélyei az egyébként meglehetősen zártnak tekinthető uniós acéltermékpiacon.

A legkényesebb terület azonban minden bizonnyal az energetika. A függés egyelőre kölcsönös. Ukrajnának minden próbálkozása ellenére a legfontosabb energetikai partnere Moszkva, nemcsak pusztán a közvetlenül Oroszországból származó szénhidrogén-behozattal tekintve, de a közvetett utakat is számba véve. A mai Ukrajnába Oroszországot elkerülő vezetékek nemigen vezetnek, így még a máshonnan származó földgáz és kőolaj megérkezése sem függetleníthető az orosz partner szándékaitól és akaratától. Az energiatülszorgást jól jellemzi, hogy Ukrajna növekvő földgáztermelése ellenére éves földgázfogyasztásának csak mintegy egynegyedét képes saját termeléssel előállítani, kőolajból pedig szinte teljes mértékben behozatalra szorul. Hasonlóképpen, jelen pillanatban Oroszország sem tudja szénhidrogén-szállításai zömét Ukrajna kikerülésével Európába juttatni: az európai piacokra szánt orosz földgáz durván 80, a kőolaj mintegy 18 százaléka halad keresztül Ukrajna területén. Igaz, Oroszország az északi gázvezetékéről szóló német megállapodás révén helyzeti előnyhöz jutott, mert néhány éven belül Nyugat-Európaig elérő alternatív vezeték áll majd rendelkezésére, s elkészültek a déli irányból, szintén Ukrajna kikerülését célzó gázvezeték-építési

tervek is. A konstruktív energetikai együttműködésre példa ugyanakkor az atomenergia-ipar, amelyben igen szoros ágazaton belüli kooperáció folyik.

Az Európai Unió gazdasági jelentősége

Az Európai Unió igazi gazdasági jelentőségét „modernizációshorgony-szerepe” adja. Ukrajna leginkább ebből a térségből importálja a fejlett technológiát képviselő gépeket, berendezéseket, továbbá az Európai Unió mint legnagyobb tőkebefektető a tőke mellett korszerű vállalatvezetési, -szervezési módszereket is hoz az országba. Természetesen az uniós cégek ágazati preferenciái – a feldolgozóipar egyes ágazatai és a szolgáltatói szektor előtérbe helyezése – önmagukban is hozzájárulnak az egész ukrán gazdaság szerkezeti megújulásához.

Nem elhanyagolhatóak, bár a kölcsönös kereskedelemhez és tőkebefektetések hozadékához képest marginálisak, az Európai Unióból érkező egyéb támogatási formák sem, többek között a TACIS keretein belül nyújtott anyagi segítség, illetve a 2007-től bevezetendő európai szomszédspolitikai eszköz (*european neighbourhood policy instrument*, ENPI) sem. Mindennek közvetlen gazdasági jelentősége azonban csekély. Az Európai Unió legnagyobb „áldása”, minden bizonnyal, rövid, közép- és hosszú távon is, az FDI-n keresztül érkező tőke és tudás lehet.

Középtávon számottevő gazdasági és szerkezeti hatások várhatóak a tervezett szabadkereskedelem megteremtésétől is. Ezek azonban már vegyesek, pozitívak mellett negatívak is lesznek, tekintettel az ukrán gazdasági szerkezet és versenyképesség jelenlegi gyengeségeire. Az egyszerű szabadkereskedelem azonban önmagában – tekintettel az ukrán vámállalásokra a WTO keretein belül, valamint a már jelenleg is alacsony szintű uniós vámvédelemre – meglehetősen csekély hatással járna. Éppen ezért került előtérbe az ún. *deep free trade* elképzelés, amelyben a fentiekén kívül teljesen szabad termék-, szolgáltatás- és tőkeáramlást kínál az unió, azaz az uniós szóhasználatban „beengedi Ukrainát az egységes piacra, illetve annak szegmenseibe”.⁹ A negyedik szabadságelem, a munkaerő tekintetében az akadálymentesség megteremtése, a vízummentesség csak hosszabb átmeneti időszak után képzelhető el.

Deep free trade esetén a termékekkel való szabadkereskedelem megvalósulásához vezető út fontos eleme a jogharmonizációs folyamat, illetve az uniós műszaki szabványok Ukrajna általi elismerése és bevezetése. Mindezekhez a szolgáltatások terén az unióshoz vagy a nemzetközileg elterjedt konvergáló ukrán piaci szabályozás társul. Szükségesnek tűnik továbbá az egyéb területeken – például versenypolitika, vállalati irányítás, belső piac – meglévő szabályozási módok irányába való ukrán elköteleződés. Mindezeket kiegészíti az unió oldaláról nyújtott technikai tanácsadás, az infrastrukturális fejlesztéshez adott segítség, az oktatási és tréningtevékenység. A fentiek az elkép-

⁹ Lásd „The Prospects of Deep Free Trade...” c. tanulmányt, amely Brüsszel megbízásából a „deep free trade” kifejtésére készült.

zelés kidolgozói szerint Ukrajna számára általános „jólétemelő” hatásokkal járnak majd,¹⁰ azaz elősegítik a felzárkózást a kelet-közép-európai új tagországok gazdasági fejlettségi szintjéhez. Az unióhoz fűződő gazdasági szálak tehát a hosszabb távon is fenntartható, a külpiaci konjunkturális ingadozásoktól jóval kevésbé függő gazdasági növekedést alapozhatják meg. Ukrán oldalról a célkitűzések megvalósulásához hozzájárul a munkaerő relatíve magas képzettségi szintje, valamint az ország kedvező földrajzi fekvése, az uniós piacokhoz való közelsége.

Összességében a vázolt elképzelés nem helyez az unióra különösebb terheket Ukrajna kapcsán. Ugyanakkor az ukrán oldalon jelentkező nehézségek ágazati, regionális és vállalati szinten rövid- és középtávon akár igen súlyosak is lehetnek. Ami Ukrainát kompenzálhatja a terhekért, az a várhatóan megújuló Ukrajna-kép, egy olyan új ukrán „imázs”, amely elsősorban az országon belüli minőségi változások révén erőteljes FDI-vonzó hatásokat fejthet ki. Ez azonban tekintettel mindarra a szükséges mentalitásbeli változásra, amely nélkül az elképzelés nem járhat sikerrel, minden bizonnyal csak hosszabb távon valósulhat meg. Egyelőre pedig igen kérdéses, hogy mindezekre a változásokra és váltásokra az ukrán társadalom valóban képes-e, felkészült-e, egyáltalán hajlandó-e.

¹⁰ A fenti tanulmány szerint az Ukrajna fejlettségű országok esetében a „javuló intézményi minőség” potenciális jólétnövelő hatása igen jelentős. A szerzők azt 20-30% közé teszik, igaz azt nem fejtik ki részletesen, hogy ennek bekövetkezése milyen időtávon várható.

Az orientációs-integrációs scenáriók és a választási dilemma feloldási esélyei

Mind Moszkva, mind pedig a hivatalos Brüsszel hajlamos Ukrajnát határozott és egyirányú orientációs döntésre készíteni, azaz *vagy az Oroszországot vagy az EU-t* választó szemléletet képviselni. Az ukrán társadalom mély megosztottságából következően a politika síkján sem egyszerű választás a gazdasági realitások talaján már egyáltalán nem tűnik kivitelezhetőnek, legalábbis egyelőre. A jelenlegi ukrán gazdaság számára égető szükségszerűség mind az orosz mind pedig az uniós gazdasági kapcsolatok ápolása, noha más és más okokból. Elméletileg ugyan három orientációs-integrációs scenárió képzelhető el Ukrajna jövőjéről, valójában ezek közül rövid- és középtávon csak egy lehet életképes, az amelyik realitásként számol mind az uniós, mind pedig az orosz kötődésekkel. Ezt a megközelítést különösen indokolja az a tény, hogy Ukrajna mindeddig nem kapott tagsági ígéretet az uniótól.

A) Radikális, szakító scenárió: Ukrajna egyértelmű szakítása a FÁK-kal, illetve az Oroszország körül formálódó egységes gazdasági térséggel

Ez gazdasági téren az Oroszországtól való elfordulást, az Oroszország körül Moszkva elképzelései szerint formálódó Egységes Gazdasági Térségből való ukrán kihátrálást jelentené. Egy ilyen lépés rendkívüli nehézségeket vonna maga után az ukrán gazdaság egésze számára, s kérdéses, hogy az EU által középtávon kínált szorosabb kapcsolati forma mennyiben lenne képes ezeket a hátrányokat, illetve a Moszkva részéről várható kifejezetten büntető jellegű gazdasági lépések negatív hatásait kompenzálni. Különösen problematikus az energetikai vetület, ugyanis néhány év alatt semmi esetre sem képzelhető el, hogy más forrásokból és útvonalakon keresztül biztosítható lenne Ukrajna energiaellátása. (Tekintettel például a Türkmenisztánból érkező földgáz „kötöttségeire”: Oroszországon keresztül vezető útvonal, szállítási kötelezettségek Oroszország felé stb.) A FÁK-forrásokra való további támaszkodás esetén viszont radikálisan megemelkedett, lényegében világpiaci energiaárakkal kellene Ukrajnának megküzdenie, és a gyors kényszerátállás az ukrán gazdaság összeroppanásához vezetne.

B) Felemás, együttműködő scenárió: Ukrajna fenntartja integrációs elképzeléseit mindkét irányban

Nem érdemes kizárni annak a lehetőségét sem, hogy Ukrajna számára lehetővé válik a mindkét integrációs csoportosulás felé való egyidejű közeledés. Ez azonban optimális esetben, a korábbi évek hintapolitikájával ellentétben, már nem ügyes manőverezést jelentene, hanem mindhárom partner együttes elképzeléseinek közös megvalósítását. Ez az elvi lehetőség kizárhatná a konfrontációt, Ukrajna nem kényszerülne határozott választásra, hiszen az Oroszországgal való gazdasági együttműködéssel összhangban valósulna meg az EU-hoz való közeledése. Gazdasági megközelítésben minden bizonnyal ez az elképzelés a legszerencsésebb, mivel Ukrajna számára mindkét együttműködés gyümölcseit egyszerre teszi elérhetővé: erőteljes FDI-beáramlást az uniós térségből, valamint szoros kereskedelmi kapcsolatokat az uniós tagállamokkal, s kedvező energiaárakat, nagy felvevőpiacot Oroszország oldaláról. A gondot a megvalósíthatóságot illetően

az unió és Oroszország holtpontra jutott kapcsolatai jelentik, amelyek nem valószínűsítik rövid- és középtávon a hathatós előrelépést.

C) Hátraarc-scenário: Ukrajna megváltoztatja az eurointegrációs célkitűzést, és az Oroszország melletti szövetség mellett teszi le voksát

Az ukrán belpolitikai helyzet ingatag voltából, valamint a társadalom és a politikai elit megosztottságából eredően továbbra sem lehet teljesen kizárni az újabb reorientációt a FÁK felé, ami az eurointegrációs célok nyíltan vállalt vagy burkolt feladásával párosulna.¹¹ Egy ilyen fordulat azonban igen komoly, hosszú távon is ható negatív gazdasági következményekkel járna – az ukrán modernizációs folyamat lelassulásával.

Kapcsolatok az Európai Unióval – intézményi vetületek

Az Európai Unió és Ukrajna kapcsolatrendszere legfontosabb intézményesült formájának egyelőre a partnerségi és együttműködési egyezmény (PCA) tekinthető. Bár a posztszovjet térség államai közül a közösség elsőként Ukrajnával írt alá ilyen típusú megállapodást (1994. június 14-én), az csak 1998 márciusában, az Oroszországgal kötött hasonló egyezmény hatálya után lépett érvénybe. Ebben a tíz évre szóló dokumentumban a kétoldalú kapcsolatok politikai és gazdasági kereteit rögzítették. Az orosz megállapodáshoz hasonlóan teremtették meg a rendszeres politikai dialógus fórumait, az EU–Ukrajna-csúcsot az uniós „trojka”, valamint az ukrán elnök részvételével, a miniszteri szintű Együttműködési Tanácsot, a szakértő jellegű Együttműködési Bizottságot az albizottságokkal, valamint a Parlamenti Együttműködési Bizottságot. Ami a gazdasági kapcsolatokat illeti, azon túlmenően, hogy az EU támogatja Ukrajnát a piactudasági átalakulás és a fenntartható gazdasági növekedés megteremtésének útján, a jövőbeli keretekre a PCA-ban csak egy homályos ígért található a szabad kereskedelmi övezet kialakításának lehetőségére vonatkozóan. Azonban már a PCA-nak is egyik fő célkitűzése az ukrán jogszabályok uniós, illetve WTO-komformitásának elősegítése. Mivel a megállapodásban EU-tagságról, vagy akár csak társult státuszról szó sem esik, Ukrajnában azt sokan úgy értékelték mint Ukrajna *nem tagsági* státuszát rögzítő, bebetonozó – az ukrán integrációs célokat gátoló – dokumentumot.

Az EU 1999-es Ukrajnára vonatkozó közös stratégiája, a PCA-n alapulva, az együttműködés fő területeit és gyakorlati tennivalóit sorolja fel. A stratégia egyetlen új momentum, hogy a korábbi gazdasági, politikai és kulturális együttműködési területek mellé felveszi a biztonságpolitika, az igazságügy és a belügyek terén való kooperációt. Ebben a dokumentumban még világosabban fogalmazódik meg az EU jellemző hozzáállása Ukrajnához: „Az Ukrajna jövőjéért való fő felelősség Ukrajnát terheli”. A már 1998 óta nyilvánvaló ukrán integrációs ambíciókkal kapcsolatban ez a dokumentum mindössze addig jut, hogy megfogalmazza: „Az Európai Unió elismeri Ukrajna európai aspirációit és üdvözli Európa melletti döntését...”.

¹¹ A NATO-tagság kapcsán ez – igaz, egyelőre burkolt formában – beigazolódni látszik.

Ukrajna számára az unióval való kapcsolatrendszer alapkérdése a tagsági ígéret. Az óvatos uniós válaszokkal szemben jóval ambiciózusabb és határozottabb már Ukrajna 1998 júniusában elnöki rendelettel elfogadott európai integrációs stratégiája is, amelyből egyértelmű, hogy a kitűzött cél a társult státuszon keresztül maga az EU-tagság. A következő ukrán dokumentum az 1999. februári elnöki rendelet, amely azokat az intézkedéseket sorolja fel, amelyek Ukrajna Európai Unióhoz való jogi közelítéséhez szükségesek. Ukrajna részletes európai integrációs programját 2000 szeptemberében fogadták el, s ennek alapján számos intézményi változást indítottak útjára. A program többek között előírnyozta az *acquis communautaire* átvételét, az emberi jogok védelmét, az Ukrajna és az Európai Unió közötti gazdasági integráció és kereskedelem elősegítését, az ország páneurópai biztonsági rendszerekbe való integrálását. A Kucsma elnök által 2002 júniusában az ukrán parlamentben bemutatott – kissé hangzatosnak tűnő – stratégia szerint Ukrajna 2011-re kész a tagság kritériumait teljesíteni.

A különböző ukrán elképzelések határozottságával és céltudatosságával szemben a gyakorlati lépések hiánya és a kivitelezés gyengeségei állnak. A közismert problémákon túlmenően – például a túlbujánzó és korrupt bürokratizmus – a kitűzött célok megvalósításának egyik fő akadályát a megfelelően képzett, az uniót ismerő szakemberek hiánya okozza. Ráadásul az ukrán elkötelezettséget is megkérdőjelezte a Kucsma-érára jellemző hintapolitika, amely a két fontos stratégiai partner, az Európai Unió és Oroszország közötti ügyes manőverezéssel igyekezett az ország stratégiai fekvéséből gazdasági és politikai előnyöket kovácsolni.

A kapcsolatok irányában érdemi előrelépést jelentett az EU elsőként 2003-ban megfogalmazott, a közelgő bővülés várható kihívásait orvosolni hivatott új szomszédsgpolitikája, a kezdetben *wider europe* elnevezéssel ismertté vált elképzelés, amely a későbbiekben *european neighbourhood policy* (ENP) néven az unió fontos közös politikájává lépett elő. Az ENP keretein belül az unió, a többi célországhoz hasonlóan, Ukrajna számára is a további közeledés, az integrációs jellegű kapcsolati formák kialakítását kínálja fel – például a már említett *deep free trade* révén –, azonban a tagsági perspektíva nélkül.

Az Európai Unió bővülése több szempontból is mérföldkövet jelent a közösség és Ukrajna kapcsolataiban. Nemcsak azért, hogy a kelet-közép-európai országok csatlakozásával közvetlen szomszédná vált a két fél, és nemcsak azért, hogy az új tagállamok miatt súlyukban nagymértékben gyarapodtak a gazdasági kapcsolatok. A leginkább azért, hogy a lengyel és a balti csatlakozással megerősödtek Ukrajna uniós pártfogói, az ország EU-tagságáért lobbizó szövetségesei.

A már ukrán specifikumokból kiinduló, az ENP keretei között megszületett közös akciótervről még a Kucsma-vezetés folytatott tárgyalásokat Brüsszellel, azonban a 2004. őszi – 2005. téli narancsos forradalom új színeket és új lendületet hozott a kétoldalú párbeszédbe. A megváltozott prioritásokat jelezte, hogy Ukrajnában az európai integráció ügye miniszterelnök-helyettesi rangot kapott. A másik oldalról, az Európai Unió is a korábbinál lényegesen nagyobb érdeklődéssel fordult a reményei szerint megújuló Ukrajna felé, s Ukrajna egyértelműen a legfontosabb ENP-célországgá vált, de továbbra is tagsági ígéret híján. Megkezdődött a közös akcióterv kivitelezése, amelynek sikerétől, az elért eredményektől függ a PCA közeledő lejárta miatt szükségessé váló újonnan kötendő megállapodás (*enhanced agreement*) tartalma. Néhány korábbi vitatott kérdésben konkrét előrelépés történt. Például Ukrajna megkapta a piacgazdasági státuszt, megkezdődött a szabadkereskedelemre vonatkozó elképzelés kidolgozása, s megélénkült az energetikai párbeszéd is. Az EU már 2005 márciusá-

ban mintegy 40 százalékkal megemelte a 2005–2006-ra vonatkozó ukrán acélkvótát is, továbbá nagyobb hozzáférést ígért Ukrajnának az Európai Beruházási Bank eszközeihez. A gazdasági szférán kívül komoly igazságügyi, bel- és külpolitikai együttműködés is folyik. Az előbbi terület kiemelt kérdésköre a vízumügy, amely azonban tartós konfliktusforrás: Ukrajna a teljes vízummentességet szorgalmazza, amelyet az Unió – leginkább migrációs félelmei miatt – vonakodik megadni. Az utóbbit illetően a moldovai dnyeszterentúli területen való ukrán közreműködést érdemes kiemelni.

A legutóbbi, a 2006. őszi csúcsértekezlet nem hozott igazi áttörést a kapcsolatokban. Jobbára a különböző területeken a közelmúltban elért elmozdulást, eredményeket emelték ki, többek között a légi szolgáltatásokról szóló megállapodást vagy az agrárügyekben folytatandó dialógusról született memorandumot. Sor került a vízumkönnyítési és visszafogadási (*read-mission*) egyezmények aláírására is.

Mindazonáltal Ukrajna európai elkötelezettsége továbbra is számos kérdőjellel terhelt. Az utóbbi évek politikai választásai – mind az elnökválasztás, mind pedig a 2006. tavaszi parlamenti választások – igen élesen jelezték a társadalom belső megosztottságát, egyebek mellett a Moszkva és Brüsszel közötti orientációs dilemmát is. Mindez az Európai Unió korábbi óvatos, az előrelépését szigorúan a belső ukrán folyamatokhoz kötő magatartásának továbbéléséhez vezet, amelyet Ukrajnában, elsősorban az európai integráció elkötelezett hívei, meglehetősen mély kiábrándulásként élnek meg. Azonban az EU maga sem egységes az ukrán kérdésben. Egyes tagállamok – a legerőteljesebben Lengyelország, a baltiak, időnként pedig a skandináv államok – az Ukrajnának nyújtandó tagsági perspektívát szorgalmazzák, míg más tagországok az óvatosabb, a Moszkva szempontjait messzemenőig figyelembevevő álláspont hívei. A kapcsolatrendszer fejlesztésének további irányait a 2007 elején kezdődő, az új típusú megállapodásról szóló tárgyalások hivatottak kijelölni.

Források

Centre for European Policy Studies (2006): *The Prospects of Deep Free Trade between the European Union and Ukraine*, Brussels.

Koncepcija vzaimootnosenyij mezdu Rosszijszkoj Federaciji i Ukrainoj v mezsparlamentszkoj szfere. Centr problem integraciji, Insztyit ekonomiki RAN, 2006.

Kuharszkaja, Natalia (2005): 'Vosztocsnij vektor vnyesnyeeconomiczeszkih szvjazej Ukraini.' *Mir peremen* 2005/1.

Ludvig Zsuzsa (2003): *Ukrajna európai ambíciói és a realitások*. Kihívások. MTA VKI, Budapest.

World Investment Report 2004, 2006, UNCTAD.

<http://europa.eu.int/comm>

<http://www.yes-ukraine.org>

<http://www.ukrstat.gov.ua>

BELARUSZ – LUKASENKA ÉS PUTYIN SZORÍTÁSÁBAN?

*

Weiner Csaba

Belarusz ismét választott

„A Belorusz Köztársaság Európa utolsó diktatúrája” – vélekedik a nyugati világ az Európai Unió keleti szomszédjáról, Oroszország szövetségeseiről, a 9,8 millió lakosú, bő két magyarországnyi kiterjedésű szovjet utódállamról. Valóban, az 1991 végén függetlenné vált Beloruszban az alapvető demokratikus elveket sem tartják tiszteletben, nem garantált az emberi jogok védelme, a jogállamiság. Aljakszandr Lukasenka,¹ aki 1994 júliusa óta az állam első embere, nemkívánatos személy az EU és az Amerikai Egyesült Államok szemében. De a teljes elhidegülés-elszigetelődés veszélye nem befolyásolja a rezsim továbbélését. Lukasenka 2004 októberére, egy időben a parlamenti választásokkal, népszavazást írt ki (az alkotmány módosításáról): vajon a belorusz állampolgárok „akarják-e”, hogy 2006-ban harmadszor is elindulhasson az elnöki székért? Bár a nyugati megfigyelők szerint súlyos csalások történtek,² a hivatalos adatok alapján Lukasenka elnök megkapta a terv jóváhagyásához szükséges számú szavazatot. Majd a választások közeledtével a grúzai és ukrajnai események tovaúrrűzésének megakadályozására további korlátozó intézkedéseket hoztak.

* A „Kapcsolatok az Európai Unióval” című rész Ludvig Zsuzsa munkája.

¹ Az „oroszos” változat helyett az eredeti belorusz tulajdonneveket használjuk.

² A Társadalmi, Gazdasági és Politikai Kutatások Független Intézete – amelyet 2005 áprilisában zártak be a Legfelsőbb Bíróság döntése nyomán – által készített közvélemény-kutatás szerint a többség nem szavazta meg a módosítást.

Nem volt ok a 2005. március 14–19-i elnökválasztás kimenetelének megkérdőjelezésére. A valós népszerűségnek örvendő Lukasenka család nélkül is kivívható abszolút többsége egyértelműnek tűnt a viszonylagos létbiztonság, a hatalom tájékoztatási monopóliuma, a belorusz titkosszolgálat – a KGB – meghatározó szerepe, az ellenzéki megnyilvánulási lehetőségek majdnem teljes korlátozottsága ismeretében. Lukasenka mégis újabb offenzívát nyitott: támadások érték az újságírókat; titkosrendőrök hurcolták el, és verték meg az egyik ellenzéki elnökjelöltet, a Belorusz Szociáldemokrata Párt elnökét, Aljakszandr Kazulint Minszkben március elején; a hajrában, a választások előtti napokban pedig a KGB már egy Lukasenka ellen készülő puccsról agitált. Az ellenzék eközben már előre csalásról s a választás utolsó napjára szervezendő tüntetésről beszélt. A fungáló elnök végül igen magas részvétel mellett (92,6%) a szavazatok 82,6% százalékát gyűjtötte be.

A tüntetések az ígéretnak megfelelően elkezdődtek, noha az ellenzék tisztában volt azzal, hogy nem képes megsemmisíteni az eredményt, legfeljebb ellenérzését tudja kifejezni. De Lukasenka is előre jelezte, hogy nem fogja túrni a megmozdulásokat. Míg Vlagyimir Putyin orosz elnök kollégájának gratulált (Szíria és Irán is elismerte Lukasenkát), a Nyugat – az Egyesült Államokkal és az Európai Unióval az élen – éles kritikákat fogalmazott meg és szankciókkal fenyegetőzött. Amikor pedig a minszki Október térre gyűlt, megfogyatkozott tömeget március 24-én hajnalban megrohmozta a rendőrség, Szergej Lavrov orosz külügyminiszter a választások megfélemlített légkörét minduntalan hangsúlyozó EBESZ provokációját, uszító szerepét bizonygatta. A karhatalom ekkor körülbelül 350 tüntetőt hurcolt el, majd vett őrizetbe. Az EU másnap szankciókat helyezett kilátásba. Az USA erre reagálva jelezte, az unióval összhangban alkalmazna utazási és pénzügyi korlátozásokat Lukasenkáék ellen. Április 10-én, két héttel a tüntetéseket követően, az EU külügyminiszterei döntöttek: vízumkiadási tilalom lép életbe Lukasenkára és a rendszer 30 tisztségviselőjére. Az unió korábban a minszki rezsim hat vezető tagjára vetett ki vízumtilalmat, de az nem vonatkozott az elnökre.

A jelenlegi helyzet több „nagy kérdést” vet fel. Az egyik, hogy a kezdeti szimpátián és figyelmen túl érdekl-e igazán a nyugati világot Belarusz sorsa (ez leginkább a médián követhető végig, amely a választási események lecsengésével – a korábbiaknak megfelelően – ismét igen mérsékeltten foglalkozik a témával), továbbá képes-e tenni valamit is az országért, illetve a vezetés ellen úgy, hogy ezzel ne a fehérorosz polgárok helyzetét rontsa.

Egy másik dilemma, hogy a belorusz nép egyáltalán kér-e a nyugati gazdasági-politikai mintából: az USA, a nemzetközi intézmények és a transznacionális társaságok által formált rendből, a globalizációból. Egyúttal azt sem szabad elfelejteni, hogy a belorusz gazdaság szorosan összefonódik Oroszországgal. Mindeközben az inkább szavakban támogató EU és a stratégiai partner, Oroszország viszonya is pozíciókereső. A Lengyelország és a balti államok felől érkező anyagi és erkölcsi támogatás ellenben mindenképpen kiemelendő. A lengyelek a választások után sem felejtkeztek meg a szomszédos országról: 2006 júliusában például 300, a belorusz felsőoktatásból kizárt hallgató kapott ösztöndíjat Lengyelországban. Az Európai Unió októberben szintén mintegy 300 kirúgott hallgatónak hirdetett ösztöndíjat – elsősorban Ukrajnában és Litvániában.

A kockán talán egyedül Putyin tudott volna fordítani. Egyes szakértők szerint az orosz elnök csak „jobb híján” fogadja el Lukasenkát, s ha az ellenzék elégséges támogatottsággal bírt volna, Moszkva nem biztos, hogy határozottan kiáll Lukasenkáért. Belarusz egyelőre még nem kész a politikai fordulatra, így marad a hazájában korántsem népszerűtlen Lukasenka, aki 2006. április 8-án ismét felesküdült arra, hogy a nép érdekeit szolgálja, és támogatja jogait.

A belorusz gazdaság – függőség

Területét tekintve a hatodik, lélekszáma alapján a Szovjetunió ötödik legjelentősebb utódállamaként vágott neki Belarusz a függetlenség útjának 1991-ben. A Szovjetunió összeomlását követően négy évig tartott a GDP zuhanása: 1992 és 1995 között – állandó árakon számítva – átlag évi 10 százalékkal esett vissza. 1996 óta a GDP éves változása pozitív irányt követ, átvészelte az 1998-as orosz gazdasági válságot is. A 2000-es évek bővülésének átlagos üteme 7,2 százalék volt; a dinamika 2004-ben átmenetileg 11,4 százalékra kúszott fel, majd 2005-ben 9,2 százalékot ért el. (1. táblázat) A magas növekedési ráta azonban viszonylagos, alacsonyabb szintről természetes, hogy könnyebb gyorsabban nőni. Az egy főre eső GDP 2005-ben mindössze 3031 dollár volt (amely 5%-kal magasabb a szerb, 12%-kal alacsonyabb a bolgár értéknél), vásárlóerő-paritáson mérve ennek 2,5-szerese jutott.

Az 1996 óta tartó növekedés két periódusra osztható, az 1996–2000-es és a 2001 utáni időszakra. Az első szakasz fő ismertetőjegyei:

- * a monetáris expanzió;
- * a többes árfolyam alkalmazása (a különféle relációkra, illetve tranzakciókra eltérő valutaárfolyam fenntartása, azaz egyes exportőrök és irányok támogatása, mások megsarcolása);
- * a szigorú ár- és bérellenőrzés (az alacsony termelési költségek biztosítása, és így a hagyományos export segítése);
- * az Oroszországgal történő barterügyletek ösztönzése (amelyhez jött még a többes árfolyam jótékony hatása az elszámolások során);
- * végül pedig az Oroszországgal való politikai reintegrációs törekvések hozományai (a belorusz termékek orosz piacra jutása, az olcsó importgáz, az energiahordozók utáni fizetési hátralékok, a belorusz gázadósság 1996. évi leírása, az olajfinomítók növekvő kapacitáskihasználtsága).³

³ World Bank (2005), p. 11.

1. táblázat
Főbb makromutatók a belorusz gazdaság jellemzésére

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
GDP (%) ¹⁾	-10,4	2,8	11,4	8,4	3,4	5,8	4,7	5	7	11,4	9,2
Háztartások végső fogyasztása (%) ¹⁾	-12,3	5,7	11,4	14,1	9,5	8	17,9	11,4	7,4	9,6	14,8
Bruttó állóeszköz-felhalmozás (%) ¹⁾	21,7	10,1	-4,0	2,3	-2,3	6,7	22	19,7	20,4
Mezőgazdasági termelés (%) ¹⁾	-4,7	2,4	-4,9	-0,7	-8,3	9,3	1,8	0,7	6,6	12,6	1,7
Ipari termelés (%) ¹⁾	-11,7	3,5	18,8	12,4	10,3	7,8	5,9	4,5	7,1	15,9	10,5
Fogyasztói árindex, éves (%)	709,3	52,7	63,8	73	293,7	168,6	61,1	42,6	28,4	18,1	10,3
Bruttó átlagkeresetek (%) ¹⁾	-5,0	5,1	14,3	18	7,3	12	29,6	7,9	3,2	17,4	20,9
Munkanélk.-i ráta, év végén (%)	2,9	4	2,8	2,3	2,1	2,1	2,3	3	3,1	1,9	1,5
Külker.-i áruforg. hiánya (M \$)	761	1287	1388	1479	765	1320	835	1071	1612	2717	729
Folyó fiz.-i m. egyenlege/GDP (%)	-4,4	-3,6	-6,1	-6,7	-1,6	-2,7	-3,2	-2,1	-2,4	-5,2	1,6
Éves FDI-beáramlás, nettó (M \$)	15	105	352	203	444	119	96	247	172	164	305
Beérkezett FDI-áll., év végén (M \$)	..	154	506	709	1156	1306	1397	1646	1899	2057	2383 ²⁾
Kiskereskedelmi áruforgalom (%) ¹⁾	-23,0	31	18	26	11	12	28	12	10	11	20
Jegybanki alapk., év végén (%)	66	35	40	48	120	80	48	38	28	17	11
Államháztartás/GDP (%)	..	-1,6	-0,7	-1,0	-2,0	-0,1	-1,9	-1,8	-1,7	0	-0,7
Br. külf.-i államadósság/GDP (%) ³⁾	..	13,2	15,3	15,7	18,4	16,6	24,2	26,8	23,6	21,4	17,6 ²⁾

Jelmagyarázat: .. Az adat nem áll rendelkezésre. ¹⁾ Éves változás összehasonlító áron mérve. ²⁾ Előzetes adat, illetve azok alapján történő saját számítások. ³⁾ Tulajdonosi hitelekkel együtt.

Forrás: Belorusz Statisztikai és Elemzési Minisztérium; IMF World Economic Outlook Database, 2006. szeptember; Belorusz Nemzeti Bank; World Bank (2005), p. 1.; IMF (2003), p. 6.; IMF (2006a), p. 3.; és saját számítások.

Ezzel szemben a 2000/2001 óta tartó időszak minőségileg más jegyeket hord magán: kevésbé torz, egészségesebb. Meghatározó jellemzői:

- * az egységes árfolyam (amelyet 2000-ben vezettek be), a szigorúbb monetáris politika, a jelentős fiskális kiigazítás (beleértve a kvázifiskális tevékenységeket is), az alacsonyabb infláció, a fokozódó dedollarizáció (vagyis a hazai deviza térnyerése a tranzakciókban, illetve az értékörzésben), a növekvő monetizáció (az M2 pénzkínálat és a GDP aránya);
- * az új bér- és jövedelempolitika;
- * a barter kiszorulása a külkereskedelemből;
- * az új belorusz energiaár-politika (célja, hogy az elektromos energia és a gáz ára fedezze az összes felmerülő költséget, s mindez szigorú fizetési fegyvellemmel párosuljon);
- * s az orosz piac megtartása adminisztratív, politikai eszközökkel.

A két szakasz legfőbb közös vonása az „oroszk kapcsolat”, mert Belarusz máig is ezer szállal kötődik Oroszországhoz.

A felhasználási oldalról nézve a GDP emelkedésében mindkét ciklusban a belföldi kereslet játszotta a legnagyobb szerepet, bár a második szakaszban nagyobb mértékben. A belföldi felhasználáson belül a háztartások fogyasztása járult hozzá leginkább a bruttó hazai termék növekményéhez. A fogyasztási kiadások fellendülése a háztartások növekvő vásárlóerejének köszönhető. A reálbérek – 2003 kivételével – a GDP bővülésénél nagyobb mértékben gyarapodtak. Különösen érvényes ez a 2001-es évre, amikor a 4,7 százalékos reál GDP mellett 29,6 százalékos reálbér állt, de erős bérkiáramlás ment végbe 2004–2005-ben is. A munkatermelékenység (az egy foglalkoztatottra jutó GDP-ben kifejezve) akármennyire is kedvezően alakul, a reálbéreknek ezzel a szintű növekedési ütemével képtelen lépést tartani. A reálbérek magas dinamikája a fogyasztási import bővülését vonta maga után, főként a második szakaszban. Még akkor is, ha különböző nem vámjellegű intézkedésekkel igyekeznek korlátok közé szorítani a behozatalt, és ezzel támogatni a hazai termelést.

A kilencvenes évek második felében a nettó export (árúk és szolgáltatások formájában) pozitívan, a 2000-es években negatívan járult hozzá a GDP növekedéséhez. 1996 és 2000 között a nettó export még a növekedés második legjelentősebb pillére volt.

A külföldön dolgozók hazautalásai szintén növelik a fogyasztási importot. A belorusz Munkaügyi és Szociális Védelmi Minisztérium becslése szerint 400 ezer fehérorosz állampolgár dolgozik jelenleg külföldön, elsősorban Oroszországban. A folyó fizetési mérleg alapján a munkavállalók hazautalásai 2004-ben 101,9, 2005-ben 92,9 millió dollárt tettek ki, egyes szakértők azonban akár 1 milliárd dolláros éves értéket is elképzelhetőnek tartanak.

Az orosz gazdasági fellendülésnek is számottevő része van a hazautalások növekedésében, s a kirívóan alacsony, 2005 végén 67,9 ezer főt (a nőket sokkal inkább) érintő, 1,5 százalékos hivatalos munkanélküliségi ráta is elsősorban a migrációnak köszönhető. Az állástalanok arányát részben javítja a népességfogyás, illetve a gazdaságilag aktívak számának csökkenése. 2005-ben az aktivitási ráta (a gazdaságilag aktív lakosság aránya a munkaképes – 16–58 éves férfi, illetve 16 és 54 év közötti női – népességhez viszonyítva) 73,02 százalék, míg a foglalkoztatottak aránya a teljes népességen belül 44,61 százalék volt. Az informális foglalkoztatás viszont emelkedőben van Belaruszban. A hosszú távú (egy éven túli) munkanélküliség mindössze 8 ezer főt érintett 2005 vé-

gén. Vagyis Belaruszban látszólag megvalósul a teljes foglalkoztatottság, mindez azonban alulfoglalkoztatottsággal és „kapun belüli munkanélküliséggel” párosul. Belarusz a GDP 6,1 százalékát költi oktatásra, 4,9 százalékát az egészségügyre, sportra és testnevelésre (2004. évi adat).⁴

A bruttó felhalmozásnak igen szerény szerepe volt az első időszakban, a másodikban már számottevőbb, főként a bruttó állóeszköz-felhalmozásnak. Míg 1996–2000-ben a kihasználatlan kapacitások termelésbe állítása volt jellemző, addig az új évezredben már a beruházások hatása is érezhető. Sőt, 2003-ban és 2004-ben a bruttó állóeszköz-beruházások nagyobb mértékben járultak hozzá a GDP növekedéséhez, mint a háztartások fogyasztási kiadásai.

A hagyományos ipar szerepe

A GDP szerkezetében igen magas az áruterelő ágazatok (a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás, az ipar, valamint az építőipar) részesedése Belaruszban, noha az 1996. évi 55,1 százalékról 2005-re 50,1 százalékra csökkent. Az elmozdulás főleg a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás súlyvesztésének tudható be (1996-ban 17,0, 2005-ben 9,5%-os volt), miközben az építőipar részaránya 1996 óta 3 százalékponttal emelkedett, s 2005-ben 8,3 százalékot mondhatott magáénak. Az ipar aránya a GDP előállításában 2003-tól ismét 30 százalék feletti, csaknem ugyanakkora, mint a kilencvenes évek derekán volt.

Mind a kilencvenes évek második felében, mind a 2000-es években az ipar hozzájárulása volt a legjelentősebb a gazdaság bővüléséhez, körülbelül 50 százalékos; a szolgáltatásoké az 1996–2004-es időszak egészében mintegy 47 százalékra tehető, igaz, a szolgáltatások szerepe a növekedésben 2002 óta visszaesően van. A belorusz gazdasági dinamika mögött elsősorban a hagyományos ipar teljesítménye keresendő.

Az ipari termelés növekedési üteme 1996 és 2005 között éves átlagban 9,7 százalék volt. 1999 óta a növekedés fő motorja a gépgyártás és az élelmiszeripar. Jelentős szerepet kapott az olajfeldolgozás, a vegyi anyagok és termékek gyártása, valamint a fafeldolgozás is. A gépgyártás biztosítja a legtöbb munkahelyet Belaruszban. Az ipari foglalkoztatottak több mint fele a gépgyártásban és az élelmiszeriparban (a munkaintenzív ágazatokban) dolgozik.

Az iparban több szempontból is erőteljes a koncentráció. A Szovjetunió szétesése óta gyakorlatilag nem változott a nagyvállalatok súlya a kibocsátásban és a foglalkoztatásban.⁵ A kis- és középvállalatok nem játszanak olyan szerepet, mint más átalakuló országban. A kisvállalkozásokhoz (az összeshez, nem csak az ipariakhoz) a GDP 8,1 százaléka kapcsolódott 2005-ben. Az ipar nagyobb-részt exportra termel: 2003-ban az ipari *output* 53 százaléka külföldön talált gazdára. A feldolgozóipari export viszonylati megoszlása szintén koncentrált: 2003-ban a kivitel 60 százaléka Oroszországba került. 2003-ban a 20 legnagyobb exportőr bonyolította le a FÁK-országokba irányuló teljes belorusz export 46,1 százalékát, míg a FÁK-térségen túli relációban ez az arány 80,7 százalék volt.

⁴ IMF (2005b), p. 24.

⁵ World Bank (2005), p. 34.

Az ipari társaságok 25,1 százaléka volt teljesen állami kézben 2004-ben; ehhez a kibocsátás 37,0, a foglalkoztatottak 41,5 százaléka tartozott. Belaruszban a magánszektor részesedése a bruttó hazai termékben mindössze 25 százalékos. A magánkézben lévő vállalatok szenvednek a túlzott állami szabályozástól, a központi beavatkozástól, s a túlságosan nagy adótehertől. A törvényhozói és szabályozói környezet bonyolult és gyakori változtatásoknak van kitéve. A gazdasági tevékenységek nagy részét elnöki rendeletekkel szabályozzák, amelyek ráadásul gyakran ellentmondanak a hatályos törvényeknek.

A felsoroltakból látható, hogy a termelés, az adótömeg (az államháztartási bevételek), a foglalkoztatás, továbbá az exportbevételek erősen függenek a nagy állami vállalatok teljesítményétől, illetve a külpiazi viszonyoktól.

A kapacitáskihasználtság az iparban az 1995-ös 37,2 százalékról 1999-re 52,9 százalékra emelkedett; a 2003-as arány 49,5 százalékos. A legjelentősebb kapacitásfeleslegek – a kapacitások minőségétől, korszerűségétől függetlenül – a könnyűiparban (55,1%-nyi szabad kapacitás), a fűtőanyagsektorban (45,8%), a gépgyártás és fémfeldolgozás ágazatában (47,4%), továbbá az élelmiszeriparban (44,4%) vannak. A vaskohászatban viszont a kapacitások 93,9 százaléka volt lekötve 2003-ban, amely korlátozó tényező lehet a jövőben.⁶

A kilencvenes évek második feléhez hasonlóan a 2000-es években is magas, jócskán 20 százalék feletti beruházási rátával (a bruttó állóeszköz-felhalmozás a GDP százalékában) büszkélkedhetett Belarusz. A felhalmozási arány 2005-ben már 27,9 százalék volt. Nem meglepő, mert 2003 és 2005 között éves átlagban 20,7 százalékkal nőttek a beruházások, míg 1999-ben és 2001-ben csökkentek.⁷ Az ipar viszont relatíve kismértékben részesedik a beruházásokból – ez az arány 2005-ben 27,7 százalék volt –, pedig égető szükség lenne a tőkeállomány modernizációjára, az értéktelenné és használhatatlanná vált fizikai tőke megújítására. Máig is elképesztően magas a gazdaság energaintenzitása, annak ellenére, hogy Belarusz nagy figyelmet fordít az energiahatékonyság növelésére.⁸

Az ipari beruházások csak 2004-ben érték el a Szovjetunió összeomlása előtti utolsó év szintjét, viszont a mezőgazdaság 2005-ben csak 44,6 százalékig jutott el. A közlekedés és hírközlés azonban már 2001-ben meghaladta az 1990. évi értéket.

Az állami vállalatok súlyát tekintve nem meglepő a kép: a kormány rövid távú növekedési céljai és társadalmi prioritásai nem túl sok mozgásteret hagynak a hosszú távú, beruházásösztönző és szerkezetátalakító elképzeléseknek. A beruházások zöme is csupán egy szűk nagyvállalati körhöz kötődik.

A beruházások szintje annak ellenére is szerény, hogy az állam jelentős mértékű hitelben, pénzügyi támogatásban részesíti a társaságokat, ami elvben a beruházások növelését célozza. A jelenlegi állami támogatási formák így kiszorítják a kereskedelmi hitelezést, amely ezért sokkal drágább és nehezebben hozzáférhető azoknak, így például a kis magánvállalatoknak, akik nem tudnak részt venni a kormányzati programokban. A magántársaságok számára igen magasak a piacra lépés költ-

⁶ World Bank (2005), p. 47.

⁷ IMF (2003), p. 5., 6.

⁸ IEA (2005), p. 49.

ségei is. Az állami támogatások rendszere nélkülözi a következetességet, az átláthatóságot és a stratégiai szemléletet.

Az ipar beruházásigényét a belföldi megtakarítások nem képesek fedezni, a külföldi közvetlen tőkeberuházások pedig elhanyagolható nagyságúak. Jelenleg a beruházások csaknem egészét belföldi forrásokból finanszírozzák (2001–2004-ben átlagosan 95%-át). Elengedhetetlen a külföldi források bevonása.⁹

A külkereskedelem, az ipari termelés és Oroszország

2005-ben a belorusz árubehozatal 16,70, a kivitel 15,9 milliárd dollár nagyságú volt. Összehasonlításképpen: ugyanebben az évben Magyarország 65,44 milliárd dollárért importált, 61,81 milliárd dollár értékben pedig exportált árukat.

Belarusz kicsi és nyitott gazdaság. A külkereskedelemnek a GDP-hez viszonyított aránya az 1995 és 1999 közötti időszak átlagában 101, a 2000-es években 122 százalékot tett ki. Tehát a külpiacoknak való kitettség az elmúlt években tovább fokozódott. Bár a belorusz árukereskedelem nagyobbik része – 2005-ben a forgalom 55,7 százaléka – továbbra is a FÁK-kal, azon belül pedig javarészt a fő partnerrel, Oroszországgal realizálódott, az elmúlt években igen jelentős változásoknak lehettünk tanúi az exportoldalán. Amíg 1996-ban a fehér orosz árukivitel 66,6 százaléka irányult a FÁK-piacokra, addig 2005-ben már csak 44,2 százaléka. A behozatal ezzel szemben gyakorlatilag nem változott, az 1996-os 65,9 százalékról, némi ingadozást követően, 2005-re 66,6 százalékra módosult.

2005-ben Oroszország 35,8 százalékos részesedést mondhatott magáénak (2004-ben még 47,1%-osat) a belorusz exportból. Ez az 1996. évi 53,5 százalékhoz viszonyítva radikális visszaesésnek számít, főként, ha hozzátesszük, hogy 1997-ben 65,5 százaléknyi ment Oroszországba. Az onnan származó behozatal viszont az 1996-os 50,8 százalékról 60,6 százalékra emelkedett 2005-re (2004-ben 68,0% volt).

A FÁK-on túl 2005-ben a legfőbb importpartner Németország, Lengyelország és Litvánia, az export legjelentősebb célországai pedig Lengyelország, Lettország, az Egyesült Királyság, Kína, Németország és Franciaország voltak. Az EU 25 részesedése az exportból 44,5 százalékos, az importból 21,4 százalékos volt 2005-ben.

Az aránymódosulásokkal azonban csínján kell bánni. A folyamat mögött ugyanis nem az export viszonylati megoszlásának tényleges diverzifikációja húzódik meg. A változások döntően az exportra kerülő olajtermékek árának és kisebb mértékben volumenének emelkedésében lelhetők fel. Előbbi 2002 és 2005 között – dollárban folyó áron számítva – 2,4-szeresére, utóbbi ugyanebben az időszakban 36,6 százalékkal nőtt. Az olajszármazékok fő piacának 2005-ben Hollandia (45,6%) és az

⁹ World Bank (2005), p. 58.

Egyesült Királyság (22,1%) számított. Az elmúlt években különösen a Hollandiának szállított mennyiség nagyarányú növekedése hangsúlyozandó.

A belorusz export termékszerkezetében is egyértelműen kitűnik ez a fajta eltolódás. A kőolajtermékek részesedése 2005-ben már 30,4 százalékot tett ki, míg 1998-ban csupán 7,1 százalékot. Az energiahordozók (HS 27) nélkül számított fehérorosz kivitelben Oroszország súlya sokkal kevésbé csökkent: az 1998-as 66,2 százalékról 2005-re 54,6 százalékra, miközben a 2000-es években stabilan 60 százalék feletti részesedéssel rendelkezett.

A kőolajtermék-export és a nyers kőolaj importja szorosan kapcsolódik egymáshoz. 2005-ben a belorusz energiahordozó-kivitel 87,30 százalékát az olajtermékek adták, az energiahordozó-behozatal 76,4 százalékát pedig a kőolaj jelentette. Tudniillik az történik, hogy Belarusz nyersolajat importál Oroszországból, amelyet a két nagy olajfinomítóban – a navapolackiban és a maziriben – feldolgoz, majd exportál. A vámunió – amely papíron 1995-ben jött létre – miatt azonban az orosz nyersolajra Oroszország nem alkalmazott exportvámot mostanáig. Viszont a Belaruszban finomított, majd továbbexportált termékek után kiszabott vámbevételből elvileg Oroszországnak részesülnie kellett volna. Az osztozkodás módjában azonban Minszk és Moszkva nem tudott megegyezni. Ezért Oroszország – a 2006. decemberi rendelkezésnek megfelelően – 2007. január 1-jétől 180,7 dolláros exportvámot vetett ki a Belaruszba irányuló kőolajexportra. A belorusz fél közvetlen pozícióját ebben a kérdésben a Barátság kőolajvezeték adja, amely Belaruszban ágazik ketté: Ukrajnába (majd onnan Magyarországra és Szlovákiába stb.) és Lengyelországba (illetve tovább Németországba). De Belaruzon fut keresztül a Baltikumra tartó, a közelmúltban elzárt másik főág is. Így Belaruz 2007 első hetében 45 dolláros tranzitvámot vezetett be az országon áthaladó, Európába kerülő szállítmányra.¹⁰

A kivitel és a behozatal áruszerkezete meglepően hasonló, ha nem mélyebb bontásban, hanem csak főcsoportonként vagy ágazonként nézzük. (1. ábra) Ezek a szakosodás, illetve munkamegosztás főbb tendenciáit nagyban elfedik.

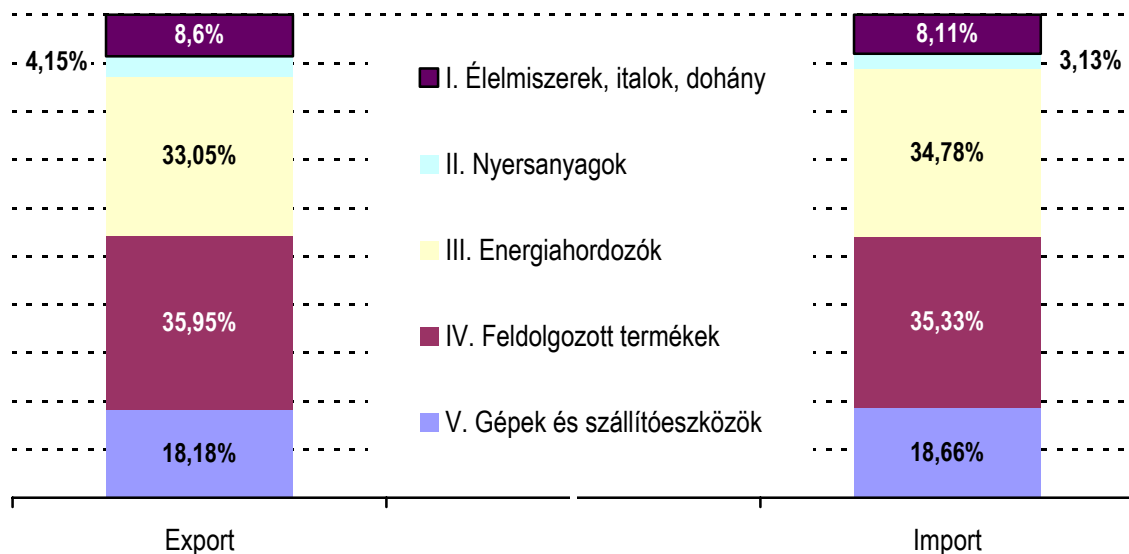
A magas technológiaigényű (*high-tech*) termékek a belorusz feldolgozóipari export mindössze 2,6 százalékát képviselték 2004-ben. Nemhogy javulás nem következett be, a helyzet romlott e téren.

Belorusz szemszögből magától értetődőek az Oroszországgal való integrációs folyamatból (és itt a folyamaton van a hangsúly) adódó gazdasági előnyök. A fehérorosz termelés az olcsó energiahordozó-import és az orosz piachoz való hozzáférés (vámunió) révén bírta az árversenyt Oroszországban. Ráadásul a kilencvenes években a nyersanyag- és energiahordozó-behozatal csak minimális hányada történt (pénzbeli) fizetéssel, a zöme barter keretében, áruval.¹¹ Fontos szerepük volt a kormányközi és szubnacionális szintű egyezmények alapján történő

¹⁰ A vita természetesen nem tekinthető lezártnak.

¹¹ Lobatch (2004).

1. ábra
A belorusz áruexport és -import SITC (Rev. 3)-bontásban 2005-ben

Forrás: Az ENSZ Comtrade adatbázisa alapján saját számítások.

kölcsönös szállításoknak. Az orosz piac fogadta a hagyományos fehérorosz exportcikkeket, a munkaintenzív gépipari termékeket és berendezéseket. Míg Oroszország nagy likviditású termékeket szállított, addig a belorusz feldolgozóipari cikkekét nehéz volt – s ma sem könnyű – más piacon eladni. Az 1995-ben létrehozott vámunió a visszaélésekre is lehetőséget kínált a rendelkezések egyoldalú megsértése, nevezetesen a reexport révén. Mindeközben Oroszország 1996-ban a GDP 6,3 százalékának megfelelő, 900 millió dolláros adósság-elengedésben részesítette Belaruszt.

A 2000-es évek vegyes képet mutatnak. Putyin hatalomra kerülésével az orosz oldal pragmatikus és szigorú álláspontot vett fel. Következésképp nőttek az energiahordozó-árak (a földgáz ára így is irreálisan alacsony), a barter pedig kiszorult.¹² Az utóbbi felszámolása igen érzékenyen érintette a belorusz vállalatokat. Megszűnt a többes árfolyam is. A 2000-es években megjelentek a reformintézkedések, a vállalatokra ható átalakítási kényszer sem volt következmények nélküli.

A 2000-es években viszont kedvezően alakultak a külső tényezők. Az olajhoz kapcsolódóan egyrészt a finomítói árrésből húzhattak hasznot, másfelől az olajra épülő orosz gazdaság növekedése, az orosz kereslet élénkülése révén is. Ugyancsak nőtt például a műtrágya ára, amely fontos exportcikk Belarusz számára – természetesen nem orosz relációban. Szintén nem elhanyagolható tényező, hogy ha Oroszország éppen valamilyen protekcionista eszközzel kívánta távol tartani az importot, az Belaruszra, a vámunió következtében, nem vonatkozott.¹³ A vámunió pedig aszimmetrikusan működik, minekután Belarusz számos korlátozást (kontingenseket) tart fenn Oroszországgal szemben. Belarusz egyébként nagyon messze jár a WTO-tagságtól. 1993-ban adta be jelentkezését (még a GATT-hoz), de körülbelül ott tart, ahol Oroszország és Ukrajna 3-5 évvel ezelőtt.

¹² Lobatch (2004).

¹³ World Bank (2005), p. 47.

Negatívan hat a belorusz exportőrökre, hogy időközben az orosz termelők is erőre kaptak, illetve más országok, így például Ukrajna is, feltörekvőben vannak a gépexport terén, s az orosz piac igényessége is nőtt. Az előny ellenben az újonnan belépni szándékozókkal szemben megvan: a belorusz vállalatok már bent voltak az orosz piacon, amikor az 1998-as válságot követően 1999–2000-ben megindult az oroszországi gazdasági növekedés. A gazdaság tehát rendkívüli mértékben ki van téve az oroszországi kormányzati-elnöki döntéseknek (politikának-gazdaságpolitikának), s egyáltalán az orosz gazdaságnak (amely pedig az olaj és a gáz foglya).

Kérdés, hogy melyek a belorusz–orosz integrációból (jelenleg „Oroszország és Belarusz Államszövetsége”) adódó konkrét előnyök Moszkva számára. Az egyik a tranzitfolyosó: az EU piacaira irányuló export nagy része a fehérorosz területen halad keresztül. Egy másik az orosz társaságok érdeklődése az állami kézben lévő belorusz vegyipari és petrokémiai vállalatok iránt. A geopolitikai érdekek szintén kézenfekvőek (pufferzóna, katonai jelenlét).¹⁴ Az eddigi legnagyobb közös orosz–belorusz hadgyakorlat folyt Belaruszban 2006 nyarán.

A közös, illetve egységes gazdasági tér csak abban az esetben valósulhat meg, ha Belarusz komolyan veszi a piacorientált reformokat, az állami jelenlét visszaszorul, a magánszektor pedig egyre fontosabb szerepet kap. Ez pedig aligha érdeke a jelenlegi rezsimnek. Az elhatározások többsége amúgy is – a FÁK-on belüli integrációkhoz hasonlóan – papíron marad.

Az egyesülés nem kétséges, hogy veszélyezteteti Lukasenka és a politikai elit hatalmát, sőt, Belarusz, ha *de facto* nem is olvadna bele Oroszországba (bár Putyin már tett olyan – erős felháborodást keltő – javaslatot, hogy a hat megye külön-külön csatlakozzon),¹⁵ akkor is feloldódna az államszövetségben. A gazdasági, területi stb. különbségek ismeretében nehezen képzelhető el, hogy ez egyenrangú felek szövetsége lenne.

¹⁴ Lobatch (2004).

¹⁵ Munkácsy (2005), p. 22.

Gáztranzit, gázár

A belorusz gazdaság jövője szempontjából nem elhanyagolható kérdés, hogy miként alakul az Oroszországtól vásárolt földgáz ára. A volt szovjet érdekszférából „a hűségese Belarusz” az utolsó, amely különleges elbánásban részesül: 2006-ban mindössze 46,68 dolláros árat fizetett a földgáz ezer köbméteréért. A FÁK-on és a balti államokon túl, ennek átlagosan bő ötszörösét kérte 2006-ban az orosz Gazprom gázmonopólium.

Oroszország 2005/2006 fordulóján, kivétel nélkül, kisebb-nagyobb korrekciókat hajtott végre a posztsovjet térségben, amelyet 2006-ban kíméletlenül folytatott. A folyamat egyik legkritikusabb pontja az ukrán–orosz gázvita volt, amelynek következményeit 2006. január elején Európa saját bő-rén volt kénytelen megtapasztalni. Oroszország nem ekkor nyúlt először a gázcsaphoz. Két évvel az ukrán incidenst megelőzően, 2004 elején éppen Belarusz volt az, akivel nem tudott megegyezni. Minszk, akárcsak Kijev, tisztában volt alkupozíciójával: az Európába irányuló gázexport durván 20 százaléka Belaruszon, 80 százaléka Ukrajnán keresztül jut el a fogyasztókhoz.¹⁶

De nem egyszerűen árkérdésről volt szó. Oroszország, a kapcsolatok piaci alapokra helyezésére irányuló szándékok mellett, a tranzitvezetékek feletti ellenőrzés megszerzését kívánta elérni. Ám ahogy nem sikerült Ukrajnában a csővezetéseket egy közös konzorcium felügyelete alá helyezni, úgy Belaruszban is hosszú ideig kudarcot vallott a Gazprom azon törekvése, hogy a BelTranszGaz 51 százalékához, de legalább a feléhez hozzájusson.

A 2004. eleji részleges gázszünet eredményeként alakult ki a 46,68 dolláros gázár, jöllehet a tranzitdíj is növekedett. (2003-ban Fehéroroszország még az orosz belföldi árakkal megegyező mintegy 30 dolláros szinten jutott az importhoz.) Lukaszenka fehérorosz elnök kénytelen volt elviselni a drágulást, egyéb erő híján pedig az orosz–fehérorosz államszövetség létrehozásáról szóló egyezmény felülvizsgálatával fenyegette meg Putyint.¹⁷

A gázár kérdése 2006 tavaszán ismét napirendre került. Akkor a Gazprom a jelenlegi ár legalább háromszorosára történő emeléséről tájékoztatta Belaruzt. Később 200 dollárt kért a földgáz ezer köbméteréért 2007-re, noha a beloruszok esetenként még a jelenlegi árat is soknak tartották, mondván, nekik az ennél alig kevesebb, mintegy 45 dolláros orosz belföldi ár járna. A huzavona természetesen megindult. Lukaszenka hangsúlyozta, ha áremelés lesz, kárpótlást fog követelni Moszkvától, amelyhez a tranzit (nemcsak a földgázé, hanem a nyersolajé is) és a fehéroroszországi katonai bázisok használata megfelelő alapot nyújt. Lukaszenka 2006. december elején azt is közölte, hogy Belarusz atomerőmű építését tervezi (amely az elnöki vízió szerint 2015-ben kezdené meg a működést), hogy csökkentse energiatüggőségét az importtól. A gázárak alakulása azonban sokkal inkább attól függött, hogy sikerül-e megállapodni a BelTranszGaz ügyében. A későbbi, 105 dollárról szóló

¹⁶ Másképp alakul a helyzet, ha majd elkészül a Németországot és Oroszországot közvetlenül összekötő, a Balti-tenger mélyén húzódó csővezeték. De árnyalja az erőviszonyokat a tervezett Nabucco gázvezeték megépítése, amely Oroszország elkerülésével Közép-Ázsiából és a Kaszpi-tenger körzetéből szállítana földgázt Európába.

¹⁷ Weiner (2005), pp. 11–12.

orosz ajánlat már e kérdést is érintette. Az egyezményt végül az utolsó pillanatban, december 31-én írták alá. E szerint Belarusz 2007-ben 100 dollárért kapja a földgázt, az ár az „európai színvonalat” pedig 2011-re fokozatosan éri el (2008-ban 67%-át, 2009-ben 80%-át, 2010-ben 90%-át teszi majd ki). A megállapodás részeként a Gazprom a gázvezetékek felett diszponáló BelTranszGaz feléért 2,5 milliárd dollárt fizet, négy évre elosztva, egyenlő részletekben. Ezeken túlmenően a tranzitdíj is emelkedett a BelTranszGaz hálózatán: az ezer köbméterre és száz kilométerre számított 0,75 dollárról 1,45-ra. A Gazprom tulajdonában levő Jamal–Európa-tranzitvezeték esetében az operátor BelTranszGaz 0,36 dollár helyett 0,43 dollárt kap.

Közvetlen külföldi tőkebefektetések Belaruszban

A Belorusz Nemzeti Bank előzetes adatai szerint 2005 végén az országban lévő közvetlen külföldi beruházások állománya mindössze 2,383 milliárd dollárt tett ki. Ebből 85,23 százalék az alaptőkebefektetés és a profit reinvesztíciója, míg a maradékot egyéb tőkemozgások címén vették számba.

2005-ben 305,0 millió dollár FDI-beáramlás realizálódott Belaruszban (nettó érték), 86,2 százalékkal több, mint 2004-ben. A megelőző két évben csökkenés ment végbe: 2003-ban 30,47, 2004-ben 4,66 százalékos. Közvetlen beruházási tőke formájában a bruttó tőkebeáramlás, vagyis a tőke-kivonást (nem keverendő össze a tőkekihelyezéssel) nem figyelembe vevő érték 2005-ben 688,8 millió dollár volt, 22,8 százalékkal kevesebb, mint 2004-ben. A 2005-ös összegből a „törzsalaptőkét” érintő rész 294,4 millió dollár volt, amely főként (234,5 millió dollár értékben) a Jamal–Európa-gázvezetékekhez, azaz Oroszországhoz kötődik. 2005-ben a bruttó külföldi közvetlen tőkeberuházások 40 százalékát, 2004-ben 18,5 százalékát oroszországi rezidensek valósították meg Belaruszban.

A 2005. évi növekedés némileg szembemegy a várakozásokkal. 2005. január 1-jén ugyanis életbe léptek a beruházási kódex módosításai: eltörölték a külföldi tőkével működő vállalatoknak nyújtott adó- és importvámkedvezményeket. Előbbi a társasági adó alól adott felmentést az első három évre, utóbbi a beruházási javak behozatala esetén engedte el a hozzáadottérték-adót és a vámot.

A belorusz piac amúgy sem befektetőbarát.¹⁸ Működik például az aranyrészvény intézménye (noha ez – a tőke szabad mozgását és a letelepedés szabadságát sértő – konstrukció az EU több tagállamában, így Magyarországon is létezik), amely speciális jogokat biztosít az állam részére a privatizált vállalatokban (vagyis nem vonatkozik az újonnan létrehozott vállalatokra, a zöldmezős beruházásokra; a nyugati világban ez általában a stratégiai jelentőségű ágazatokra korlátozódik). A kormány, ha nem is gyakran, de él e jogával. Sőt, 2005-ben egy ízben megtörtént, hogy olyan vállalat döntésébe avatkozott bele, amely soha nem volt állami tulajdonban; a Legfelső Gazdasági Bíróság pedig ebben nem látott kivetnivalót. A befektetői környezetet minősíti, hogy olyan jelentős külföldi beruházók hagyták ott az országot, mint a Ford, az Ikea vagy a MAN.¹⁹

¹⁸ Az ország területén hat szabad gazdasági övezet létezik (Breszt – 1996, Minszk – 1998, Homel-Raton – 1998, Vicebszk – 1999, Mahiljov – 2002, Hrodnainveszt – 2002).

¹⁹ Lobatch (2004).

Az oroszok viszont nagy érdeklődést tanúsítanak a belorusz befektetési lehetőségek iránt. A gáz-
ipari beruházásokon túl (lásd Gazprom) természetesen a petrokémiai ágazat a legvonzóbb. Ezen a
területen a LUKoil tervei tűnnek a legambiciózusabbnak.

Kapcsolatok az Európai Unióval

Az Európai Unió és Belarusz kapcsolataira elméletileg a többi európai FÁK-országhoz fűződő
hasonló intézményes keretek jellemzők, pontosabban lehetnének jellemzők. A kilencvenes évek
elején az Európai Unió Belarusszal is kötött a többihez hasonló tartalmú partnerségi és
együttműködés megállapodást, azonban ez a belső, antidemokratikus politikai berendezkedés
következtében nem léphetett érvénybe. Az intézményes kapcsolatrendszer szinte egyedüli működő
eleme az unió TACIS-programja, amely más országokhoz való viszonyításban meglehetősen
szerény összegű támogatásokat jelent. A 2003-ban útjára indított európai szomszédságpolitikának
természetes módon célországja Belarusz is, azonban az elméleti lehetőség itt sincs kihasználva, az
uniós kezdeményezés országszintű lebontása, a Belaruszra vonatkozó akcióterv nem készült el.

Az uniós megközelítés fókuszában a jelenlegi autokratikus rendszer elutasítása áll. A Belarusszal
való uniós együttműködés szférái bármiféle összehasonlításban igen szűkek, és azok tartalma is
sajátos. A TACIS-program elsősorban a csernobili katasztrófa következményeinek kezelését, illetve
általában a nukleáris biztonság erősítését szolgálja, míg az egyéb technikai segítség leginkább a
civil szféra fejlődését, valamint a határ menti együttműködést kívánja elősegíteni. A diplomáciai
kapcsolatok gyakorlatilag befagyaszottak, hivatalos (vagy hatalmon lévő) belorusz politikai vezető
nem léphet az EU országaiba. Politikai tekintetben az unió számára a belorusz ellenzék jelenti a
célcsoportot. Ez az uniós hozzáállás azonban meglehetősen ellentmondásos, mert azt a belorusz
vezetők a hazai politikába való beavatkozásként élik meg. Az ellenzék támogatásához kapcsolódóan
az a kérdés is felmerül, hogy valójában mi az Európai Unió célja: demokratizálás vagy stabilizálás?
Ráadásul az sem egyértelmű, hogy a jelenlegi – mellesleg megosztott – ellenzék a társadalom
milyen széles rétegeinek támogatását élvezzi?

A hivatalos politikai dialógus hiánya nem jelenti a gazdasági kapcsolatok korlátozását. A két fél
közötti külkereskedelmi forgalom tendenciájában dinamikusan növekvő, s ma már az Európai Unió
Belarusz első számú külkereskedelmi partnere. Az Európai Unió számára különösen a belorusz
tranzitszerep jelentősége emelkedik ki. Számottevő ütemben bővülnek az uniós tagállamokból
érkező tőkebefektetések is. Az uniós cégek jelen vannak Belarusz számos iparágában, többek
között a gépiparban is.

A belorusz kérdés különösen az unió bővülésével kapcsolatos tematikában került előtérbe: a
2004. májusi bővítéssel az ország az unió keleti szomszédjává, Lengyelországgal, valamint Litváni-
ával és Lettországgal is határos állammá vált. Ezek az országok – egy esetleges politikai fordulat
bekövetkezése esetén – várhatóan azonnal Belarusszia támogatóivá válnának. Valószínűsíthető,
hogy egy ilyen hipotetikus, pozitív belpolitikai fordulatot követően viharos gyorsasággal épülnének
tovább, illetve telnének meg tartalommal mindazok a keretek, amelyek egyelőre csak elméletileg

állnak rendelkezésre. Egy ilyen helyzetben Belorusszia a jelenlegi ukránéhoz hasonló pozíciót vívhatna ki magának. Minden bizonnyal előtérbe kerülne a tagság, a tagsági perspektíva problémaköre is, ugyanazokkal a nehézségekkel és fékekkel, amelyek az unió és Ukrajna viszonyát is jellemzik. Ez azonban nem több pusztán fikciónál, a belorusz belpolitika egyelőre nem mutat a változás irányába, sőt, a társadalom többsége sem jutott el a változás igenléséhez. A piacgazdaság kiépítésében és a demokratikus átalakulásban is jóval előrébb tartó szomszédos Oroszország inkább rémképet – szociális ellehetetlenülést, tömeges elszegényedést, mindezzel párhuzamosan terjedő bűnözést, romló közbiztonságot –, mintsem vonzó példát jelent. Az európai értékrend, a demokrácia, az emberi jogok tiszteletben tartása, az alapvető szabadságjogok biztosításának igénye azonban – elsősorban a fővárosi értelmiség és a fiatalság körében – egyre terjed, s minden bizonnyal előbb vagy utóbb megéri a helyzet a változás tömeges igenlésére.

A 2004–2005-ös „színes forradalmak” Belorussziába való behatolására, majd sikeres kibontakozására vonatkozó elképzelések nem váltak valóra, az országban nem következett be az ukrán Majdan téri eseményekhez hasonló méretű és elszántságú társadalmi megmozdulás a 2006. márciusi elnökválasztáshoz kötődően. Az ellenzékkel való bánásmód is alapvető különbségeket mutatott, ellenük fegyveres erők bevetésére is, sőt likvidálásuk megkísérlésére is sor került. A 2006-os elnökválasztás megmutatta egyfelől a hatalommal szembe forduló ellenzéki erők társadalmi bázisának gyengeségét és elégtelenségét, másfelől az autokratikus irányítási mód minden áron való – a nemzetközi közeg teljes elutasítása közepette történő – fenntartására irányuló törekvést. Mindez természetesen kihatással van az unió és Belorusz kapcsolatainak további sorsára is, vagyis azokban továbbra sem várható javulás. Ugyanakkor egyre erőteljesebbek azok a Belorusszián belüli és kívüli kritikus hangok is, amelyek óvják az uniót Belorusszia további elszigetelésétől, mondván, hogy azzal leginkább az egyszerű állampolgárokat sújtja Brüsszel.

Záró gondolatok

Belorusz sajátos szociális piacgazdasági modellt követ. Lukasenka erősen korrupt, „puha diktatúrájában” úgy próbálnak magas gazdasági növekedést produkálni, hogy közben a szociális stabilitást is megőrizték: fokozatos (lassú) reformlépésekkel, nem pedig sokszzerű ugrásokkal, magas munkanélküliséggel és feltörekvő oligarchatéggel.

Az állam aktív szerepvállalása egyfajta duális szerkezet kialakulásához vezetett, amely a túlsúlyban lévő, „felső” utasításokat követő állami és a másodrangú szerepbe kényszerült magánszektor formájában ölt testet. A kibocsátás, az adóbevételek, a foglalkoztatás, az export továbbra is leginkább a nagy állami vállalatok teljesítményének függvénye. A kormánzatnak az állami szektorhoz való viszonya több ponton is a központi tervezettség jegyeit viseli. Gondolunk itt például a termelési döntések jó részére, a „menedzsmentre”, a fiskális támogatásokra (s az ehhez kapcsolódó puha módszerekre), valamint az árakra vonatkozó központi döntésekre.²⁰

²⁰ IMF (2005a), pp. 5–6.

Az elmúlt évtizedben Belaruszban a meghatározó „nagyoknak” olyan körülmények között volt lehetőségük termelni, amelyek nem ösztönözték a vállalati szerkezetátalakítást, így a társaságok piacbíró képessége alacsony szintű maradt.

Számos kihívásnak kell megfelelnie Belarusznak a közeljövőben, s láthatóan nincs könnyű helyzetben a hagyományos ipar. A beruházások szintje nem elégséges, hiányoznak a külföldi források, alacsony a jövedelmezőség, túl nagyok az adóterhek, csökken a tőkeintenzív, valamint a magasan képzett munkát tartalmazó munkaintenzív export részesedése. Potenciális veszély az agyelszívás is a fiatalok körében. Kedvezőtlenül alakultak a termékegységre jutó munkaerőköltségek: a fő piacon, Oroszországban sokkal kisebb ütemben nőttek az elmúlt években, mint Belaruszban.²¹

Az orosz kapcsolat kétségtelenül számos bizonytalansági, illetve kockázati tényezőt rejt. Ám számítani lehetett arra, hogy Oroszország nem fogja a végtelenségig támogatni Belaruszt: a földgázon és kőolajon keresztül szubvenció nem jár ingyen, legfeljebb egyfajta „hitelként”. A posztszovjet államban ugyan nem következett be olyan fordulat, mint Grúziában 2003-ban vagy Ukrajnában 2004-ben, mégis észlelték Moszkvában, hogy Lukasenka igyekszik enyhíteni a szorításon. A belorusz elnök kategorikusan elutasította az Oroszországi Föderációba történő betagozódás gondolatát, nem sietette az integrációs folyamatot, s kemény tárgyalópartner maradt a BelTranszGaz eladását illetően. Ezen túlmenően az orosz érdekeket is kiszolgáló titkosszolgálatban komoly személycserét hajtottak végre. De tetten érhető a belorusz kereskedelmi nyitás szándéka is az EU irányába.

Nehéz helyzetben van az Európai Unió. Félő, hogy a rendszer vezető tisztségviselőire 2006 első felében kivetett uniós – és egyesült államokbeli – szankciók egyre magasabb falat emelnek Belarusz és a nyugati világ közé. Jóllehet az EU nem feledkezett meg Belaruszról. A felkínált ösztöndíjakon túl az Európai Bizottság 2006. novemberi dokumentuma is ezt bizonyítja. A Minszkbe eljuttatott irat a belorusz lakosságot és a politikai elitet próbálja meggyőzni: pontról pontra mutatja be, milyen előnyökkel járna a demokrácia, illetve a kívánt feltételek teljesülése esetén a szomszédságpolitika.

Források

EBRD (2005): *Transition Report. Business in Transition*. European Bank for Reconstruction and Development.

IEA (2005): *Key World Energy Statistics*. International Energy Agency, Párizs.

IET (2006): *Russian Economy: Trends and Perspectives. Monthly Bulletin*. Institute for the Economy in Transition, Moszkva. Január.

IMF (2005a): “Republic of Belarus: Selected Issues.” *IMF Country Report*. International Monetary Fund, Washington, D.C. 05/217.

IMF (2003, 2005b, 2006a): “Republic of Belarus: Statistical Appendix.” *IMF Country Report*. International Monetary Fund, Washington, D.C. 03/118., 05/218., 06/316.

²¹ World Bank (2005), pp. 52–55.; 66–76.

- IMF (2006b): *Direction of Trade Statistics*. International Monetary Fund, Washington, D.C. Szeptember.
- IMF World Economic Outlook database, 2006. szeptember.
- KSH (2006): *Külkereskedelmi termékforgalom 2005*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Lobatch, Andrei I. (2004): *Peculiarities of the Integration Process between Belarus and the Russian Federation: Economic and Political Aspects*. Kézirat.
- Munkácsy Gyula (2005): "A FÁK jelene és jövője." *Fejlesztés és Finanszírozás*. 1.
- OECD (2004): *Economic Survey – Russian Federation*. Organisation for Economic Co-operation and Development, Párizs.
- Rácz András (2006): "A belarusz elnökválasztás eredménye." *A Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központjának Hírlevele*. Vol. 2., No. 7.
- UN Comtrade database. <http://unstats.un.org/unsd/comtrade/default.aspx>
- Weiner Csaba (2005): *Fokozódik? Orosz közvetlen tőkeberuházások a közép- és kelet-európai régióban*. VKI Műhelytanulmányok. No. 71., MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
- World Bank (2005): *Belarus: Window of Opportunity to Enhance Competitiveness and Sustain Economic Growth. A Country Economic Memorandum for the Republic of Belarus*. World Bank. November.

MOLDOVA – AZ ELVESZETT ORSZÁG

Róbel Gábor

Moldova földrajzilag és népesség szempontjából is kis ország, gazdasági szempontból pedig Európa legfejletlenebb állama. 2005-ben az egy főre jutó GDP 1900 dollárt tett ki vásárlóerő-paritáson (az EU 25 átlagának 8%-a), valutaárfolyamon pedig mindössze 525 dollárt ért el (az EU 25 átlagának 1,3%-a).¹

Kulturális és etnikai struktúrája jelentős mértékben határozza meg az ország külvilághoz való viszonyát. A lakosság többsége moldáv (64,5%), de jelentős ukrán (13,8%), orosz (13%) és gagauz (5%) kisebbség is él Moldovában. A társadalom az ország jövőjével kapcsolatban három stratégiai irány mentén megosztott:

- 1) Egyes csoportoknak részben etnikai-kulturális hovatartozásuk miatt, részben gazdasági megfontolásból fontos a jó moldáv–orosz viszony fenntartása és az Oroszországhoz fűződő stratégiai kötődés.
- 2) A többség a felmérések tanúsága szerint a moldován identitás megerősítésére és az ország függetlenségére helyezi a hangsúlyt. Ez a csoport alkotja az európai orientáció bázisát, mivel az Oroszországtól való egyoldalú függés felszámolásának lehetőségét látják az Európai Unióhoz történő közeledésben. Ehhez kapcsolódik, hogy Moldova tagja a WTO-nak, Oroszország pedig még nem. A kisinyovi vezetés mindent megpróbált, hogy Moszkva WTO-csatlakozását a Dnyeszter melléki helyzet normalizálásához kösse.
- 3) A harmadik csoport a közös nyelv és kultúra alapján a román nemzethez és Romániához való csatlakozásban látja az ország felemelkedésének perspektíváját.² Románia is ösztönözte ennek a csoportnak a térnyerését, és Basescu elnök több ízben is kifejtette, hogy Moldova Romániával együtt beléphetne az Európai Unióba.

A moldovai államot létében fenyegető nagyromán és nagyorosz törekvések az Európai Unióhoz történő csatlakozást összefüggésbe hozzák az államiság kérdésével. A központi hatalom politikai lépései az európai integráció előmozdítására irányulnak. Ezt alapozzák meg az európai jellegű demokrácia és a piacgazdaság kialakítása érdekében tett erőfeszítések vagy a gagauz autonómia

¹ Statistic al Republicii Moldova, 2006. Chisinau, 2006.

² A történelmi háttér alapos megvilágítását lehet találni Charles King: The Moldovans ... című könyvében.

megteremtése, amellyel az állam a nemzeti kisebbségek jogai iránti elkötelezettségét bizonyítja, s a többnemzetiségű állam státuszának bevezetésével a különböző területi igények kivédését is szolgálja. A román és moldáv nemzetiségek megkülönböztetésében is a tudatos államépítő szándék fedezhető fel.

Moldovának a mostani a tizedik kormánya 1990 óta, és ez a második Vasile Tarlev-kabinet, amely középtávú stratégiai programot készített. E programnak két központi eleme van. Az egyik a gazdasági növekedés és a szegénység visszaszorításának stratégiája, amelyet a Világbankkal közösen 2004–2006 között dolgoztak ki, a másik a Moldovai Köztársaság és az Európai Unió akcióterv (2005–2007). Ez utóbbi az élet minden területére kiterjedő átalakítási program, amely az ország európai integrációját mozdítaná elő.

A GDP növekszik, az infláció kézben tartható, a monetáris tartalékok szintje emelkedik, a költségvetés állapota javul. A közelmúltban a kormányzati szektor alapvető átalakuláson ment át, a minisztériumokat átalakították, az apparátusban dolgozók számát csökkentették. A gazdaságban viszont inkább helyreállítási munkák folynak, próbálják a meglévő termelőkapacitásokat újraindítani.

A moldovai vezetők több ízben hangsúlyozták, hogy az ország első számú prioritása az EU-tagság elnyerése. Az EU eddig elutasította az igényt, mondván nincs módja felajánlani a tagságot. Brüsszel félelmének egyik oka, hogy Moldovát igazi FÁK-országnak tartják számon. A másik, hogy újabban Ukrajna is az európai integrációban jelölte meg célját, s az EU arra törekszik, hogy ne részesítse kedvezőtlenebb elbánásban, mint Kisinyovot. Az ukrán állam integrálása – még ha lenne is rá valóban hiteles szándék – azonban olyan terhet jelentene az uniónak, amelyet a tagállamok nagy része nem vállalna. Moldova, méreteinél fogva nem jelentene számottevő terhet, de az unió nem akar konfliktust e kérdésben Kijevvel, s ezért Moldova integrációját lassítja. A probléma áthidaló megoldása a 2005-ben aláírt akcióterv volt, amely hasonlít az annak idején a közép-európai országokkal kötött társulási szerződéshez (például megköveteli, hogy a négy szabadság – a személyek, a munkaerő, az áruk, a tőke és a szolgáltatások szabad mozgása – jogi feltételei megegyezzenek, és menjen végbe a teljes jogharmonizáció), egy nagy különbséggel: nem ad hozzá pénzügyi eszközöket, és a terv teljesítése esetére nem ígér csatlakozást. Formális támogatást ad az EU a TACIS (Technical Assistance for the CIS Countries) -program keretében, de ennek hatékonysága messze elmarad a Közép-Európában alkalmazott (és szintén nem problémamentes) PHARE-programétól.

A moldáv demokratikus intézményekbe vetett bizalom máig sem szilárdult meg, annak ellenére sem, hogy a választások rendszerint rendben zajlanak, és az eredményeket nem kérdőjelezzik meg. A bizonytalanság rontja az ország nemzetközi megítélését, és akadályozza a kijelölt célok elérését. Az alkotmányban előírt semlegesség inkább a sehova sem tartozás helyzetét jelenti.

Makrogazdasági folyamatok

A kilencvenes évek gazdasági visszaesése a 2000-es évek elején ért véget. A lakosság elszegényedése megállt, sőt, a szegénység visszaszorulóban van, de a munkanélküliség még mindig nagy. A hivatalos adatok szerint mértéke csak 7 százalék, valójában sokkal nagyobb arányú; a Világbank 11-12 százalékra, más források 15-17 százalékra teszik.³

A moldáv gazdaság 2000 óta tartó növekedése, a politikai stabilitás és a kibontakozó európai orientáció kedvezőbb beruházási klímához vezetett: 2000 és 2004 között a GDP több mint 40 százalékkal emelkedett. Ennek ellenére lényegében az összes társadalmi szereplő, beleértve a kormányt, az üzleti szférát és a lakosságot, kételkedik a javuló tendenciák folytatódásában.⁴ Ha a az ország a jelenlegi 6-7 százalék körüli növekedési szintet képes fenntartani, akkor is csak 2015-re éri el az 1990-es életszínvonalat.

2000 óta a nemzeti valuta, a moldovai lei viszonylag stabil maradt. Az állam külföldi adóssága csökkent, és 2005. december 1-én 620 millió dollárt tett ki a prognosztizált 720 millióval szemben.⁵ A kereskedelmimérleg-hiány rekordot döntött, 490 millió dollárt ért el, ami 714 millió dollár export és 1,2 milliárd dollár import mellett alakult ki, s ez a GDP 38 százalékát teszi ki. A kormányzat a nagy hiány ellenére eddig nem tett importkorlátozó intézkedéseket. A nem FÁK-országokból származó import 2005-ben gyorsabban nőtt, mint a FÁK-országokból származó. Ennek ellenére Moldova legnagyobb kereskedelmi partnere a teljes külkereskedelmi volumen mintegy 40 százalékával még mindig Oroszország.⁶ A külkereskedelem átláthatatlan: a hivatalos adatok szerint az import kétszer akkora, mint az export. A hiány 70 százalékát fedezik a külföldön dolgozók hazautalásai.

A gazdaság viszonylagos stabilizálódása jó alapot teremthet egy szolid, hosszú távú stratégia számára, amelyben meghatározó tényező lehet az ország közelsége a FÁK-térséghez és az Európai Unióhoz. További kedvező adottságnak tekinthető a képzett, de relatíve olcsó munkaerő és a szinte egyedülállóan jó minőségű termőföld.

A növekedés zömmel extenzív tartalékai azonban kimerülőben vannak. A gazdaság eddig főleg a már meglévő termelési egységek újraindításával bővítette termelését, a növekedés nem egy új gazdasági struktúra kialakításának köszönhető. A termelékenység eddigi emelkedése elsősorban a források hatékonyabb ágazatokba történő átcsoportosításán nyugodott, s 2005-ben már érezhetőek voltak azok a jelek, amelyek e lehetőségek végességére figyelmeztetnek. Az ipari termelés 2001-ben még az egyik fő húzóerő volt, 2005 első kilenc hónapjában viszont 6,1 százalékos eredményével elmaradt a GDP növekedési ütemétől is.

A gazdasági fejlődést más komoly gondok is akadályozhatják. A szovjet időkben a külgazdasági kérdéseket Moszkvából irányították, ezért jelenleg Moldova szenved a külkapcsolatok és a vállalat-

³ Gotsan (2006a).

⁴ Selari–Gudim (2006).

⁵ Az adósságokba itt nem értendő bele a Dnyeszter melléki szakadár rendszer Oroszországgal szemben fennálló, az említett összeget közel kétszeresen meghaladó tartozása.

⁶ <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2006/cr06187.pdf>

vezetési ismeretek hiányától. A külföldi befektetések aránya még mindig nagyon alacsony, „köszönhetően” az elhúzódó gazdasági krízisnek, valamint a jogi és politikai bizonytalanságnak. A vállalkozások, főleg adminisztrációs és egyéb gazdasági okok miatt, nehezen vagy csak illegálisan tudják tőkéjüket az országból kivinni.

A mezőgazdaság 20-22 százalékban részesedik a GDP előállításából, és a munkával rendelkező lakosság 40 százaléka e szektorban dolgozik. Ez az arány sokkal magasabb, mint a többi középkelet európai ország mutatója. Moldovában az állam még mindig ellenőrzése alatt tartja a mezőgazdasági árakat.⁷

Az ipar továbbra is alacsony hatékonysággal dolgozik. Nem voltak képesek a katonai üzemek termékskáláját a keresletnek megfelelően átalakítani, viszont a hagyományos termékek piacait jórészt elveszítették. Exportálni is nehezen tud Moldova. Főleg a termékek gyenge minősége miatt.

2006 első felében a gazdasági növekedés 6,2 százalékot ért el, de több tényező is lassíthatja a bővülést. Az energiaárak emelkedése, Oroszország tilalma a moldáv mezőgazdasági termékek importjára, az állami támogatások csökkentése, a nagy külkereskedelmi hiány kedvezőtlen hatással lehet a további fejlődésre.⁸

A gazdasági növekedés egyik legfontosabb húzóereje és egyensúlyozó tényezője évek óta a munkaerőexport. Jelenleg a gazdaságilag aktív lakosság mintegy negyede külföldön dolgozik. Hazautalásaik 2005-ben elérték a GDP körülbelül 30 százalékát, nagyjából 900 millió USD-t.⁹ A különböző nem hivatalos csatornákon küldött pénzzel együtt ez az összeg megközelítheti akár a bruttó hazai termék felét is. Az átutalások hazai felhasználása révén a belső fogyasztás, az import dinamikus növekedése generálta leginkább keresleti oldalról a növekedést. Ez a jelenség nagyobb szabadságot biztosít a gazdaságpolitikának, s valamennyire biztonságosabbá teszi a befektetéseket is.

⁷ Gotsan (2006a).

⁸ Gotsan (2006b).

⁹ Anuarul Statistic al Republicii Moldova, 2005. Chisinau, 2005.

1. táblázat
Fontosabb makrogazdasági adatok
(ha másképp nincs jelezve, millió dollár)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Reál GDP (%)	-3,4	2,1	6,1	7,8	6,3	7,3	8,6
Infláció (%)	43,8	18,5	6,4	4,4	15,7	12,5	10
Folyó fizetési mérleg	-79	-108	-37	-72	-135	-71	-110
Árukereskedelem							
Export	474	477	565	660	805	994	777
Import	611	770	880	1038	1428	1748	1547
Szolgáltatások							
Export	136	165	171	217	254	337	310
Import	178	202	209	257	300	374	310
Nettó átutalások	76	201	220	236	304	364	388

Forrás: IMF, Republic of Moldova, Country Report No. 06/187, Statistical Appendix, (2006. május 26.) Washington.

Külföldi beruházások

A moldáv gazdaság évek óta tartó növekedése, a politikai stabilitás és a kibontakozó európai orientáció a várakozásoknak megfelelően javította a gazdasági feltételeket, és kedvezőbb beruházási klímához vezetett. A korábban jelzett akadályok egy része eltűnt, vagy jelentősége csökkent, s a feltételek javulása érezhetővé vált a külföldi beruházások alakulásában is.

A helyi piacok megszerzését célzó külföldi beruházók várhatóan kevésbé fognak érdeklődni az ország iránt, méretgazdaságossági okok miatt. A külföldi befektetőket nagyobb tömegben, a gazdaság ilyen fejlettségi fokán, az exportálható, versenyképes termelés, illetve egyes szolgáltatászektorok érdekelhetik. A lakosság közvetlen áruszükségleteinek kielégítésére irányuló beruházásokat ösztönző gazdaságpolitika lényeges vonzerőt a befektetésekre nem fog gyakorolni.

A gazdaság és a politika stabilitása kezdetben a gazdaság élénküléséhez, a növekedés újraindulásához vezetett. A beruházások mennyisége is emelkedett valamennyire, de a kommunista kormányzás első két évében (2001 és 2003 között) elkövetett politikai, főként gazdaságpolitikai hibák, a külföldi tőke helyzetét megnehezíteni hivatott bizonyos egyedi, de annál nagyobb visszhangot kapott lépések miatt a gazdasági környezet nem vált vonzóvá. A közvetlen külföldi beruházások (FDI) évi 30-50 millió dollárt tettek ki a 2000 utáni első években.¹⁰ Némely területen látványos modernizálás ment végbe: a távközlés gyorsan fejlődött, az informatikai hálózat kiépült, korszerű és megbízható kereskedelmi bankrendszer alakult ki. A beruházások alacsony volumene azonban nem tette lehető-

¹⁰ *Ibid.*

vé, hogy a gazdasági növekedés húzóerejévé váljanak. Az FDI nagy része így is inkább moldáv cégek *offshore* kirendeltségeinek a befektetése. Nagyobb külföldi vállalatok elvértve jelennek meg a piacon, de voltak potenciálisan nagy összegeket beruházó és tartós jelenlétre számító cégek, mint például a Metro áruházak, a városfejlesztéssel foglalkozó olasz Prospera Habitat, az Azpetrol stb. Újból aktivizálódott a már régebben jelenlévő vállalatok egy része, mint az orosz Iterra, a Jumbo áruházlánc. Nagyrészt magyar tőkével megjelent vállalkozás lett a Baby Hall. Az eddigi legnagyobb befektetők a Gazprom, a Lukoil, a France Telecom, az Efes (török sörgyár) és a spanyol Union Fenosa. Az orosz befektetések (a Gazpromot és a Lukoil-t kivéve) is inkább kisebb cégektől érkeznek.

Bizonyos nemzetközi folyamatok is segítették Moldovát. A Kelet-Közép-Európába a kilencvenes évek elején az olcsó munkaerő kihasználására betelepedett nemzetközi tőke egy része továbbvult, és keletre keres új lehetőségeket. Moldova az egyik olyan ország, amely a munkaerő olcsóságával és az európai piacok közelségével egyaránt komoly előnyöket képes nyújtani. A korábbi politikai és gazdasági bizonytalanság csökkent, az elmúlt négy évben már nem fordultak elő súlyosabb belső politikai és gazdasági válságok. A reformok valamelyest lelassultak, azonban visszalépés nem történt.

2003-ban a Gazdasági Minisztérium élére a nyugaton szerzett tapasztalatairól és liberális nézeteiről ismert Marian Lupu került, s a gazdaságpolitika nagyobb erőfeszítéseket kezdett tenni a külföldi befektetések vonzása érdekében. Számos korábbi akadály megszűnt: a kormányzati politikában visszaszorultak a külföldi tőkével szemben ellenséges elemek, s fokozatosan a beruházások ösztönzése vált a gazdaságpolitika jellemzőjévé. 2005-ben Lupu a parlament elnökéként is folytatta e törekvéseit. A privatizáció ennek ellenére akadozik, aminek egyik oka az, hogy a meghirdetett cégekre a moldáv államadósság fejében orosz pályázatok érkeznek, amit Kisinyov igyekszik elhárítani, a készpénzes befektetőket részesítve előnyben.

Élénkítő szerepet játszik az is, hogy a moldovai üzleti körök érettebbek lettek, jobban alkalmazkodnak a piaci feltételekhez, gyakrabban rendelkeznek jól kidolgozott, a tényleges helyzethez és lehetőségekhez igazodó projekttervezetekkel. A kormány így megalapozottan tudott befektetési fórumot, sikeres, bemutatkozó jellegű külföldi rendezvényeket szervezni. Ezért 2004-ben és 2005 elején a közvetlen külföldi befektetések bővülésnek indultak.

A statisztikai hatóságok adatai szerint a külföldiek 2004-ben 181 millió, 2005-ben 260 millió dollárt ruháztak be az országban. 2004-ben ebből 66,5 millió közvetlenül a vegyes vállalatok alaptőkéjébe, 61 millió a nyereségből történt beruházás, 54,6 millió dollár pedig nagyrészt az anyavállalatoktól a moldovai vállalatokhoz történő átutalás vagy más juttatás. Ezek az adatok a megfigyelők szerint a tendenciát tükrözik ugyan, de a beruházások tényleges volumene valószínűleg ennél valamivel nagyobb, mert a beruházók – különféle okokból, bizalmatlanságból – igyekeznek kisebbiteni a tényleges számokat. 2005-ben a Moldovai Köztársaságba érkezett összes külföldi tőke mennyisége elérte a 915 millió dollárt, amely a GDP több mint harmadának felelt meg. 2004-ben 437 vegyes tulajdonú (moldovai–külföldi) vállalatot jegyeztek be, s 2005 elejére számuk 3621 volt.¹¹ Figyelemre méltó, hogy a beruházások terén tapasztalt élénkülés akkor történt, amikor a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank felfüggesztette döntéseit az együttműködés átfogó kereteiről.

¹¹ *Ibid.*

Nemrégiben a kormány megkezdte Proinvest nevű programját, amellyel igyekszik valamelyest enyhíteni a nehézkes bürokráciával összefüggő problémákat, és az úgynevezett beruházói kártya bevezetésével átláthatóbbá teszi a folyamatokat.

A Dnyeszter melléki konfliktus

A Szovjetunióban Gorbacsov nevével fémjelzett átalakulások Moldovában is nagyobb önállóságot tettek lehetővé. 1990 márciusában a választásokon 40 százalékot kapott és győzött az addig ellenzéki Népi Front. A front nyomására már korábban törvénybe iktatták a „latin írású moldován nyelv” hivatalossá tételét, s ezzel elismerték a moldován és a román nyelv azonosságát.

A győztes Népi Frontban, különösen Ceausescu bukása után, megerősödtek a Romániához való csatlakozás pártolói is. A nyelvi kérdés a lakosság jelentős, a szovjet időkben tanult rétegei számára gyakorlati gondokat és erkölcsi problémákat is felvetett. Korábban ugyanis a hivatalos oktatás és kultúrpolitika a moldován nemzet különállását hangsúlyozta.

A nyelvi kérdés és a Romániához való csatlakozás gondolata kiélezte a lakosság belső ellentéteit. Az egymással szembenálló csoportok támogatást kaptak a szomszédos országokból is. 1990. szeptember 2-án Tiraszpolban kikiáltották a Dnyeszter Melléki Moldáv Köztársaságot, és az ország több pontján fegyveres szembenállás alakult ki a felkelők és az új hatóságok által sebtében toborzott fegyveres erők között.

Az 1992-es fegyveres konfliktus után kötött moldovai–orosz tűzszüneti szerződés legalizálta a helyi paramilitáris csoportokat, amelyek a Dnyeszter Melléki Moldáv Köztársaság oldalán harcoltak. 1992 júliusa óta a moldáv közvélemény egyre kevésbé mutatott érdeklődést a leszakadni kívánó tartomány iránt, és a politikában is tabunak számított a téma. A térségben tartózkodó orosz csapatok is főleg az amerikai diplomáciának okoztak fejtörést, mivel az az orosz befolyás visszaszorításában volt érdekelt. A politikai elit egyes tagjai, kihasználva a lakosság érdektelenségét, anyagi haszonra tettek szert a kialakult zavaros helyzetben. A válság rendezése így elhúzódott, és mind a mai napig várat magára.

1997-ben Moszkvában a Moldovai Köztársaság, a szakadár kormányzat, az Orosz Föderáció, Ukrajna és az EBESZ részvételével memorandumot írtak alá a rendezés alapelveiről, amelynek értelmében az egykori Moldáv Szocialista Köztársaság határai között létrejövő Moldovai Köztársaságban a Dnyeszter mellék széles körű önállóságot fog élvezni. 1999-ben az EBESZ isztanbuli értekezletén az Orosz Föderáció vállalta, hogy az európai konvencionális erőkről szóló megállapodás (CFE) életbe lépése érdekében kivonja csapatait és fegyverzetét a régióból.

A megoldás elősegítése érdekében felmerült a föderatív politikai rendszer kialakításának lehetősége. Ezt a javaslatot támogatta a Nyugat, az EBESZ és az Orosz Föderáció is, de a terv végül megbukott. A moldáv vezetés a Dnyeszter melléki államalakulatot már a konfliktus elejétől bűnözők csoportjának bélyegezte, így nehéz lett volna tárgyalásokat folytatnia velük. A másik akadályt a tiraszpoli rezsim autoriter berendezkedése jelentette, amely nehezen illeszkedett volna be Moldova

demokratikus államrendjébe. Mivel a lakosság egyik oldalon sem tekinti a másikat ellenségnek, a konfliktus megoldását főleg a két politikai elit kompromisszumkésztségének hiánya okozza.

Oazu Nantoi, a Szociáldemokrata Párt volt elnöke néhány éve felvetette az azóta „3D” néven ismertté vált javaslatot a rendezés alapelveire vonatkozóan. Az elmúlt években a „3D” a moldáv javaslatok legfontosabb vezérelvévé vált:

- 1) demilitarizálás: a paramilitáris csoportok felszámolása, a szakadár területen törvénytelenül állomásoztatott orosz csapatok kivonása;
- 2) dekriminalizálás: a bűnszervezetek felszámolása, a csempészet megszüntetése;
- 3) demokratizálás: plurális demokrácia bevezetése az ország egész területén.

A 2003. szeptember 11-én Kisinyovban rendezett nemzetközi konferencián Voronin elnök kezdeményezte az Európai Unió és az Egyesült Államok fokozottabb bevonását a rendezési folyamatba, továbbá az Európai Bizottság képviseletének megnyitását. Voronin szükségesnek tartotta, hogy az addig az EBESZ, Oroszország és Ukrajna közvetítésével folyó tárgyalásokba Brüsszel és Washington is kapcsolódjon be. 2005 májusában az Európai Unió különleges képviselőt nevezett ki Adriaan Jakobovitz de Szeged személyében, aki az Egyesült Államok képviselőjével együtt ugyanazon év októbere óta megfigyelőként részt vesz az immár 5+2 résztvevős tárgyalásokon. A résztvevők körének kibővülését nagyban segítette az Ukrajnában lezajlott „narancsos forradalom” is. 2005 decemberében kezdte el működését az Európai Unió úgynevezett határtámogatási missziója (EUBAM). 2006. március 3-tól az ukrán hatóságok csak a Kisinyovban bejegyzett vállalatok hivatalos moldovai vámpeccéttel ellátott áruinak behozatalát és kivitelét ismerik el legálisnak. Ezzel 1992 óta először a Dnyeszter melléki vállalatok jogilag a Moldovai Köztársaság fennhatósága alá kerülnek, azaz megkezdődhet a szakadár terület gazdasági integrálása.

2005-ben a NATO isztanbuli csúcsértekezletén döntés született arról, hogy az Észak-atlanti Szerződés Szervezete addig nem hajlandó ratifikálni a CFE-megállapodásokat, amíg Moszkva be nem fejezi csapatai és fegyverzete kivonását a Dnyeszter mellékről.

2006 szeptemberében a Dnyeszter melléki tartományban népszavazást írtak ki, amelyben el kívánták dönteni, hogy a terület Moldovához vagy Oroszországhoz csatlakozzon. Ehhez hasonló kezdeményezés már volt a tartományban, és Igor Szmironov, a szakadárak vezetője az utóbbi 10-15 évben többször kijelentette, hogy a céljuk a teljes függetlenség kivívása. 1990-ben már kikiáltották a Dnyeszter Melléki Moldáv Köztársaságot, ami „független” és saját kormánya van, de eddig egyetlen állam sem ismerte el. A népszavazáson a nagy többség a függetlenség és az azt követő Oroszországhoz való csatlakozás mellett szavazott. A demokratikus szabályok be nem tartása miatt a népszavazás eredményét külföldön sehol nem ismerték el, bár Moszkva szerint figyelembe kell venni a kérdés rendezésekor. Az Orosz Föderáció nem ismerheti el a köztársaságot a különböző FÁK-on belüli kötelezettségei miatt. Továbbá a független, de oroszbarát országot Oroszországnak támogatnia kellene, hogy fennmaradjon, és ez túlságosan is nyilvánvalóvá teszi, hogy a tartomány tulajdonképpen egy orosz enklávé. Ha Moszkva mégis a támogatás mellett döntene, akkor azt is szabályoznia kell, hogy a költségvetésből vagy különböző NGO-kon keresztül történjen ez meg.

Az orosz faktor

2003 óta az orosz kormány egyre nagyobb nyomást igyekszik gyakorolni Kisinyovra, hogy a Dnyeszter melléki, orosz irányítású szeparatista rendszer számára kiváltságos helyzetet biztosítson az esetleg újraegyesülő Moldovai Köztársaságban. A privilégiumok (vétójog szinte valamennyi lényeges kormányzati kérdésben) elmaradása esetén pedig a terület függetlenítését helyezték kilátásba.

A nagyarányú politikai manőverek mellett bevetették a gazdasági nyomás eszközeit is. Ehhez felhasználták azt a körülményt, hogy a FÁK keretében korábban biztosított kedvezmények az országot gyakorlatilag egyoldalúan függő helyzetbe hozták. 2005 folyamán az orosz hatóságok először a zöldség-gyümölcs importot állították le, arra hivatkozva, hogy a moldovai parasztok meg nem engedett vegyszereket használnak. Néhány hónapi huzavona után egyértelműen bizonyágot nyert a vád hamis volta. Az orosz hatóságok újabb kampányt indítottak a Moldovából importált hús ellen, s felszámolva a korábbi engedményeket, gyakorlatilag csak az Európai Unió szabályai szerint voltak hajlandók importálni. A legérzékenyebben a borvásárlások teljes leállítása érintette Moldovát. A bor esetében még annyi fáradságot sem vettek, hogy különbséget tegyenek a világszínvonalon gyártott termékek és a gyenge minőségűek között. A moldovai bor importja mellett tilos lett e borok árusítása is, amely a már meglévő készletekkel rendelkezőknek is gondot okozott.

Moldova energiaszükségletének 90 százalékát importból elégíti ki; a helyi energiaforrások (lignit, olaj, gáz stb.) nagyon korlátozottak. A 80-as évektől a gáz egyre fontosabb energiaforrása a moldáv lakosságnak és gazdaságnak egyaránt. Oroszország gyakorlatilag az egyetlen hely, ahonnan az ország gázigényeit kielégíti. Szükség lenne más energiaforrásokra is,¹² Moldova azonban, szomszédaitól eltérően, nincsen bekapcsolva az európai energiarendszerekbe, ezért még védtelenebb Oroszországgal szemben. A bekapcsolódás a két szomszédon, Románián és Ukrajnán keresztül történhetne. Olyan kötődések ezek, amelyeket azonban Kisinyov el szeretett volna kerülni. Oroszország 2006. január 1-től bejelentette, hogy legalább a duplájára (2005-ben 80 USD/köbméterről 110 USD/köb-méterre és a következő években 160 USD-re) emeli fel a Moldovába szállítandó gáz árát. E lépésben Moldova EU-csatlakozási szándéka is szerepet játszhatott. A változás ugyanakkor mindkét félnek hátrányos lehet, mivel az országon keresztül húzódik az Oroszországot a Balkánnal összekötő körülbelül 13 milliárd köbméter kapacitású gázvezetékrendszer. A két ország közötti régebbi megállapodás értelmében Moszkva részben tulajdonossá vált a moldáv gázvezetékrendszerben (így Kisinyov kedvezményes áron kapta korábban az orosz gázt). A lépés negatívan befolyásolja az ország versenyképességét, növeli az inflációt, és csökkentheti a várt GDP-növekedést, bár ez a csökkenés az előre jelzettnél alacsonyabb lesz.

¹² *Ibid.*

Összegzés

Moldova függetlensége elnyerése után nem találta helyét a világban. Világosan látszik, hogy az országnak valamire integrálódnia kell, amire három lehetősége van: az Európai Unió felé, a FÁK-országok felé, vagy marad az egyesülés Romániával. Az ország az európai uniós csatlakozást jelölte ki célul, de az EU-ban egyre többen követelik a további bővítések befagyasztását. A Romániához való csatlakozást a lakosság több referendum eredményeképpen elutasította. Oroszország ugyanakkor agresszív lépésekkel próbálja „megtorolni” Moldova közeledését a Nyugathoz, és minden eszközt bevet, hogy magához láncolja az országot. Moldova nyitott ország, gazdasága a függetlenségének kikiáltása utáni évtizedben a konfliktusok és a rendszerváltás következtében jelentősen visszaesett, és csak az utóbbi pár évben kezdődött el a gyors növekedés; 2006-ban a hivatalos előrejelzések szerint a GDP 4 százalékkal bővül. A gazdasági kapcsolatokban továbbra is várható a forgalom lassú átorientálódása Ukrajna és az Európai Unió felé, de marad Oroszország befolyása is. Mivel az ország európai uniós csatlakozása nem várható a következő egy-két évtizedben, és ki akar törni az orosz gyámkodás alól, így ez az időszak a bizonytalanság légkörében telhet el. Könnyen lehet, hogy a Nyugathoz történő csatlakozási szándékok és törekvések a „sehova sem tartozás” helyzetébe sodorhatják az országot.

Források

Anuarul Statistic al Republicii Moldova, 2005. Chisinau, 2005.

Asarov, B (2003): *The New Architecture. The System of Foreign Politics* (Tiraspol Pro-Europe Movement); <http://www.azi.md/investigation?ID=27081>; 2003. december 12.

Gotsan, Iurie (2006): “»Independence« of Moldovan Economy.” *Adept*, 2006. augusztus 31. www.e-democracy.md

Gotsan, Iurie (2006a): “Macroeconomic Trends in 2006 ... and forecasts.” *Adept*, 2006. július 31. www.e-democracy.md

IMF (2006): <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2006/cr06187.pdf>

Selari, Galina – Gudim, Anatol: *Hedgehopping of Moldovan Economy*. www.e-democracy.md/en

Statistic al Republicii Moldova, 2006. Chisinau, 2006.

Transznisztriai Külügyminisztérium Tiraszpol. <http://www.mfa-pmr.idknet.com>

Vahl, Marius –Emerson, Michael (2004): “Moldova and the Transnistrian Conflict.” *JEMIE* (Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe) www.ecmi.de/jemie

Vahl, Marius (2004): “The European Union and Moldova: a Neglected Partnership.” *The European Union and Moldova* (ed. Ann Lewis), London: Federal Trust.

OROSZORSZÁG – ERŐSÖDŐ GAZDASÁGI KÖZÉPHATALOM VAGY HOLLANDKÓR AZ OLAJMEZŐKÖN?

*Weiner Csaba – Ludvig Zsuzsa**

A bruttó hazai termék reálnövekedése 2006-ban elérheti a 7 százalékot. Mindez a várakozások ellenére történhet meg. Az IMF 2006 szeptemberében 6,5 százalékos éves dinamikát becsült az év egészére Oroszországban: már akkor jelentős mértékben emelt az áprilisi 6 százalékos előrejelzésén. A felzárkózás tehát gyors, ám a 2003–2004-es 7 százalék feletti ráta nem ismétlődik meg. Tudni kell azt is, hogy az elmúlt hét „bő” esztendőben regisztrált átlag 6,71 százalékos gazdasági fellendülést hét „szűk” év előzte meg – az 1992–1998-as időszakban 6,79 százalékos átlagos éves visszaesés következett be –, amelynek következményeként igen alacsony bázishoz adódnak az éves növekmények.

Az árutermelő ágazatok részesedése a bruttó hozzáadott értékből 2005-ben 42,6 százalék volt Oroszországban. 2004–2005-ben csökkent a szolgáltatások aránya, mégpedig az ipar javára. A bányászat 2005-ben már 10,54 százalékot mondhatott magáénak, miközben 2002-ben csak 6,67-ot. A feldolgozóipar részesedése 17,49 százalékos. 2007-re 6 százalékos GDP-növekedést és 6–8,5 százalékos inflációt várnak a költségvetésben, 26,7 rubel/dolláros árfolyam mellett. Az előbbi mutató (túl)teljesíthető, a fogyasztói árindex viszont megeshet, hogy alulbecsültnék bizonyul 2007-ben is. Nehezen összeegyeztethetőnek tűnik az árstabilitás biztosítása és a rubel túlzott felértékelődésének megakadályozása ma Oroszországban. Az előbbi az elsőszámú érdek. Az Orosz Központi Bank egyetlen hatékony fegyvere az inflációval szemben az árfolyam-felértékelődés, a kamatok szerepe igen kicsi. A jegybanki alapkamatlábhoz utoljára 2006. október 23-án nyúltak: 50 bázisponttal 11 százalékra csökkentették, amely következtében történelmi mélypontra került. A rubel a tervezett 2007. január 1-je helyett már 2006. július 1-jével konvertibilis. A lépés előrehozatalát hivatalosan a hatalmas devizatartalékokkal (a nemzetközi tartalékok nagysága 2006. november 1-jén meghaladta a 270 milliárd dollárt, amely a világon a harmadik legnagyobb érték) és a Párizsi Klubbal szemben bejelentett előtörlesztési megállapodással indokolták, ám valójában nagy szerepet játszott a szentpétervári G 8-csúcshoz való időzítés is.

* A „Kapcsolatok az Európai Unióval” című rész Ludvig Zsuzsa munkája

A mezőgazdaság súlya ma szövetségi átlagban már alig haladja meg az 5 százalékot, de az ország egyes régióiban ennél jóval nagyobb szerepet tölt be, mindenekelőtt a Déli Szövetségi Körzetben, ahol a legszegényebb területek helyezkednek el. A körzet egészében 2004-ben 15,6 százalékos volt az agráriumnak a bruttó hozzáadott értéken belüli aránya, de a politikailag instabil észak-kaukázusi köztársaságokban vagy a Kalmük Köztársaságban 20 százalék körüli értékeket mértek. A mezőgazdaságról szólva mindenképpen megjegyzendő, hogy 2001-től Oroszország nettó gabona-exportőri pozícióba lépett (volumenben, ám értékben nem).

Az iparban mindössze három ágazatban sikerült elérni, illetve meghaladni az 1991-es termelési szintet. Nem meglepő módon legelőbb – 2003-ban – az energiahordozók bányászata „jött fel”. 2004-től a „papírgyártás, kiadói, nyomdai tevékenység” szintén ide sorolható, végül 2005-ben a villamos gép és műszer gyártása is túllépte a Szovjetunió felbomlása előtti utolsó év *output*-ját. Feltűnő a bányászat és a feldolgozóipar növekedésében egyaránt tapasztalt 2005. évi mérséklődés. Az előbbibe tartozó energiahordozó-bányászat dinamizmusának lassulását a kapacitáskorlátok, illetve az elégtelen beruházások számlájára írjuk. Árulkodó, hogy a 2020-ig érvényes orosz energiasztratégia 2001-ben 660–810 milliárd dolláros beruházásigénnyel számolt az energetikai szektorban (az első 10 évre 260–300, a hátralévő időre 400–510 milliárdot). Ez elképesztően nagy összeg (a 2005. évi GDP 776 milliárd dollár volt folyó áron). Mindebből a gázágazat 170–200, az olajipar 230–240 milliárd dollárt kapna.

A feldolgozóipar dinamikavesztése egyértelműen a rubel felértékelődésének tulajdonítható. A rubel 1998-as nagymértékű leértékelődéséből adódó előny megszűnése főként a külföldi termelőkkel versengő, kereskedelembe kerülő (*tradable*) termékeket gyártó ágazatokat érinti. (Az *Economist Intelligence Unit* 2004 elején publikált kalkulációi szerint a reáleffektív árfolyamindex 10%-os felértékelődése 1,4 százalékponttal csökkent a GDP növekedését.) Vagyis a versenyhátrány egyrészt a külföldön érvényesül (export), másrészt az import és a belföldi termelés viszonylatában (helyettesítés). Mindezekhez természetesen hozzá kell adni a 2000-es évek gyors reálbér-növekedését is. (1. táblázat)

1. táblázat
Főbb mutatók az orosz gazdaság jellemzésére
(százalék, ha másképp nincs jelölve)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
GDP ¹⁾	-3,6	1,4	-5,3	6,3	10	5,1	4,7	7,3	7,2	6,4
GDP, folyóáron (Mrd USD)	392	405	271	196	260	307	345	431	589	763
GDP, PPP-ben (Mrd USD)	881	908	869	937	1054	1134	1209	1324	1457	1576
GDP/fő, folyóáron (USD)	2647	2740	1838	1334	1775	2111	2380	2992	4116	5369
GDP/fő, PPP-ben (USD)	5952	6143	5891	6382	7205	7813	8338	9183	10150	11041
Mezőgazdasági termelés ¹⁾	5,1	1,5	-13,2	4,1	7,7	7,5	1,5	1,3	3,1	2
Ipari termelés ¹⁾	-4,5	2	-5,2	11	11,9	4,9	3,7	7	8,3	4
Bruttó állóeszköz-felhalmozás ¹⁾	-21,2	-7,9	-12,4	6,4	18,1	10,2	2,8	12,8	11,3	10,5
Rendelkezésre álló reál-pénzjövedelem ¹⁾	0,6	5,8	-15,9	-12,3	12	8,7	11,1	15	10,4	9,3
Egy keresőre jutó reálbér ¹⁾	6,4	4,7	-13,3	-22	20,9	19,9	16,2	10,9	10,6	10
Munkanélküliségi ráta, év végén	10	11,2	13,2	..	10,5	9	8,1	8,6	8,2	7,6
Fogyasztói árindex, dec./dec.	21,8	11	84,4	36,5	20,2	18,6	15,1	12	11,7	10,9
Ural's típusú kőolaj átlagára (USD/hordó)	..	18,33	11,83	17,3	26,63	22,97	23,73	27,04	34,45	50,75

Megjegyzések: .. Az adat nem állt rendelkezésre. PPP: vásárlóerő-paritás. ¹⁾ Éves változás összehasonlító áron mérve.
Forrás: Roszstat, IMF, World Bank, IET, Orosz Központi Bank, OECD International Energy Agency és saját számítások.

Energetika

2005-ben Oroszország 12,1 százalékos világrészesedésével (9551 ezer hordó/nap, illetve 470 millió t/év) Szaúd-Arábia után a második legnagyobb kőolajtermelő volt. Oroszország csak 2005-ben érte el, illetve haladta meg az 1991-es termelési szintet; a mélypont 1996-ban volt. A 2001–2004-es időszakban éves átlagban 9,2 százalékkal emelkedett a termelési volumen, 2005-ben viszont már csak 2,7 százalékkal. Oroszország a finomítói kapacitások tekintetében a harmadik helyen áll a világon, bár azok így is szűkösek.

A 2005. december végi tulajdonviszonyok figyelembevételével az oroszországi kőolajbányászat zászlóshajójának a LUKoil társaság tekinthető 18,8 százalékos részesedéssel az összvolumenből. Nem sokkal kisebb hányad jutott a TNK–BP-nek (16,0%), a Rosznyeftynek (15,8%) és a Szurgutnyeftjegaznak (13,6%) 2005-ben. Az állam irányító befolyása alatt álló Rosznyefty előkelő helyezése a Jukoszról leválasztott Juganszknjeftjegaz 2004. végi bekebelezésének az eredménye. Ezalatt a fő termelőegységétől megfosztott, 2003-ban még vezető Jukosz termelése 2005-ben mintegy 24,4 százalékkal esett vissza. Részesedése ma mindössze 5,1 százalékos. 2005-ben az olajtermelés 25,6 százaléka volt közvetlenül állami ellenőrzés alatt: miután a tervezett Rosznyefty–Gazprom tranzakció nem valósult meg, a többségi állami tulajdonban lévő (az oroszországi olajtermelés 2,6%-a felett diszponáló) Gazprom 2005-ben felvásárolta a Szibnyeftyet (7,0%).¹ A BP szerint Oroszország a világ bizonyított olajkészletének 6,2 százalékát (74,4 ezer millió barrel) birtokolta 2005 végén, vagyis a hetedik legtöbb tartalék Oroszország területén található. Biztató, hogy 1998 és 2005 között dinamikusán, 33,5 százalékkal növekedtek az ismert készletek, noha a tartalékok mennyiségét-milyenségét illetően kritikusak a szakértői vélemények. 2005-ben hivatalosan a kitermelt kőolaj 61 százalékát sikerült „pótolni” újonnan feltárt készletekkel Oroszországban.

Többféle becslés, illetve makroökonómiai modell is készült – például a moszkvai *Ekonomicseszkaja Ekspertnaja Gruppy*, az OECD, valamint a Világbank elemzőitől – annak érdekében, hogy számszerűsítsék, az olajárak változása milyen mértékben befolyásolta a GDP alakulását Oroszországban az 1998-as válságot követően, ám az adatokat óvatosan kell kezelni.

Ezek közül az OECD (2004) a világbanki modellt követve kiszámította, hogyan alakult volna a GDP, ha 1999 után az *Urals* típusú kőolaj ára hordónként 19 dolláros, azaz 15 éves átlagos szinten stabilizálódik, s nem szökik fel. Ebben az esetben a 2000–2003 közötti időszak 6,8 százalékos évi átlagos növekedési üteme helyett 5,8 százalékos dinamikát regisztrálhattunk volna. Mindez azt támasztja alá, hogy átlagos olajárak mellett is igen élénk gazdasági növekedés ment volna végbe.²

Oroszország a földgáz vonatkozásában szintén nagyhatalom. A világ bizonyított földgázvagyonának 26,6 százaléka Oroszország határain belül rejtőzik, ám a kőolajjal ellentétben a gázkészletek

¹ Mint emlékeztető a Szibnyefty a Jukosz társasággal kezdeményezett fúziót még 2003-ban. A társaság 2006. május óta Gazprom Nyefty néven működik.

² OECD (2004), pp. 31–32.

az elmúlt 10 évben gyakorlatilag nem változtak.³ A gáztermelésben 2005-ben már majdnem elérték az 1991-es szintet. A termelés 85,4 százalékát a Gazprom adta 2005-ben.⁴ A Gazprom az egész gázvertikumot uralja Oroszországban, s erről sem a Gazprom, sem közvetve az állam nem kíván lemondani. (A Gazprom mind belföldön, mind külföldön erőteljes expanzióba kezdett a közvetlen beruházások terén.) Putyin elnök kizártnak tartja az óriáscég feldarabolását, sőt, 2006 nyarán törvényben rögzítették a Gazprom kizárólagos exportjogát (azaz a gázvezetékek használatát).

A nemzetközi szakértők többször hangot adtak már azon meggyőződésüknek, hogy a Gazprom gázkínálata nem lesz képes lépést tartani a keresletnövekedés ütemével. A Nemzetközi Energiaügynökség, a svájci UBS bank és a Gazpromhoz tartozó NII Gazekönomika kutatóintézet például nem tartja kizártnak, hogy 2010-re a Gazprom az elégtelen beruházások következtében nem fogja tudni teljesíteni összes gázszállítási kötelezettségét. Mindez annak ellenére történhet meg, hogy 1993 óta először 2005-ben haladta meg a Gazprom új készletfelfedezéseinek nagysága a felszínre hozott földgáz mennyiségét.

A világon a negyedik legtöbb atomreaktor (31) ma az Orosz Föderációban működik (összesen 10 atomerőműben), átlagéletkoruk 23 év (miközben a globális átlag 21 év).⁵ Az újabb putyini „direktívának” megfelelően, miszerint 25 év alatt 25 százalékra kell feltornáznai az atomenergia súlyát az energiamixben, Oroszország 40 atomerőmű építését tervezi 2030-ig. A 2003-ban elfogadott, 2020-ig érvényes orosz energiasztratégia az időszak végére 23 százalékot irányoz elő. Az atomerőmű-építési program révén igen ambiciózus földgáz-megtakarítással számolnak: 2010-től 70, 2020-tól 105, 2030-tól pedig már 150 milliárd köbmétert spórolnának meg évenként. A nukleáris energia súlyának erősítésével párhuzamosan az állami ellenőrzés is fokozódott, és a kormány az ágazatot egy állami társaságba kívánja szervezni, Atomprom néven.

A GDP felhasználása, az életszínvonal alakulása

A háztartások fogyasztási kiadásai 2000 óta rendre nagyobb ütemben (átlagosan évi 9,25%-kal) nőttek, mint a bruttó hazai termék (6,78%). A bruttó állóeszköz-felhalmozás emelkedése még ennél is erősebbnek bizonyult, évi átlagban 10,95 százalékos volt, míg az export esetében a vonatkozó szám 9,1 százalék. Az import növekedési tempója azonban (20,45%) mindvégig meghaladta az exportét, noha 2002–2003-ban a nettó export javult. Az elmúlt években Oroszország annak dacára ért el nagy növekedést, hogy a beruházási ráta alacsony volt, 2005-ben 18,31 százalék. A bruttó állóeszköz-felhalmozás GDP-hez viszonyított aránya a 2000-es 14,39 százalékos mélypont után 18 százalék körül mozgott az elmúlt években.

A bruttó állóeszköz-beruházások 11,8 százaléka az energiahordozó-bányászat-ban teljesült (a külföldi tőkeberuházások ennél nagyobb arányban érintik az ágazatot), s bár az elmúlt években nőtt a feldolgozóipar részesedése, 2005-ben nem érte el a 17 százalékot. A másik két fő tétel a szállítás,

³ BP (2006).

⁴ IET (2006), p. 173.

⁵ Schneider–Mez–Thomas (2006), p. 2.

raktározás, posta, távközlés (25,9%), valamint az ingatlanügyletek, bérbeadás és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás (16,6%). Az előbbi ágazatban kifejtett élénk beruházási tevékenység magyarázata az, hogy a szállítás a csővezeték-beruházásokat is magába foglalja. A külföldi beruházások tovább torzítják a gazdasági szerkezetet. Ami a jelentős mértékű kihasználatlan kapacitásokat illeti, a használaton kívüli termelőberendezések nagy hányada elavult, és egy részét valószínűleg soha nem fogják gazdaságosan működtetni. Következésképpen egy ideig tartható a relatíve alacsony beruházások mellett végbemenő robusztus *output* növekedés, viszont középtávon a magas növekedési dinamika fenntartása érdekében mindenképpen emelkednie kell a felhalmozási hányadnak.

A kilencvenes évek gazdasági lejtmenetét komolyan megsínylette az orosz lakosság. Előbb a Szovjetunió összeomlása, majd az 1998-as válság tépázta meg az országot. A 2000-es években kétségtelenül emelkedett az életszínvonal Oroszországban. A munkanélküliségi ráta 2005-ben 7,6 százalékra csökkent. A rendelkezésre álló reál-pénzjövedelem átlagosan 11,4 százalékkal nőtt évente 2000 és 2005 között.

Míg a havi átlagbér 2000-ben (folyó áron, éves átlagos árfolyamon) 79 dollár volt, 2005-ben már 302. Azonban állandó, 1991-es árakon (rubelben) számolva a havi átlagkereset 2005-ben még mindig 18 százalékkal maradt el az 1991-esétől. A lakosság egy főre jutó átlagos havi pénzjövedelme 2004-ben 2,7-szerese volt a létminimumot jelölő összegnek; 2000-ben 1,9-szeres differenciát mértek.

A létminimum alatti pénzjövedelemmel rendelkező népesség száma 25,2 millió fő, aránya 17,6 százalék volt 2004-ben. 2000-ben 42,3 millió lakost, a teljes népesség 29 százalékát sorolták még ide. A nyugdíjak viszont továbbra is a létminimum összege alatt vannak, annak dacára, hogy a 2000-es években a nyugdíjasok reálértéken évente átlagosan 13 százalékkal kaptak többet.

Eközben egy szűk réteg globális mércével mérve is óriási vagyonokat halmozott fel. Az orosz *Finansz* magazin 2006 februárjában kiadott rangsora 50 orosz dollármilliárdost számolt össze. A meglévő társadalmi különbségek felvetik a jelicini érában felemelkedett oligarchák társadalmi felelősségét. Az ENSZ Fejlesztési Programja által készített, 2006. február közepén ismertetett felmérés szerint az állami nyomás az elsődleges oka, hogy az oroszországi üzletemberek szociális projekteken, jótékonykodásban vesznek részt. A kérdés megítélése azonban korántsem egységes Oroszországban. Grinberg például felhívja a figyelmet arra, hogy el kell választani az állam és az üzleti szféra felelősségét egymástól. Helytelennek tarja a putyini adminisztráció törekvéseit, mivel az üzleti szféra közvetetten, az adók révén kell, hogy részt vegyen az össznemzeti feladatok megoldásában.⁶ Bogomolov viszont úgy véli, hogy „az állami kényszer is jó szolgálatot tehet e téren”.⁷

⁶ Rátkai Ferenc (Magyarország szentpétervári főkonzulja) jegyzete a G 8 szentpétervári csúcstalálkozóját megelőző, a szentpétervári Balti Kutatóintézet szervezésében megrendezett kerekasztal-konferenciáról. p. 3.

⁷ Bogomolov (2006), p. 63.

Fizetési mérleg, külkereskedelem

A folyó fizetési mérleg aktívuma 2005-ben megközelítette a 83,6 milliárd dollárt, azaz a GDP 10,9 százalékát – köszönhetően a hatalmas árukereskedelmi többletnek, amely mögött természetesen áruszerkezeti okok húzódnak.

Az orosz export évről évre egyre nagyobb hányadát adják a világgpiaci áringadozásoknak erősen kitett ásványi anyagok, azon belül is az energiahordozók. A legújabb kori Oroszország történetében soha nem volt ilyen magas a nyersolaj, a kőolajtermékek és a földgáz együttes részesedése (61,14%). A XX. század utolsó évtizedében ez 40 százalék körül mozgott; a 2000-es években 50 százalékról jutott el a jelenlegi szintre. A WTO adatbázisa szerint 2005-ben – Szaúd-Arábiától nem sokkal lemaradva – Oroszország, 10,18 százalékos részesedésével, a világ második legnagyobb energiahordozó-exportőre volt (értékben mérve). Közismert jelenség a 2004 óta EU-tag kelet- és közép-európai országok függése az orosz földgáztól és kőolajtól.

Az orosz export másik legnagyobb árucsoportjának a fémek és fémtermékek tekintendők. Gépek, berendezésekből, illetve közlekedési eszközökből Oroszország kisebb kivittelt (5,6%) teljesít, mint a vegyipari termékekből (5,9%). A Világbank *World Development Indicators* adatbázisa szerint 2004-ben a *high-tech* termékek az orosz feldolgozóipari export csupán 9,09 százalékát képviselték. A hadiexport 2005-ben 6,1 milliárdos rekordot ért el, míg 2004-ben 5,8 milliárd dollárt tett ki. A legnagyobb vásárlók Kína és India, a kivitel 70 százalékáért felelnek.

A közhiedelemmel ellentétben Oroszország csupán potenciálisan hatalmas felvevőpiac: az orosz árubehozatal 2005-ben mindössze 25 százalékkal haladta meg a lengyelt. Kevésbé impozáns így a 2000-es évek eleje óta mért évi átlagos 21,4 százalékos bővülési ütem. Az orosz áruimport legfőbb tételei a gépek, berendezések és szállítóeszközök (2005-ben 44,1%), az élelmiszer-ipari termékek és mezőgazdasági nyersanyagok (17,7%), továbbá a vegyipari termékek (16,5%).

2005-ben az oroszországi áruk 86,5 százalékát a Független Államok Közösségén túli – orosz kifejezéssel „távolí külföldi” – piacokon értékesítették. A legnagyobb vevők Hollandia (10,2%-os részesedés a teljes orosz exportból), Németország (8,18%), Olaszország (7,89%) és Kína (5,41%) volt. Az orosz behozatal 80,79 százaléka származott a FÁK-on kívülről 2005-ben. A legjelentősebb partnernek Németország bizonyult (az összimportból 13,46%-os részesedéssel), ezt követte Kína (7,37%), Japán (5,92%), az USA (4,63%) és Olaszország (4,48%).

2005-ben az orosz árukivitel mindössze 13,5 százaléka talált gazdára a FÁK-ban („közeli külföld”), miközben a behozatal 19,21 százaléka érkezett ezekből az országokból. Míg azonban az exportrészesedés viszonylag kiegyensúlyozottan alakult a 2000-es években, addig a FÁK-államok súlya Oroszország behozatalában jelentősen csökkent, hiszen 2000-ben még 34,25 százalékos részarányt könyveltek el. Oroszország a FÁK-országok közül Ukrajnával, Belarusszal és Kazahsztánnal bonyolítja le a legnagyobb külkereskedelmi forgalmat. (2. és 3. táblázat)

2006 novembere jelentős áttörést hozott Oroszország WTO-csatlakozásának ügyében: sikerült lezárni a kétoldalú tárgyalásokat az Egyesült Államokkal. A megállapo-

2. táblázat
Oroszország külkereskedelme
a vámstatisztika alapján
(milliárd USD)

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Összesen</i>							
Export	78,2	103,1	100,0	106,7	133,7	181,7	241,4
Import	46,7	33,9	41,9	46,2	57,3	75,6	98,5
<i>FÁK-on kívüli országokkal</i>							
Export	63,7	89,3	85,4	91,0	113,2	152,2	208,8
Import	33,1	22,3	30,7	36,0	44,2	57,9	79,6
<i>FÁK-országokkal</i>							
Export	14,5	13,8	14,6	15,7	20,5	29,5	32,6
Import	13,6	11,6	11,2	10,2	13,1	17,7	18,9

Forrás: Roszstat.

3. táblázat
Az orosz kivitel és behozatal
áruszerkezete 2005-ben
(%)

	Export	Import
Élelmiszer-ipari termék, mezőgazdasági nyersanyag	1,9	17,7
Ásványi anyagok	64,6	3,1
Vegyipari termék, kaucsuk	5,9	16,5
Bőr, szőrme és termékei, textilipari termék, cipő	0,5	4,0
Faipari termék	3,4	3,3
Drágakő, nemesfém és termékei, fém, fémtermék	17,0	7,7
Gép, berendezés, közlekedési eszköz	5,6	44,0
Egyéb termék	1,1	3,7
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Roszstat.

dást az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (APEC) Hanoiban megrendezett ülésén írták alá, jóllehet korábban remény volt arra, hogy már a G8-ak 2006. júliusi szentpétervári csúcstalálkozóján sor kerül a ceremóniára. A procedura azonban még nem fejeződött be. A jegyzőkönyvet a Kongresszusnak is el kell fogadnia (illetve el kell törölnie az 1974-ben hozott úgynevezett Jackson–Vanik-kiegészítést). Oroszország még nem írta alá a megállapodást Salvadorral, Costa Ricával, Guatemalával, Moldovával és Grúziával sem. Moldova 2006. november végén úgy nyilatkozott, hogy az év végéig sor kerülhet a megegyezésre – ahogy várhatóan Salvadorral, Costa Ricával és Guatemalával is. Mint

ismeretes, Grúzia visszavonta korábbi hozzájárulását, s a jelenlegi kapcsolatok meglehetősen fagyosak. Mindezek ellenére Oroszország bízik abban, hogy 2007-ben csatlakozhat a Kereskedelmi Világszervezethez.

Oroszország és a közvetlen külföldi tőkeberuházások (FDI)

Oroszország a 2000-es évektől kezdődően egyre nagyobb szerepet vállal a nemzetközi tőkeáramlásokban, mind fogadó, mind forrásországgént. Ennek megfelelően az Oroszországban lévő FDI-állomány 2005 végén a 169 milliárd dollárhoz, a kihelyezett közvetlen beruházási tőkék állománya pedig a 139 milliárd dollárhoz közelített. (4. táblázat) Előbbi 6,9-szerese, utóbbi 5,2-szerese a 2000-es adatnak. A 2005. végi állományadatok szerint a tőkebefektetések 99,89 százaléka a FÁK-on kívüli térségből érkezett. A közvetlen beruházási tőke fő forrásai – legalábbis a statisztikai számbavétel ezt jelzi – Hollandia (32,41%) és Ciprus (27,97%). Ennél jóval kevesebb a tőkeimport az Egyesült Államokból (8,77%), Németországból (5,46%) vagy Nagy-Britanniából (4,11%).⁸

A 2005. végi állományadatok alapján a beruházások 65,39 százaléka az iparban, 32,45 százaléka pedig a tercier szektorban valósult meg. Az ipart tovább bontva, az Oroszországban lévő FDI-állomány 39,00 százaléka a feldolgozóiparba, 25,15 százaléka az energiahordozó-bányászatba került. A feldolgozóipar súlya megtévesztő, mert ide tartozik a kőolaj-feldolgozás és a kocsigyártás is (az ágazat az összes oroszországi közvetlen külföldi beruházás 7,21%-át tudhatta magáénak). A feldolgozóipart érintő investíciók két ágazat, a fémfeldolgozási termékek (az összes FDI 12,71%-a), valamint az élelmiszerek, italok és dohánytermékek (7,49%) gyártása köré csoportosultak. Ami a jövőt illeti, az *Economist Intelligence Unit* a 2006 és 2010 közötti időszakra évi átlagban 21,9 milliárd dolláros FDI-beáramlásra számít Oroszországban.⁹ A képzett, de relatíve olcsó munkaerő, a piaci (fogyasztói, kiskereskedelmi) körülmények, az oroszországi nyersanyagkincs, a potenciális privatizációs lehetőségek, a várható magas olajárak tükrében stabil makrogazdaság, a WTO-csatlakozás reménye, a rubel teljes konvertibilitása (a tőkekontroll feloldása) kedvező kilátásokat ígér középtávon a külföldi beruházási tőkének.

⁸ Az adatok azonban két okból sem egzaktak. Egyrészt a tőkeberuházást sokszor nem maga az anyavállalat, hanem – bizonyos optimalizálási céloktól vezérelve – egy másik államban bejegyzett érdekeltsége hajtja végre. Ilyen stratégiát követnek az oroszországi társaságok is külföldi befektetéseik során; így a nemzeti statisztikákban sokszor rejtve marad az orosz eredet. Másfelől az adóparadicsomokból érkező beruházások egy része visszaáramló, orosz eredetű tőke.

⁹ EIU–CPII (2006), p. 9.

4. táblázat
Oroszország és a közvetlen külföldi tőkeberuházások

	Állományi adatok (M USD)		Áramlások, nettó értékek (M USD)		
	Kihelyezett	Beérkezett	Kiáramlás	Beáramlás	Egyenleg
1992	71	1066	1566	1161	-405
1993	183	2277	1022	1211	189
1994	332	2272	281	690	408
1995	345	2420	606	2066	1460
1996	426	2685	923	2579	1656
1997	970	2789	3184	4865	1681
1998	373	2703	1270	2761	1492
1999	1076	1077	2208	3309	1102
2000	20141	32204	3177	2714	-463
2001	44219	52919	2533	2748	216
2002	62350	70884	3533	3461	-72
2003	90873	96729	9727	7958	-1769
2004	107291	122295	13782	15444	1662
2005	138845	168950	12900	15151	2251

Forrás: Orosz Nemzeti Bank; UNCTAD FDI On-line.

Taszító szerepet játszanak ellenben a fejletlen infrastruktúra, a korrupció, a bürokratikus eljárásokban és a felesleges adminisztrációban megtestesülő akadályok, a szabályozás kiszámíthatatlansága, továbbá a stratégiai ágazatokban meglévő és tervezett korlátok. A szabályozás esetében elsősorban nem a változtatások tekinthetők problémásnak – a törvényhozás amúgy inkonzisztens és inadekvát a külföldi vállalatok szerint –, sokkal inkább a jog szelektív alkalmazása, illetve interpretációja. Ahogy a stratégiai minősített befektetésekhez kapcsolódó korlátok is a folyamatban lévő változtatásokhoz kapcsolódó bizonytalanságok és az „íratlan szabályok” miatt aggályosak.¹⁰ A „nagyok” azonban megtehetik, hogy vállalják a magas belépési költségeket.

¹⁰ E&Y (2005), p. 3.

Stabilizációs alap – a hollandkór ellenszere?

2004 januárjában Oroszország 103,5 milliárd rubeles stabilizációs alapot hozott létre. Az alap célja, hogy ellensúlyozza az árupiaci árváltozások negatív hatásait. Ha az *Urals* típusú nyersolaj hordónkénti ára 27 dollár fölé emelkedik (2006. január 1-je előtt 20 dolláros korlát létezett), az ásványkincs-kitermelést sújtó adóból és a nyersolaj exportvámjából származó bevételeket automatikusan az alapba irányítják. (Az OECD újabban azt javasolja, hogy vonják be az alapba a gáz- és fémexportból származó bevételek egy részét is.) Abban az esetben viszont, ha az olajárak 27 dollár alá esnek, a stabilizációs alap pótolná a költségvetés kiadási oldalának biztosításához szükséges, az árcsökkenés következtében kieső összegeket.

Oroszországban kezdettől fogva heves vita alakult ki arról, hogy az alapan felhalmozott bevételeket mire is fordítsák. Adósságtörlesztésre vagy (a gazdaság, illetve) az ipar modernizálására? Ugyanis miután az alapan lévő pénz meghaladta az 500 milliárd rubelt, azt más célokra is fel lehet használni.

A pénzeszközök megfelelő felhasználását illetően alapvetően két irányzat formálódott Oroszországban. Az egyik (kormányzati szinten a pénzügyminisztérium) szerint továbbra is félre kell tenni a szűkebb napokra, illetve a belföldi felhasználást ellenezni kell. Fő érvük, hogy ez utóbbi a pénztömeg erős növekedését és nagy inflációt hozna magával. Az alap feladata ebből a szempontból tehát a beáramló külföldi valuta inflatorikus hatásának semlegesítése, a sterilizáció. E nézet képviselői az adósságtörlesztést természetesen elfogadják. Ne felejtjük el, hogy az alap egyik célja, hogy az adósságtörlesztés teljesíthető legyen alacsony energiahordozó-árak esetén is.

A másik oldalon viszont egyrészt úgy vélik, hogy az alap túl van biztosítva, másfelől az alapot a torz gazdasági szerkezet javítására kell fordítani. Grinberg figyelmeztet, hogy az iparpolitika hiányának nagy ára van: a munkaerő képzettségének a csökkenése, a kutatások visszafejlődése és a kreativitás eltűnése.

Az előbbi „iskola” képviselőinek igazuk van abban, hogy az infrastrukturális beruházások csak hosszú távon hoz(hat)nak költségvetési bevételeket. Az viszont egyszerűen nem helytálló, hogy az infláció mindenképpen felpörögne (lásd technológiaiimport, beruházás). Annak ellenben nagy a valószínűsége, hogy az orosz bürokrácia és az óriási korrupció következtében ezek az összegek nem a megfelelő helyre csatornázódnának be, illetve elfolyának.

A felhasználásról szóló döntés végül 2006 áprilisában született meg: a megtakarításokat devizában és külföldi állampapírokból fogják tartani. Ez utóbbi értékpapíroknak komoly elvárásoknak kell megfelelniük („AAA”, illetve „Aaa” minősítésű, kötött hozamú, a lejáratkor egy összegben törlesztő legyen, nem lehet opciós kötvény stb.). Az alapot a pénzügyminisztérium menedzseli.

Költségvetés, adók

Oroszországban 2002 óta csökken a költségvetési kiadások GDP-hez viszonyított aránya (az újraelosztás); 2005-ben 27,5 százalék volt. Eközben a bevételek a GDP-hez mérve (a jövedelemcentralizáció) nőttek; 2005-re 35,2 százalékra. A redistribúció mértéke az EU 25-ben 47,1 százalék, míg a centralizációs ráta 44,8 százalék volt.¹¹

Az orosz adórendszer 2001-ben átfogó reformon ment keresztül. Deák kiemeli, hogy a putyini adórendszer egyfajta kompromisszumként értelmezhető, mert olyannyira alacsony kulcsokat határoztak meg, hogy a lakosság döntő többsége hajlandó legyen adót fizetni.¹² A személyi jövedelemadó mértéke ugyanis Oroszországban mindössze 13 százalék, habár a külföldi, illetve nem rezidens magánszemélyeket 30 százalékkal sújtják. Az osztalékadó (forrásadó) a rezidens magánszemélyeknek 9 százalékos, a nem rezidens magánszemélyeknek 30 százalékos, a külföldi jogi személyeknek 15 százalékos, míg az oroszországi társaságoknak és az Oroszországban telephellyel rendelkező külföldi társaságoknak 9 százalékos. Bogomolov az orosz adórendszer szemére veti a jövedelmek progresszív adózásának eltörlését, illetve az szja és az osztalékadó alacsony kulcsait.¹³

Az áfa Oroszországban a legtöbb esetben 18 százalékos, ám a kormány tervei szerint 13 százalékra fog csökkenni. A társasági adó 24 százalékos terhet jelent, igaz, ez a maximális mérték. Ebből ugyanis 6,5 százalék a szövetségi költségvetést, 17,5 százalék a regionális büdzséket gazdagítja. Az utóbbi viszont 13,5 százalékig csökkenthető.

Oroszország 1998-at követően meglehetősen körültekintő fiskális politikát folytatott. 2000 óta a költségvetési többletet rendre konzervatív olajár-feltételezések mellett tervezték meg. A számítások azt mutatják, hogy 1999 és 2003 között 12 dolláros átlagos olajárak esetén is csak 2002-ben haladta volna meg a 2 százalékot a szövetségi költségvetési hiány GDP-hez viszonyított aránya (2001-ben pedig nagyjából nullszaldósra jött volna ki).¹⁴

Láthatóan ezzel most szakítanak. Míg 2006-ra a költségvetés 40 dolláros hordónkénti átlagát becsült az *Urals* típusú kőolajra, addig a 2007-es büdzsé 61 dollárját igen kockázatosnak ítéljük meg. Úgy véljük, hogy a magas olajárak fennmaradnak, de 60 dollár alatti éves átlagot valószínűsítünk. A 2007-es költségvetési terven tükröződik, hogy 2007 végén Duma-választást, 2008 elején pedig elnökválasztást tartanak Oroszországban. A Putyin által 2005 szeptemberében bejelentett, a lakosság életszínvonalának emelését közvetlenül szolgáló „nemzeti projektekre” (az egészségügyire, az oktatásira, a lakásügyire és a mezőgazdaságira) 2007-ben – a 2006. évi 133,7 milliárd rubelt követően – összesen 230,9 milliárd rubelt (7,7 milliárd dollár) terveznek. Emlékeztetünk arra, hogy Putyin a Szövetségi Gyűléshez intézett 2006-os hagyományos elnöki üzenetében a demográfiai problémát nevezte meg a legaktuálisabbnak. Ennek megoldására 2007-re 32,3 milliárd rubelt különítenek el.

¹¹ Provision of deficit and debt data for 2005. Eurostat, 139/2006, 2006. október 23.

¹² Deák (2006), p. 54.

¹³ Bogomolov (2006), p. 60.

¹⁴ OECD (2004), pp. 35–36.

A gazdasági szerkezet diverzifikációja

A torz gazdasági szerkezet helyrebillentése életbevágó feladat Oroszország számára. Nem alaptalan az az állítás, hogy ha a putyini adminisztráció nem tesz határozott diverzifikációs lépéseket, akkor elfecsérli a kedvező helyzetet. Az elmúlt néhány évben legalább akkora hangsúlyt kellett volna fektetni erre, mint amekkorát Putyin elnök az államhatalom, a központi irányítás erősítése esetében tett, különösen második ciklusától, 2004-től. Ráadásul Oroszországnak jelentős ipari múltja van, nem a nulláról kellene felfejlesztenie feldolgozóiparát, mint egyes, a fejlődő világhoz tartozó „olajországoknak”. Ám ma is él az a vélemény Oroszországban (lásd például Jegor Gajdart), hogy nemcsak szükségtelen, hanem egyenesen káros államilag meghatározni a gazdasági fejlődés irányát, illetve különböző preferenciákkal iparpolitikát konstruálni. Helyette elég az intézményi infrastruktúrát felállítani és azok működését biztosítani.¹⁵

A sokat emlegetett diverzifikáció néhány eszköze már megjelent az orosz gazdaságban. Így elsőként a stabilizációs alap, amelyet a lehetőségek ellenére nem fordítanak ilyen célokra, illetve csak igen kis részben a beruházási alapon keresztül. Ilyen eszközök a kockázatitőke-alapok, s hasonló célokat szolgálna a különleges gazdasági övezetek intézménye.

A beruházási alapot, amelyet sokan csak „infrastruktúra alapként” emlegetnek Oroszországban, 2006-ban hozták létre. A beruházási alapot a stabilizációs alapból és a külső államadósság előtörlesztéséből adódó megtakarításokból finanszírozzák. Nagysága 2006-ban 69,7 milliárd rubeles (2,6 milliárd dollár), míg 2007-ben várhatóan 95,8, 2008-ban 91,4 milliárd rubel lesz. Fő célja az infrastrukturális projektek pénzügyi támogatása a köz- és magánszféra partnerségével, azaz PPP-konstrukcióban. Egy másik eszköz – erről a kabinet 2006. augusztus közepén döntött – az „Információs és Kommunikációs Technológiai Orosz Beruházási Alap” volna, amely az állam tulajdonában lévő nyilvános működésű részvénytársaság lenne, és kezdetben 1,45 milliárd rubelt (54,1 millió dollárt) kapna a beruházási alapból. Az egyes beruházási projektekre legfeljebb 100 millió rubelt (3,75 millió dollár) adnának.

A technológiai beruházások növelése és a gazdaság diverzifikálása érdekében az orosz kormányzat 2006. augusztus első felében jóváhagyta az állami „Orosz Kockázatitőke-társaság” (mint alapok alapja) létrehozásáról szóló javaslatot. A kockázatitőke-alapok 15 milliárd rubelnyi (560 millió dollár) befektetést valósítanak meg a *high-tech* iparágakban. A kockázatitőke-társaság az állami beruházási alapból jutna alaptőkéhez. Az esernyőalaphoz 8–15 kockázatitőke-alapot létesítenének, amelyeket magántársaságok menedzselnének. Az egyes alapok 600 millió és 1,5 milliárd rubel közötti (22–55 millió dollár) befektethető tőkével rendelkeznének.

Ennél valamennyivel előrehaladottabb állapotban vannak a szintén új keletű regionális, magán és állami tőkével (majdan) dolgozó kockázatitőke-alapok. Az alapok célja a kisebb regionális K+F-projektekbe való befektetés. 2006 tavaszán öt regionális állami-magán kockázatitőke-alap esetében (Tatársztán, Moszkva, Krasznojarszk vidék, Tomszk megye és Perm vidék) történt meg az alapkezelő kiválasztása.

¹⁵ Köves (2005), p. 39.

A különleges gazdasági övezetek (KGÖ) létrehozásának jogi bázisát a 2005. július 22-i 116-FZ számú „A különleges gazdasági övezetéről az Oroszországi Föderációban” című szövetségi törvény teremtette meg (2006. január 1-jétől hatályos). A fenti jogszabály két ilyen zónát nevesít, az úgynevezett „ipari-termelési” és a „technológiai-fejlesztési”. A Kalinyingrádi és a Magadáni KGÖ-t (ezek már korábban is működtek) külön törvények szabályozzák.

Putyin elnök 2006. június 3-án aláírta a speciális gazdasági övezetéről szóló törvény módosításáról szóló törvényt is, amely utat nyit a turisztikai-rekreációs speciális gazdasági övezetek létesítése előtt. Az elgondolások szerint egy következő típus a „kikötői” speciális gazdasági övezetek lennének, amelyek tengeri, folyami és légikikötőket egyaránt magukba foglalnának.

Kapcsolatok az Európai Unióval

Az Európai Unió és Oroszország kapcsolatrendszerének pillére az 1994-ben aláírt, de a csecsen konfliktus elhúzódása és értelmezési nézeteltérések következtében csak 1997-ben életbe lépett partnerségi és együttműködési megállapodás (Partnership and Cooperation Agreement, PCA) 2007-ben lejár. Már folynak a tárgyalások a PCA utáni új szerződéses kapcsolatok jellegéről, egyelőre azonban a PCA jelenti Oroszország és a kibővült Európai Unió kapcsolatrendszerének alapdokumentumát. A gazdasági és a társadalmi-politikai átalakuláshoz nyújtott uniós segítség – mint valamennyi FÁK-országba – Oroszországba is a TACIS-programon keresztül érkezik.

Az 1994-ben aláírt PCA egyik legnagyobb érdeme, hogy megteremtette a politikai és gazdasági párbeszéd rendszeres fórumait: az évente két alkalommal megrendezett csúcstalálkozót, a miniszteri szintű Együttműködési Tanácsot, a szakértői jellegű Együttműködési Bizottságot az albizottságokkal, valamint a Parlamenti Együttműködési Bizottságot. (Ezeket egészíti ki 2003 novemberétől kezdődően az Európai Unió–Oroszország Állandó Partnerségi Tanács, amely szükség esetén miniszteri szintű eszmecsere összehívását teszi lehetővé.) Célkitűzéseiben a PCA – Oroszország WTO-tagságához kötötten – szabad kereskedelmi térséget vizionált a felek részvételével, amelynek előkészítése mind a mai napig nem kezdődhetett meg (leginkább az orosz WTO-tagság megszerzésének elhúzódása nyomán, de a bilaterális kapcsolatokat terhelő egyéb problémák miatt sem). A gazdasági kapcsolatok mindennek dacára már a kilencvenes évek második fele folyamán lendületesen fejlődtek, és azokban az 1998-as orosz pénzügyi összeomlás is csak átmeneti visszaesést okozott. Az egyre szorosabb gazdasági szálaktól korántsem függetlenül, az évtized végére kölcsönösen kialakult az az álláspont, amely a partnerre mint az európai kontinens másik meghatározó hatalmára tekint, s amely a későbbiekben elvezetett a stratégiai partnerség meghirdetéséhez. Az Európai Unió 1999-es, Oroszországra vonatkozó közös stratégiájára adott válaszul, 1999-ben látott napvilágot az orosz európai uniós stratégia, amely világossá tette Oroszország középtávú európai célját: tagsági ambíciók nélküli speciális partnerség kiépítése az unióval, amelynek fókuszában a pozitív gazdasági hatások keresése áll. Ez utóbbi szellemében orosz részről egyre nagyobb hangsúlyt fektettek az ekkor már visszavonhatatlanul közeledő keleti irányú uniós bővülés következményeinek optimalizálására, a potenciális negatív hatások kiküszöbölésére és a várható pozitív következmények maximális kihasználására. Oroszország és az Európai Unió a térségről, vagyis a csatlakozás előtt álló kelet-

közép-európai országokról javarészt az érintettek „feje fölött” tárgyalt, ami igen jól jelezte, hogy Oroszország számára ez a térség radikálisan leértékelődött.

A kapcsolatrendszer Vlagyimir Putyin hatalomra kerülésével új színekkel gazdagodott. Ez egyrészt az új orosz elnök pragmatizmusával függött össze. Másrészt, az ekkortól kezdve jelentős emelkedésnek induló világgpiaci olajárak Oroszország európai szerepét önmagában is felértékelték. Ehhez járult hozzá harmadik elemként a 2001. szeptemberi Amerikai Egyesült Államok elleni terrorakcióra adott pozitív orosz reakció, amelynek talaján felmelegedtek az Oroszország és a fejlett Nyugat közötti kapcsolatok, köztük az unióhoz fűződők is.

A 2000-es évek elején két nagyszabású projektet is felvázoltak az unió és Oroszország részvételével. Elsőként 2000-ben az energiadiológust, amely a korábbi egyszerű szállító–vevő energetikai kapcsolatokat kívánta a legmagasabb szintű politikai együttműködéssé tenni, a közös gondolkodás és cselekvés szintjére emelni. Oroszország ekkor már az Európai Unió első számú szénhidrogén-szállítója közé tartozott. A földgáz szerepének számottevő jövőbeli növekedését jelző uniós energiaprognózisok, valamint a küszöbön álló bővülés egyaránt e szerep további jelentős erősödését vetítették előre. Az energiadiológus alapgondolata szerint az unió orosz forrású szénhidrogén-beszerzéseit kívánták a felek az uniós cégek oroszországi – az adott szektorbeli – befektetéseinek jelentős megemelésével, valamint technikai és jogi jellegű segítségnyújtásával erősíteni. Oroszország számára mindez, a várható befektetéseken túl, azt az ígéretet is hordozta, hogy az Európai Unió energetikai piacán már elért első helyét stabilizálhatja, s a jövőben is – sőt növekvő mértékben – számíthat az európai piacokra. Az energiadiológus egyébként a szénhidrogéneken kívül más energetikai területeken, többek között az atomenergetikában is együttműködést irányozott elő.

A másik ambiciózus projekt a 2001-ben meghirdetett közös gazdasági térség koncepciója. Ez már valamennyi szférát átölelően kívánta a két fél gazdaságait szorosabb kapcsolati formába fűzni, célul tűzve ki az ún. négy szabadság megteremtését, az áruk, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlását, valamint a munkaerő mobilitását. Fontos kapcsolódó elemként indították útjára az ún. jogi közeledési folyamatot, amely tekintettel az uniós joganyag kötött jellegére valójában egyoldalú orosz harmonizációt jelent. 2003-ban az eredeti elképzelés tovább bővült: már nem csupán közös gazdasági térségben, hanem három másik területen is közös térségekben gondolkodtak: szabadság, biztonság és igazság közös térsége; közös külbiztonsági térség; közös kutatási, oktatási és kulturális térség. A megvalósítás azonban igen lassan haladt. Ennek okai sokrétűek. Egyrészt, az eredeti célkitűzések önmagukban nézve is túl nagyszabásúak, a realitásoktól messze állóak voltak. Például a közös gazdasági térség keretei között szabad kereskedelmet vizionáltak, miközben a könnyebb piacra jutást célzó WTO-tárgyalásokon sokkal kisebb mértékű nyitásról is igen nehezen egyeztek meg a felek. Oroszország az Európai Unióval hosszú évekig elnyúló tárgyalások után csak 2004 tavaszán kötötte meg a kétoldalú WTO-megállapodást a számos kényes kérdésben (oroszsországi energiaárak, pénzügyi szolgáltatások liberalizálása stb.) föloldhatatlannak tűnő ellentétes vélemények követ-keztében. Másrészt, Moszkva egyre kevésbé tudott azonosulni az egyoldalú jogi alkalmazkodás szükségességével, ami viszont a közös gazdasági térség megvalósulásának egyik fontos előfeltétele. Harmadrészt, igen problémás kérdésnek mutatkozott a kezdetektől a személyek szabad áramlásának ügye is, amelyben Oroszország a teljes

vízummentességet szorgalmazza, miközben az unió részéről számos „puha” értelemben vett biztonsági jellegű aggály felmerülése akadályozza annak bevezetését.

2003 és 2004 fordulóján a korábban optimizmussal jellemezhető kapcsolatrendszerben a kijózanodás jelei mutatkoztak. Ennek oka egyrészt az oroszországi demokratikus átalakulásba vetett hit megingása volt számos putyini belpolitikai intézkedést követően (pl. a régiókat magukba ölelő nagy adminisztrációs területi egységek vezetőinek központi kinevezése, a 2003-as parlamenti választások során tapasztalt durva beavatkozások vagy a későbbiekben elhíresült Jukosz-ügy). Másrészt, egyre inkább előtérbe kerültek az unión belüli ellentmondások, az egyes tagállamok, illetve az Európai Bizottság és az Európai Tanács közötti véleménykülönbségek, és az azokat tükröző ellentmondó cselekedetek és nyilatkozatok. Ugyanakkor Oroszország a korábbi egyértelmű európai orientációs irányt mintha újra megkérdőjelezte volna, és egyre határozottabban kezdte megjeleníteni a több lábon álló, többfelé orientálódó nagyhatalom politikáját. Mindez gazdasági (például energetikai) és politikai téren egyaránt megnyilvánul.

A bővülés tükrében került sor az Európai Unió új szomszédságpolitikájának kidolgozására, majd az új közös politikát az őt megillető helyre emelésére. Bár ennek a szomszédságpolitikának eredetileg célzott országa lett volna Oroszország is, Moszkva jelezte, hogy nem kíván egy sorba kerülni az újonnan uniós szomszédává váló államokkal. Egyrészt Oroszország Finnország tagsága révén egyáltalán nem „új szomszéd”, másrészt, véleményük szerint – és ez az érvelés hangsúlyosabb része – az EU és Oroszország párbeszéde a már korábban kialakított, a szomszédságpolitika által vázoltnál előremutatóbb irányok mentén zajlik. Az Európai Uniót Oroszországgal összekötő kapcsolatrendszer tehát a fentiekben bemutatott dimenziók és elképzelések alapján formálódik tovább, legalábbis az új megállapodás megkötéséig.

Közös térségek

A szabadság, biztonság és igazság közös térsége valójában a bel- és igazságügyi együttműködésre létrehozott közös térség. Legfőbb célkitűzései: megosztó határvonalak nélküli új Európa építése, az európaiak kontinensen belüli mozgásának elősegítése, beleértve a terrorizmus és a szervezett bűnözés elleni közös harcot, a jogérvényesítést, a migrációs és határkérdésekben való együttműködést, valamint az emberi jogi kérdéseket. Mindkét fél oldaláról, bár eltérő indítékkal, kiemelten fontos együttműködési terület, amely számos vitás pontot foglal magában. 2006 folyamán jelentős előrelépésnek számít Moszkva számára a vízumkönnyítési megállapodás, míg az EU számára a *read-mission* egyezmény aláírása. Állandó feszültséget magában hordozó kérdéskör az emberi jogok oroszországi érvényesülésének ügye – s általában a közös értékek kérdése –, amelyet az unió kitarátóan felel meg.

A közös külbiztonsági térség legfőbb célkitűzései: hatékony multilateralizmuson (ENSZ, EBESZ, Európa Tanács) alapuló nemzetközi rend kiépítése közös felelősségvállalás útján. A „közös értékeken alapuló” együttműködés kiterjed a világ különböző pontjain meglévő konfliktusgócok válságrendezésére és biztonsági kérdéseire, valamint a nemzetközi terrorizmus elleni harcra (Irán, a közel-keleti folyamatok, a Nyugat-Balkán, a posztsovjét térség problémás területei stb.). Szintén sok konfrontatív elemmel, ellenérdekeltséggel terhelt együttműködési terület. Míg a globális jellegű kérdésekben – válságkezelés, leszerelési folyamat, nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem stb. – nem ritkán összeeseng a brüsszeli és a moszkvai hozzáállás, újabban egyre határozottabb konfliktus alakul ki az ún. közös szomszédság, az egykori „közel-külföld” országai kapcsán. Moszkva nehezményezi az uniós támogatást és kapcsolaterősítést mindazon FÁK-országokkal, amelyekben a Moszkva-ellenesség egyre határozottabb formákat ölt. Általában úgy ítéli meg, hogy az Európai Unió kimondatlanul is a FÁK-on belüli integrációs folyamatok ellen van, sőt a háttérben azok ellen dolgozik.

A közös kutatási, oktatási és kulturális térség legfőbb célkitűzései: az orosz és uniós szellemi örökségen és tudáson alapuló gazdasági növekedés és versenyképesség elősegítése a civil szféra bevonásával.

Az Európai Unió 2004. májusi bővülése önmagában is új korszakot nyitott a kétoldalú viszonyrendszerben. Bár Oroszország – a NATO tervezett bővülésével ellentétben – hivatalosan soha nem ellenezte az Európai Unió keleti irányú bővítését, már évekkal a megvalósulás előtt számos kérdést fogalmazott meg, amelyek zömének megválaszolására 2004 áprilisában került sor. Ezen felvetések egy része politikai jellegű volt (a Baltikumban élő orosz ajkú lakosság sorsa, Kalinyingrád kérdése stb.), zömükben azonban kifejezetten gazdasági, elsősorban kereskedelmi témájúak. Többek között az orosz külkereskedelemre nézve hátrányosan jelentkező vámhatásokat, potenciálisan bővülő dömpingeljárásokat, valamint az acélkvóták emelésének szükségességét vetették fel. A feleknek sikerült megállapodniuk, így orosz részről sem gördítettek tovább akadályt a PCA új tagállamokra való kiterjesztése elé, ami az uniós jogszabályok szerint egyébként is automatikusan bekövetkezett. Az új tagok egy része óvatosabb, visszafogottabb uniós Oroszország-politika híve, ami megnyilvánult például az orosz tőkebeáramlással kapcsolatos nézeteikben és magatartásukban is. Egyesek közülük pedig – elsősorban Lengyelország, amely már évekkal a csatlakozás előtt igényt formált egyfajta vezető-koordináló szerepre a majdani uniós keleti szomszédságpolitikát illetően – erősen tartózkodóan, ha nem éppen kifejezetten ellenséges módon viszonyulnak Oroszországhoz. Mindez önmagában is árnyékot vet a korábbi évek felhőtlennek tűnő kapcsolataira, amelyeket az oroszországi belső politikai fejleményekkel kapcsolatos uniós aggodalmak csak tovább erősítenek.

A bővülés ténye kölcsönösen erősítette a gazdasági kapcsolatokat. Oroszország kivételében például az uniós részarány 35 százalékról 55 százalék fölé nőtt, míg a másik oldalon, az Európai Unió partnerei sorában előlépett Oroszország. Kiemelt súlyúvá váltak a már korábban is domináló energetikai szálak: Oroszország az EU első számú szénhidrogén-szállítójává vált. Bár a forrásdiverzifikáció kérdésköre már az EU 15 és Oroszország viszonyrendszerében is felvetődő probléma volt, a kérdés a bővüléssel újabb hangsúlyokat és aktualitást kapott. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az újonnan belépők immár nem egyszerű követői, szemlélői ezeknek a kapcsolatoknak, hanem maguk is aktív formálói. Természetesen érdekeik sem föltétlenül egyeznek meg az amúgy sem teljesen konzisztens és egységes korábbi uniós érderendszerrel.

Az ambiciózus tervek kivitelezése azonban látszólag folytatódott. 2005 tavaszán láttak napvilágot a négy közös térséghez kapcsolódó, a megvalósítás irányait konkrétan kijelölni hivatott *road mapek* (úttervek), amelyek azonban, funkciójukkal ellentétben, egyrészt túlzottan általános jellegűek, azaz kevés igazán konkrét lényeges előrelépést fogalmaznak meg, másrészt viszont ágazati szinten túlzottan részletesek. A gazdasággal foglalkozó részben például a szabadkereskedelemre egyetlen utalás sincsen, igaz az orosz WTO-tagság is várat egyelőre magára. Az energiadiálóguson belül is, amelyet egyébként beemeltek a közös gazdasági térség koncepciójának keretei közé, az elbizonytalanodás figyelhető meg, leginkább a 2005–2006 téli orosz–ukrán gázárháború nyomán. Bár az Ukrajna által tett lépések és nyilatkozatok sem tekinthetők európai mércével elfogadhatónak, a nyugati világ erőteljes nemtetszését egyértelműen az orosz magatartás vívta ki. Az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok sem tartja megengedhető eszköznek az „energiakártya” kijátszását és az azzal való politikai fenyegetőzést, különös tekintettel annak – Ukrajna tranzitszerepéből következő – nyugat-európai következményeire. Mind a régi unióban, mind pedig az új tagállamokban fel erősödtek a diverzifikációs gondolatok, s a valós forrásdiverzifikáció megteremtését (valamint az alternatív energifajták elterjesztését és az energiahatékonyság jobbítását) célzó törekvések. A kérdés immár az, hogy sikerül-e minden érintett felet kielégítő megoldásokat találni. Erre igen kevés az esély, annak ellenére, hogy az Európai Unió legutóbbi, 2006 márciusában napvilágot látott Zöld

könyvében (Green Paper) végre felismerte, hogy a többi érintett ország – így a tranzitszerepe miatt jelentős, de az unióval egyébként is új minőségű kapcsolatokat építő Ukrajna – kihagyása a dialógusból, különösen az új útvonalak tervezésénél, a továbbiakban megengedhetetlen. Az energetikai párbeszéd központi kérdésévé vált a diszkriminációmentes tranzit kérdése, azaz az energiacharta oroszországi ratifikációja és a kapcsolódó tranzitjegyzőkönyv aláírása. Bár Moszkva magatartása egyelőre elzárkózó, a csővezetékekhez való szabad hozzáférés minden bizonnyal az új megállapodáshoz vezető tárgyalásokon is kiemelt súlyt kap majd, különös tekintettel a kérdéskörben mutatkozó igen merev lengyel álláspontra.

Összegző gondolatok

A kilencvenes években tapasztalt gazdasági visszaesés és politikai szerepvesztés Oroszországot legfeljebb regionális középhatalmi pozícióba száműzte, ám a 2000-es évek főként energiahordozókra épülő növekedése ismét lehetőséget nyitott az orosz ambíciók megvalósítása előtt. Hamar kivilágolt, hogy az energetika területén Oroszország valóságos nagyhatalom. S bár jelenleg Oroszország a tizedik legnagyobb gazdaság a világon, 2005-ben nem érte el a legszegényebb uniós tagállam, Lettország egy főre jutó vásárlóerő-paritáson mért GDP-jének 90 százalékát. Világgazdasági pozíciójának megítélését kétségkívül relativizálja e tény.

Oroszország a második legnagyobb kőolajtermelő a világon, a hetedik legtöbb tartalékkal; a finomítói kapacitások tekintetében a harmadik helyen áll. A világ bizonyított földgázvagyonának negyede Oroszország határain belül rejtőzik, ám a gázkészletek az elmúlt 10 évben gyakorlatilag nem változtak. A termelés 85 százalékát a gázvertikumot uraló, kizárólagos exportjoggal bíró Gazprom adja. Az állam meghosszabbított kezéként működő mamut mind belföldön, mind külföldön erőteljes expanzióba kezdett. Ténykedését erős ellenérzéssel fogadják a volt szocialista blokk országaiban. Miközben élvezi a hosszú távú gázszerződések nyújtotta előnyöket Európában, a kritikus téli időszakban már ma is belföldi ellátási problémákkal küzd.

Az elmúlt években Oroszország annak dacára ért el nagy növekedést, hogy a beruházási ráta alacsony volt. Középtávon azonban mindenképpen emelkednie kell a felhalmozási hányadnak. Az energiahordozó-bányászatban tapasztalt lassulás már ma is a kapacitáskorlátok, illetve az elégtelen beruházások számlájára írható. Pedig a bruttó állóeszköz-beruházások aránytalanul nagy része az energiahordozó-bányászatban, illetve a statisztikailag a szolgáltatásokhoz tartozó, csővezeték-beruházásokat is magában foglaló szállításban valósul meg. Az elmúlt években nőtt a feldolgozóipar részesedése (ide tartozik a kőolaj-finomítás is).

Oroszország egyre hangsúlyosabb szerepet vállal a nemzetközi tőkeáramlásokban, mind fogadó, mind forrásországgként, jóllehet a beérkező tőke volumene a potenciális lehetőségekhez képest így is alacsony. A mérvadó felmérések ellenben egyöntetűen azt mutatják, hogy Oroszország egyre vonzóbb FDI-célország. A jelenlegi tendenciák tükrében nem meglepő, hogy a primer szektorban tevékenykedő kitermelőipari vállalatok befektetési szándéka 2005-ben jelentősen csökkent. Az érdeklő-

dés azonban nem múlik el. Az energetikával ellentétben a mostoha helyzetben lévő feldolgozóipar a figyelem homlokterébe került.

Oroszország 2004 és 2006 között hatalmas mértékű adósság-előtörlesztésbe kezdett, főként a Párizsi Klub felé – részint a stabilizációs alaphól finanszírozva. Tény, hogy ez jelentős kamatmegtakarítással jár. Oroszország ezáltal kedvezőbb adóbsesorolásba került, és így hosszú távon is csökkenhetnek a kamatkiadásai, ám nem alaptalan az a feltevés sem, miszerint a nagyléptékű adósságtörlesztés a „nemzetközi zsarolhatóság” csökkentése érdekében történik. 2005 végén a szövetségi és a helyi költségvetés, továbbá a monetáris hatóságok külföld felé fennálló adóssága a GDP-hez viszonyítva nem érte el a 11 százalékot.

A kedvező konjunkturális viszonyok ellenére a putyini adminisztráció láthatóan kudarcot vallott a gazdasági diverzifikáció terén. A diverzifikációt elősegítő eszközök révén megvalósítható stratégia kezdeti stádiumban van. Ezért egyelőre marad az energiahordozóktól való függés.

Források

- Bogomolov, Oleg T. (2006): "A politika primátusa a gazdaság felett?" *Fejlesztés és Finanszírozás*. 1. BP (2006): *BP Statistical Review of World Energy June 2006*.
- Deák András (2006): *Az orosz történelmi fejlődés sajátosságai*. Teleki László Intézet, Budapest. Kézirat.
- E&Y (2005): *Cross-border Transactions: Spotlight on Russia and CIS*. Ernst & Young.
- EIU–CPII (2006): *World Investment Prospects to 2010. Boom or Backlash?* Special Edition. Economist Intelligence Unit–Columbia Program on International Investment.
- Energy Information Administration, U.S. Department of Energy (statisztikák az elektromos energia termeléséről). <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/electricitygeneration.html>
- European Commission. http://ec.europa.eu/comm/external_relations/russia/intro/index.htm
- IET (2004, 2005, 2006): *Russian Economy in 2003, 2004, 2005. Trends and Outlooks*. Institute for the Economy in Transition, Moszkva. (Issue 25, 26, 27)
- IMF World Economic Outlook database, 2006. április és szeptember. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2006/02/data/index.aspx>
- Ipari és Energetikai Minisztérium (Oroszország 2020-ig tartó energiasztratégiája). <http://www.minprom.gov.ru/docs/strateg/1>
- Köves András (2005): "Olaj és gazdaság. Megjegyzések az orosz gazdasági fejlődés néhány vitatott kérdéséhez." *Külgazdaság*. Vol. 69, No. 4.
- KPMG (2006): *Doing Business in Russia*. KPMG. Április.
- Ludvig Zsuzsa (2004): Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai – Közeledés vitákkal lassítva. *Közgazdasági Szemle*. Vol. No. 9.
- Ludvig Zsuzsa (2006): *Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai – közép-kelet-európai szemmel*. PhD-értekezés.

OECD (2004): *Economic Survey – Russian Federation*. Organisation for Economic Co-operation and Development, Párizs.

Orosz Központi Bank (statisztikák). http://www.cbr.ru/statistics/credit_statistics

Rátkai Ferenc (Magyarország szentpétervári főkonzulja) jegyzete a G8-ak szentpétervári csúcstalálkozóját megelőző, a szentpétervári Balti Kutatóközpont szervezésében megrendezett kerekasztal-konferenciáról.

Roszsztat. <http://www.gks.ru/wps/portal>

Schneider, Mycle–Mez, Lutz–Thomas, Steve (2006): *Status and Trends of Nuclear Power in the World. An Update of Myths and Realities*. Párizs. Kézirat.

UNCTAD FDI On-line. <http://stats.unctad.org/FDI/TableView/tableView.aspx?ReportId=5>

World Bank (2006): *Russian Economic Report*. World Bank Moscow Office.

World Bank World Development Indicators database. <http://devdata.worldbank.org/data-query>

WTO Statistics database. <http://stat.wto.org/Home/WSDBHome.aspx?Language=E>

FÜGGELÉK

Bulgária, Románia és az EU kapcsolatai – a legfontosabb állomások

Év	Bulgária	Románia
1974		Az ország megkapja az EGK-tól a GSP-t
1980		Az ipari termékekről szóló megállapodás aláírása
1990	A kereskedelmi és együttműködési megállapodás aláírása; a PHARE megnyílik Bulgária számára	
1991		A kereskedelmi és együttműködési megállapodás aláírása; a PHARE megnyílik Románia számára
1993	Március: az Európa-megállapodás, valamint a kereskedelemről és a hozzá kapcsolódó ügyekről szóló átmeneti megállapodás aláírása	Február: az Európa-megállapodás, valamint a kereskedelemről és a hozzá kapcsolódó ügyekről szóló átmeneti megállapodás aláírása
1995	Február: az Európa-megállapodás életbe lépése December: az EU-csatlakozási kérelem benyújtása	Február: az Európa-megállapodás életbe lépése Június: az EU-csatlakozási kérelem benyújtása
1999	December: az Európai Tanács döntése a két ország (és további négy ország) EU-csatlakozási tárgyalásainak megkezdéséről	
2000	Február: az EU-csatlakozási tárgyalások megkezdése	
2004	December: az EU-csatlakozási tárgyalások lezárása	
2005	Április: az EU-csatlakozási szerződés aláírása	
2007	Január 1.: a két ország csatlakozik az Európai Unióhoz	

Forrás: Európai Bizottság

A nyugat-balkáni országok és az EU kapcsolatai – a legfontosabb állomások

Év	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Horvátország	Macedón Köztársaság	Szerbia és Montenegró
1992	Kereskedelmi és együttműködési megállapodás megkötése az EU-val; a PHARE kiterjesztése Albániára.	Április: az ország függetlenségének deklarálása, a polgárháború kezdete.			
1995		November: a daytoni békeegyezmény lezárja a háborút.			
1996				A PHARE kiterjesztése Macedóniára.	
1997	Regionális megközelítés – az EU tanácsa kidolgozza a kétoldalú gazdasági és politikai kapcsolatok fejlesztésének feltételrendszerét				
1997				Április: együttműködési megállapodás és pénzügyi jegyzőkönyv aláírása a globális együttműködés előmozdítása céljából, megállapodás a textilárak kereskedelméről, megállapodás a szállításról.	
1998		Június: létrejön az EU/Bosznia-Hercegovina konzultatív munkacsoport.		Az együttműködési és a szállítási megállapodás életbe lépése.	
1999	Az EU felajánlja az öt országnak a stabilizációs és társulási folyamatot (SAP)				
1999	Autonóm kereskedelmi kedvezmények az EU-tól.				

(folytatás)

(folytatás)

Év	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Horvátország	Macedón Köztársaság	Szerbia és Montenegró
2000	Június: az Európai Tanács (Feira) kijelenti, hogy mindegyik SAP-ország potenciális EU-tagjelölt November: a balkáni országok és az Európai Unió zágrábi csúcsertekezletével újtára indul a SAP				
2000	Az albán termékek vámmentesen jutnak be az EU piacára.				Október: a Milosević-rezsim bukása. November: keretmegállapodás az EU-val az országnak való segítségnyújtásról és támogatásról; Szerbia és Montenegró autonóm kereskedelmi kedvezményekben részesül az EU-tól.
2001	A SAP országai részére kidolgozott új CARDS-program első éve				
2001	Az Európai Bizottság javasolja a stabilizációs és társulási egyezményről szóló tárgyalások megkezdését Albániával.		Október 29.: a stabilizációs és társulási megállapodás aláírása.	Április 9.: a stabilizációs és társulási egyezmény aláírása. Június 1.: az átmeneti megállapodás (a stabilizációs és társulási egyezmény kereskedelmi és ahhoz kapcsolódó részei) életbe lépése. Július: a tanács közös akciót fogad el az EU speciális képviselőjének (EUSR) kinevezésére. Augusztus: keretmegállapodás aláírása Ohridban.	Július: az EU-val közös konzultatív munkacsoport felállítása.

(folytatás)

(folytatás)

Év	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Horvátország	Macedón Köztársaság	Szerbia és Montenegró
2002	Október: a stabilizációs és társulási egyezményről szóló tárgyalások irányelveinek elfogadása.	Március: közös akciókat fogadnak el az EU speciális képviselőjének (EUSR) kinevezésére, valamint az EU rendőri missziójára (EUPM).			Március: a belgrádi megállapodás aláírása (az új szerkezetű államszövetségről).
2003	Június: az Európai Tanács thesszaloniki ülésén megerősíti a SAP-ot, mint az EU-nak a Nyugat-Balkánnal szembeni politikáját, és megerősíti a SAP országainak EU-perspektíváját (a folyamatban részt vevő országok csatlakozhatnak az EU-hoz, amikor felkészültek lesznek rá)				
2003	Január 31.: Romano Prodi hivatalosan megnyitja a a stabilizációs és társulási egyezményről szóló (jelenleg is tartó) tárgyalásokat Albániával.	November: a bizottság megvalósíthatósági tanulmányt készít arról, miként tudná Bosznia-Hercegovina végrehajtani egy jövőbeni stabilizációs és társulási egyezményben foglaltakat. A tanulmány 16 alapvető prioritás teljesítését határozza meg a tárgyalások megkezdésének feltételeként.	Február: Horvátország benyújtja EU-tagság iránti kérelmét.		Február: az alkotmányos charta életbe lépése. Július: a továbbfejlesztett állandó dialógus lép a konzultatív munkacsoport helyébe.

(folytatás)

(folytatás)

Év	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Horvátország	Macedón Köztársaság	Szerbia és Montenegró
2004	Június: tanácsi határozat az Albániának kidolgozandó európai partnerség elveiről.	Június: tanácsi határozat a Bosznia-Hercegovinának kidolgozandó európai partnerségről. December: az EUFOR lép az SFOR helyébe.	Április: a bizottság pozitív véleménye Horvátország EU-tagsági kérelméről. Június: az Európai Tanács megerősíti Horvátország tagjelölti státusát. December: az Európai Tanács feltételesen 2005. március 17-ét jelöli meg a csatlakozási tárgyalások kezdődéséneként (feltétel: teljes együttműködés a hágai Nemzetközi Bírósággal).	Március 22.: az EU-tagság iránti kérelem benyújtása. Április 1.: a stabilizációs és társulási egyezmény életbe lépése. Május 17.: A tanács felkéri a bizottságot a macedón tagsági kérelem véleményezésére. Június: tanácsi határozat a Macedóniának kidolgozandó európai partnerségről. Szeptember 14.: Az EU/macedón stabilizációs és társulási tanács első találkozója. Október 1.: a bizottság kérdőívének átadása.	Június: tanácsi határozat a Szerbia-Montenegrónak kidolgozandó európai partnerségről. Október: a tanács következőképpen a „twin-track” megközelítésről.

(folytatás)

(folytatás)

Év	Albánia	Bosznia-Hercegovina	Horvátország	Macedón Köztársaság	Szerbia és Montenegró
2005	December: tanácsi határozat az Albániának kidolgozandó, felülvizsgált európai partnerség elveiről	Október: a 2003-ban készített megvalósíthatósági tanulmányban szereplő 16 prioritás terén való jelentős előrehaladást követően a bizottság javasolja a stabilizációs és társulási egyezményről szóló tárgyalások megkezdését, és benyújtja előzetes tárgyalási irányelveit a tanácsnak November: a tanács elfogadja az előzetes tárgyalási irányelveket, és felhatalmazza a bizottságot a tárgyalások megkezdésére. A tárgyalások hivatalosan november 25-én nyílnak meg Szarajevóban	Február 1.: a stabilizációs és társulási megállapodás életbe lépése Március 16.: a bizottság elhatalmazza a csatlakozási tárgyalások megkezdését, de elfogadja a tárgyalások menetének kereteit Április 26.: A Stabilizációs és Társulási Tanács első ülése; a kibővített „EU-trojka” ülése Horvátország együttműködéséről a hágai Nemzetközi Bírósággal Október 3.: a csatlakozási tárgyalások megkezdése	Február 14.: a bizottság kéri a dőlvére adott válaszok átadását December 16.: az Európai Tanács ülésén Macedónia elnyeri a tagjelölti státust	Április: a bizottság által jóváhagyott megvalósíthatósági jelentés értelmében Szerbia és Montenegró felkészült az EU-val megkötendő stabilizációs és társulási egyezmény tárgyalásainak megkezdésére
2006	Június 12.: a stabilizációs és társulási megállapodás aláírása				

Forrás: Európai Bizottság.

Törökország és az EK/EU kapcsolatainak legfontosabb állomásai

1959	Szeptember: Törökország benyújtja csatlakozási kérelmét az Európai Gazdasági Közösséghez (EGK).
1963	Szeptember: társulási megállapodás (az ún. ankarai megállapodás) és az ahhoz tartozó első pénzügyi jegyzőkönyv aláírása. A megállapodás célozza Törökországot bevonását az EGK-ban létrehozandó vámunióba, illetve esetleges későbbi tagságát is.
1970	November: kiegészítő jegyzőkönyv és a második pénzügyi jegyzőkönyv aláírása, a vámunióhoz való csatlakozás érdekében.
1987	Április 14.: Törökország benyújtja a teljes jogú tagság iránti kérelmét.
1995	A Török–EU Társulási Tanács véglegesíti a Törökország és az EU közötti vámunióról szóló megállapodást.
1997	December: az Európai Tanács luxemburgi ülése Törökországot jogosultnak nyilvánítja arra, hogy (a megfelelő feltételek teljesítése esetén) az EU tagjává váljon.
1999	December: az Európai Tanács helsinki ülésén Törökországot tagjelölt országnak nyilvánítják, a többi tagjelölt országgal egyenlő feltételek mellett.
2001	Március: a tanács jóváhagyja az EU-török csatlakozási partnerséget. A török kormány bemutatja a közösségi jogrend (az <i>acquis communautaire</i>) átvételét célzó nemzeti programját.
2001	Szeptember: jelentős alkotmányreform Törökországban, a csatlakozásra vonatkozó koppenhágai politikai kritériumok teljesítése érdekében.
2002	Augusztus: a török parlament megkezdi a politikai és emberi jogi reformok bevezetését.
2002	December 13.: az Európai Tanács koppenhágai ülésén úgy dönt, hogy amennyiben az Európai Tanács 2004 decemberében (a bizottság jelentése alapján) úgy dönt, hogy Törökország teljesíti a koppenhágai politikai kritériumokat, akkor az EU megnyitja a csatlakozási tárgyalásokat. Mindeközben az EU–török kapcsolatok tovább fejlődnek az EU–török vámunió területén, illetve az EU részéről előcsatlakozási pénzügyi támogatások nyújtásával.
2003	Május: a tanács határozata a csatlakozási partnerség elveiről, prioritásairól, köztes céljairól és feltételeiről.
2004	Október: a bizottság közzéteszi jelentését (Az Európai Bizottság javaslata Törökország előrehaladásáról a csatlakozás felé), valamint „A Törökország tagsági perspektívájából adódó kérdések” című anyagát.
2004	December 17.: az Európai Tanács meghatározza a csatlakozási tárgyalások megkezdésének feltételeit.
2005	Június: a bizottság javaslatot tesz a csatlakozási partnerség felülvizsgálatára, valamint közzéteszi az EU és a tagjelölt országok civil társadalma közötti párbeszédre vonatkozó elképzeléseit, különös tekintettel Törökországra.
2005	Október 3.: a csatlakozási tárgyalások hivatalos megnyitása, a Törökország EU-csatlakozására vonatkozó alapelveket tartalmazó tárgyalási keretek elfogadása.
2005	Október: az <i>acquis screening</i> folyamatának megkezdése.
2005	December: a tanács elfogadja a felülvizsgált csatlakozási partnerséget.
2006	November: a bizottság elfogadja a tanácsnak benyújtandó beszámolót Törökország csatlakozási tárgyalásairól

Forrás: Európai Bizottság.